

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

**BAYIR-BUCAK TÜRKMEN AĞZI İLE IRAK
TÜRKMEN TÜRKÇESİNİN SES VE ŞEKİL BİLGİSİ
BAKIMINDAN KARŞILAŞTIRMASI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Aysel ABDURREZZAK

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Hülya ARSLAN EROL

GAZİANTEP
EYLÜL 2023

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

Tezin Başlığı: Bayır-Bucak Türkmen Ağızı ile Irak Türkmen Türkçesinin
Ses ve Şekil Bilgisi Bakımından Karşılaştırması

Adı ve Soyadı: Aysel ABDURREZZAK
Tez Savunma Tarihi: 22.09.2023

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Prof. Dr. Mehmet SOĞUKÖMEROĞULLARI
SBE Müdürü

Bu tezin Yüksek Lisans tezi olarak gerekli şartları sağladığını onaylarım.

Prof. Dr. Mehmet EROL
Enstitü ABD Başkanı

Bu tez tarafımda okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Hülya ARSLAN EROL
Tez Danışmanı

Bu tez tarafımızca okunmuş, kapsam ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri:

İmzası

Prof. Dr. Hülya ARSLAN EROL (Jüri Başkanı)

Dr. Öğr. Üyesi Ülkü POLAT

Dr. Öğr. Üyesi Seher MAŞKARAOĞLU

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

İmza:

Adı ve Soyadı: Aysel ABDURREZZAK

Öğrenci Numarası: 200000024005

Tezin Savunma Tarihi: 22.09.2023

ÖZET

BAYIR-BUCAK TÜRKMEN AĞZININ IRAK TÜRKMEN TÜRKÇESİ İLE KARŞILAŞTIRILMASI

ABDURREZZAK, Aysel

Yüksek Lisans Tezi

Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Yeni Türk Dili Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Hülya ARSLAN EROL

Eylül-2023, 89 sayfa

Bu çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümünde, çalışma alanı ve ağız araştırmaları ile ilgili genel bilgiler yer almaktadır. Ayrıca Suriye ve Irak Türkmenlerin tarihi ve günümüzdeki durumları hakkında detaylı şekilde bilgilere yer verilmiştir. İkinci bölümde ise Suriye Türkmen Türklerinin bir grubu olan Bayır-Bucak Türkmen Ağzıyla Irak Türkmen Türkçesi fonetik ve morfolojik açıdan kıyaslanmıştır. Araştırmada Irak Türkmen Türkçesi ile ilgili en önemli kaynak olarak Hidayet Kemal Bayatlı'nın çalışması örnek alınmıştır. Araştırma sonucuna göre gerek Bayır Bucak Türkmen ağzında gerekse Irak Türkmen Türkçesinde zengin bir Türkçe kullanımının olduğu ve buna paralel olarak iki örneğin Türkçe kullanımında oldukça yoğun bir benzerlik bulunduğu görülmüştür.

Anahtar Sözcükler: Bayır-Bucak Türkmen Ağzı, Irak Türkmen Türkçesi, Ses bilgisi, Şekil bilgisi

ABSTRACT

COMPARISON OF BAYIR-BUCAK TURKMEN DIALECT WITH IRAQI TURKMENTURKISH

ABDURREZZAK, Aysel

Master's Thesis

Turkish Language and Literature Department

New Turkish Language Program

Thesis Advisor: Prof. Dr. Hülya ARSLAN EROL

September-2023, 89 pages

This study comprises two sections. The first section offers general information about the research area and oral studies, as well as detailed insights into the history and current situation of the Turkmen people in Syria and Iraq. In the second section, a comparison is made between the phonetics and morphology of both dialects (Iraqi Turkmen and Bayir-Bucak Turkmen) by providing examples of Turkmen Turkish. In the field of dialect research, additional sources such as postgraduate and doctoral theses compiled through the "National Thesis Center" have been cited.

Key words: Bayir-Bucak Turkish, IraqiTurkmenTurkish, Phonology, Morphology, Comparison.

ÖNSÖZ

Bu çalışma, Bayır-Bucak Türkmen Ağzı ile Irak Türkmen Türkçesinin ses ve şekil bilgisi bakımından karşılaştırmakta, coğrafi ve yaşam alanlarına tarihi ve günümüzdeki durumları hakkında detaylı bilgilere yer verilmiştir. Bayır-Bucak Türkmen Ağzını bugüne kadar yapılan çalışmalar sınırlıdır. Prof. Dr. Hülya Arslan Erol " Suriye Türkmen Türkçesi Ağızlarının Tespiti" ve Prof. Dr. Faruk Yıldırım "Bayırbucak Türkmen Ağzı" çalışmaları bu alanda en önemli ve kapsamlı Kaynaklar olarak yere almaktadır. Irak Türkmen Türkçesinde bilimsel olarak birçok çalışmalar, yüksek lisans ve doktora tezleri bulunmaktadır. Bu çalışmada en önemli kaynak Hidayet kemal Bayatlı'nın çalışması örnek alınmıştır.

Öncelikle tez konusunu seçerken, kendim Bayır-Bucak Türkmeni olmamı göz önünde bulundurup lisans ve yüksek lisans eğitimim boyunca bana yardımcı olan engin bilgi ve tecrübelerinden yararlandığım tez danışmanım Prof. Dr. Hülya Arslan Erol hocama sonuz teşekkürlerimi sunarım. Tezimin düzeltmeleri aşamasında bana yardımcı olan Fatma Kurt hocama çok teşekkür ederim. Son olarak Hayatım boyunca beni destekleyen haklarını asla ödeyemeyecğim annem ve babama teşekkürlerimi sunarım.

Aysel ABDURREZZAK

Eylül 2023

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	iv
TABLOLAR LİSTESİ	vii
ŞEKİLLER LİSTESİ	viii

GİRİŞ

A. Çalışma Alanı ile İlgili Genel Bir Bakış	2
B. Ağız Araştırmaları Tarihine Genel Bir Bakış	3

I. BÖLÜM

SURİYE VE IRAK TÜRKMENLERİNİN TARİHİ

1.1. Suriye Türkmenlerinin Tarihi	8
1.1.1. Bayır-Bucak Türkmenleri	12
1.1.2. Bayır-Bucak Türkmenlerinin Yerleşim Alanları ve Demografik Yapı..	12
1.1.3. Bayır-Bucak Türkmenlerinin Sosyal ve Kültürel Yaşamı	15
1.1.4. Günümüzde Bayır-Bucak Türkmenlerinin Durumu	16
1.2. Irak Türkmenlerinin Tarihi	17
1.2.1. Irak Türkmenlerinin Yerleşim Alanları ve Demografik Yapı	20
1.2.2. Irak Türkmenlerinin Dili ve Kültürel Yaşamı	23
1.2.3. Günümüzde Irak Türkmenlerinin Durmu	25

II. BÖLÜM

BAYIR-BUCAK TÜRKMENLERİ İLE IRAK TÜRKMEN TÜRKÇESİNİN KARŞILAŞTIRMASI

2.1. Ses Bilgisi (Fonetik)	27
2.1.1. Ünlüler ve Özellikleri	27
2.1.1.1. Ünlülerin sınıflandırılması	31
2.1.1.2. Ünlü uyumu	34
2.1.1.3. Ünlü değişimleri	35
2.1.1.4. Ünlülerde görülen ses olayları	37
2.1.2. Ünsüzler ve Özellikleri	41
2.1.2.1. Ünsüzlerin sınıflandırılması	47
2.1.2.2. Ünsüz değişimleri	48
2.1.2.3. Ünsüzlerde görülen ses olayları	51
2.1.2.4. Yer değiştirme (Metatez)	52
2.1.2.5. Ünsüz ikizleşmesi	53
2.1.2.6. Ünsüz benzeşmesi	53
2.2. Biçim (Şekil) Bilgisi (Morfoloji)	54
2.2.1. Yapım Ekleri	54
2.2.1.1. İsimden isim yapan ekler	55
2.2.1.2. Filden isim yapan ekler	57
2.2.1.3. İsimden fiil yapan ekler	59
2.2.1.4. Filden fiil yapan ekler	61
2.2.2. Çekim Ekleri	62
2.2.2.1. İsim çekim ekleri	62
2.2.2.2. Fiil çekim ekleri	66
2.3. Fiilimsiler	70

2.3.1. İsim-Fiil Ekleri	70
2.3.2. Sıfat-Fiil Ekleri	71
2.2.3. Zarf-Fiil Ekleri	72
2.4. Bağlaçlar	72
2.5. Edatlar	74

III. BÖLÜM

ÖRNEK METİNLER

SONUÇ

KAYNAKLAR	86
-----------------	----

ÖZGEÇMİŞ

.....	Hata
-------	------

! Yer işareti tanımlanmamış.

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1. Bayırbucak Türkmen ağzında ünlüler	28
Tablo 2. Irak Türkmen Türkçesi ağızlarında kullanılan ünlüler.....	30
Tablo 3. Irak Türkmen Türkçesi ağızlarında kullanılan ünsüzler	44
Tablo 4. Bayır Bucak Türkmen Ağzında iyelik ekleri	64
Tablo 5. Bayır Bucak Türkmen Ağzında zamir kökenli kişi ekleri	67
Tablo 6. Irak Türkmen Türkçesinde kişi zamiri kaynaklı birinci kişi ekleri	68
Tablo 7. Bayır Bucak Türkmen Ağzında iyelik kökenli şahıs ekleri	68
Tablo 8. Irak Türkmen Türkçesinde iyelik kökenli şahıs ekleri.....	69

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Suriye'nin Etnik Yapısı	14
Şekil 2. Irak Türkmenleri Yerleşim Alanı	23

GİRİŞ

Dil, bir iletişim aracı olmasının yanı sıra milletleri oluşturan en önemli unsurlardan biridir. Bireyler doğdukları ortamda ana dillerini öğrenirken aynı zamanda o toplumun kültür ve değerleriyle de iletişim sağladıkları çevreyle tanışmış olurlar. Dil ile sonraki nesillere kültür aktarımı ve dolayısıyla bir milletin yaşam sürecine önemli bir katkı sağlamaktadır.

Dilin konuşma işlevi bakımından, insanoğlunu diğer varlıklardan ayırmasını sağlayan en önemli özelliklerin başında gelmektedir. Ancak konuşma yetisi her insanda olsa da süreç içinde bireyin yaşadığı çevre koşulları içinde şekillenerek öğrenilir. Bireylerin bulunduğu coğrafya ve o günün kültürel koşulları dil olgusuna etki ederek süregiden bir süreçtir. Bu nedenle bireyin ilk öğrendiği dil kendi çevresinden duyduğu, o coğrafyanın özelliklerini içinde barındıran kelime ve cümlelerden oluşmaktadır.

Öte yandan bireyler bu süreçte dil kullanımını öğrenirken aynı zamanda dil de kendini günün koşullarına göre yenilemekte ve birtakım ekleme ve ayıklamalarla varlığını sürdürmektedir. Yani dil dinamik bir yapıdır ve bireylerin dili kullandıkları dönem ve o günün kültür öğeleri bu yapıyı etkilemektedir. Banguoğlu (Banguoğlu, 1998: 9-11), dilin bu bağlamda farklı insan toplulukları arasında binlerce yıldır gelişme kaydettiğine vurgu yaparak aslında her dilin bir sosyal kurum olduğuna dikkat çekmektedir. Buradan hareketle bulundukları bölgeye özgü dili kullananların oradaki sosyal kurumun bir üyesi olarak hareket ettikleri ve kendilerini ona uyarladıklarını söylemek mümkündür.

Bugün dünyada milletler ve toplumlar bazında kullanılan dil sayısı tam net olarak bilinmemektedir. Dil sayısı, kimilerine göre altı bin civarında iken (Alyılmaz-Alyılmaz, 2018: 9), kimilerine göre 3 bin – 3 bin beş yüz arası (Dilaçar, 1968), bazı araştırmacılara göre de 4-5 binden fazla olduğu yönündedir. Ancak gerçekte konuşulan dil sayısının bu miktarda olmadığı ve aslında bu durumun bazı dillerin lehçe ve

ağızlarının da dil kabul edilerek sayıya dâhil edildiği belirtilmektedir (Alyılmaz-Alyılmaz, 2018: 9).

A. Çalışma Alanı ile İlgili Genel Bir Bakış

Bu tez çalışması, dil bilimin önemli bir alanını oluşturan ağız araştırmaları kapsamında Suriye Türkmenleri ile Irak Türkmenlerinin ağızlarının karşılaştırılmasını ve buradan hareketle aynı zamanda Türkçenin zenginliğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmada literatur tarama (doküman analizi, kaynak tarama) yöntemi kullanılmıştır. Bu kapsamda öncelikle yapılan teorik çalışmalarla çalışmanın arka planı oluşturulurken diğer yandan örneklerle konunun ayrıntılı şekilde aktarılması hedeflenmektedir.

Literatür tarama yönteminde yayımlanmış kitaplar, tezler, konferanslar, makaleler, raporlar gibi eserler ele alınarak incelenir ve bu kaynaklardan çalışmaya katkı sağlayacak olan bilgiler elde edilmeye çalışılır. Burada amaç kısaca, araştırma ile ilgili ihtiyaç duyulan bilgilerin elde edilmesidir (Demirci, 2014: 74). Bu bağlamda kaynaklar öncelikle ilk elden, bulunamıyorsa ikinci elden sağlanabilmektedir. Bu çalışma gerçekleştirilirken söz konusu çalışmaların yanlılığı veya yazarının uzmanlığının da dikkate alınması gerekmektedir.

Çalışmanın evreni tüm dünyada yaşayan Türk dillerinin ağız yapıları iken örneklemine Suriye Türkmenleri olarak Bayır-Bucak Türkmenlerinin yaşadığı yöre ile Irak'ta yaşayan Irak Türkmenlerinin ağız yapılarının araştırılması oluşturmaktadır. Araştırmanın bu iki bölge Türkçesi ile daraltılması sınırlılığı göstermektedir. Zira bu alanda farklı bölgeler üzerine yapılacak her çalışma Türk kültürü ve dili ile ilgili veri tabanına katkı sağlayacak ve Türkçenin zenginliğinin ortaya konulmasını sağlayacaktır.

Ağız araştırmaları alanında çok fazla olmasa da önemli düzeyde çalışmaların yapıldığı Yükseköğretim Kurulunun (YÖK) Tez Merkezindeki verilerden anlaşılmaktadır. Ancak yukarıda da belirtildiği üzere Türkçenin dünyanın pek çok bölgesinde konuşulduğu ve kültürel zenginliklerinin bu vesileyle o coğrafyaya yayıldığı dikkate alındığında daha fazla araştırmanın yapılmasının Türkçenin dil ve kültürel zenginliğini daha ileri boyutlara taşıyacağı muhakkaktır. Buradan hareketle

farklı bölgelere yönelik yapılan her çalışmanın alana önemli katkılar sağlayacağı varsayılmaktadır. Araştırmanın önemi buradan kaynaklanmaktadır.

Bu çalışmada öncelikle ağız araştırmaları ile ilgili bilgi verildikten sonra Suriye Türkmenlerinin ve Irak Türkmenlerinin tarihi ele alınmıştır. Araştırmanın ikinci bölümünde ise ağız araştırmaları kapsamında değerlendirilen Ses Bilgisi, Ünsüzler ve Özellikleri, Biçim Bilgisi, Çekim Ekleri, Fiilimsiler, Bağlaçlar ve Edatlar konuları iki bölgeden verilen örneklerle karşılaştırılmıştır. Bu kapsamda her bir başlık altında elde edilen veriler karşılaştırmalı bir analize tabi tutularak ortaya konulmuştur. Çalışmanın son bölümüne ise örnek metinler eklenerek konunun daha ayrıntılı görülebilmesi amaçlanmıştır.

Teorik bölümde ele aldığımız çalışmanın kaynakları, alanda bilinen akademisyenlerin araştırmaları olmuştur. İkinci bölümde ise bölgeye özgü çalışmalar yapan akademisyenlerin çalışmaları ön planda tutularak örneklerin sağlıklı şekilde yansıtılabilmesi noktasında araştırmanın güvenilirliği sağlanmaya çalışılmıştır.

B. Ağız Araştırmaları Tarihine Genel Bir Bakış

Ağız konusu ile ilgili pek çok araştırma yapılarak tanımlamalar ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bir dil bilim kavramı olarak ağız, “Bir dilin veya bir lehçenin yazı diline oranla ve çoğunlukla ses, bazen de anlam, şekil ve söz varlığı açısından birbirinden az çok ayrılan konuşma biçimleri” (Korkmaz, 2003: 3) olarak tanımlanabilir. Ergin’in (2002: 10) tanımlamasına göre ağız terimi, “Bir dilin bir şive içinde mevcut olan ve söyleyiş farklarına dayanan küçük kollara, bir memleketin çeşitli bölge ve şehirlerinin kelimeleri söyleyiş bakımından birbirinden ayrı olan konuşmalarına verdiğimiz addır.” Gemalmaz (2010: 331) ise ağız terimini, “belli bölge veya topluluklara özgü sözlü anlatım yollarının bütünü” olarak değerlendirmektedir.

Ağız terimi ile ilgili farklı kaynaklarda çok sayıda tanımlamalar yapılmıştır. Burada verilen örneklerden de hareketle tanımlamalardan çıkarsayabileceğimiz özellikleri şu şekilde ifade etmek mümkündür: Ağız konusu dil bilimin bir alt alanıdır. Ağız terimi, yazı dilinden çok anlam, ses, şekil ve söz varlığı bakımından birbirinden ayrıştırılabilir. Doğal ve belli bir ortamda ortaya çıkmıştır. Resmî ortamlar dışında günlük konuşma dilinde kullanılmaktadır. Farklı bölgelerde farklı şekillerde ifadesini bulabilmektedir.

Dünyada işlevini sürdüren her dilin kendi içinde lehçeleri ve ağızları bulunmaktadır. Türkiye Türkçesinin de bu bağlamda pek çok ağzının bulunduğu bilinmektedir. Bu kapsamda örneğin Anadolu ağzı, Kayseri ağzı, İstanbul ağzı gibi konuşma biçimlerinden bahsedilebilir. Tarihsel süreçte Anadolu’da yaygın kullanım alanı bulan ve standart dil haline gelen Türkiye Türkçesi bu anlamda bakıldığında dünyanın en zengin dilleri arasında yer almaktadır. Yapılan pek çok bilimsel yayın da bunu kanıtlar niteliktedir.

Ağız konusu ile ilgili yapılan çalışmalar ağız araştırmaları olarak adlandırılmaktadır. Türkiye’de ağız araştırmaları bağlamında pek çok bölgenin ağız özelliklerini irdeleyen bilimsel çalışmalar yapılmıştır. Özellikle son 1980’li yıllardan sonra bu çalışmaların artmış olduğu söylenebilir. Üniversiteler ve buna paralel olarak bu alanda çalışan akademisyen sayısının artması bu çalışmaların çoğalmasında önemli bir etken olarak değerlendirilebilir. Yayın olarak bakıldığında da TDK öncülüğünde Cumhuriyetin ilk dönemlerinden itibaren Anadolu’nun çeşitli yerlerinden derleme çalışmaları yapılmış ve bu veriler “Derleme Sözlüğü” adı altında 12 cilt olarak yayınlanmıştır (TDK, 1993). Sözlüğün ön sözünde verilen bilgiye göre sözlükte 1932 yılına kadar Türk yazı diline girmemiş ve 1932-1960 yılları arasında Anadolu’nun farklı bölgelerinde halk ağzından derlenmiş Türkçe veya Türkçeleşmiş sözler çalışmaya dâhil edilmiştir. Buna göre iki derlemeden söz etmek mümkündür. Birincisi, 1932-1934 yıllarını kapsamaktadır ve Söz Derleme Dergisi buradan üretilmiştir. İkincisi 1952/1959 yıllarında yapılmış ve birinci derlemeden birkaç kat daha hacimli hale getirilmiştir. Derleme Sözlüğü, bu iki çalışma ile birlikte daha sonra eklenen bazı sözlerle desteklenerek 1993 yılında tek eser halinde 12 cilt olarak araştırmacıların hizmetine sunulmuştur. Derleme Sözlüğünün baskısı halen 6 cilt olarak devam ettirilmektedir.

Bugünkü anlamıyla ağız araştırmaları/bilimi, dil bilimin bir alt grubu olarak tanımlanabilecek ağzların ses, şekil ve cümle alanındaki özelliklerini incelemekte; belirlemekte ve sınıflandırmaktadır. Metin derlemeleriyle başlayan bu yöndeki çalışmalar Türkçe açısından değerlendirildiğinde Türk lehçe ve ağzlarının dil özelliklerini belirlemek, sözcük varlığını ortaya koymakla birlikte sözlü edebiyatın kayda geçirilmesi anlamında da önem arz etmektedir (Gürsoy-Naskali, 2000: 17). Çalışmalar öncelikle ilgili yöreden toplanan verilerle kayıt altına alınmakta, daha sonra bu kayıtların çözümlenmesi sonrası metne aktarılmaktadır. Bu noktada önemli olan,

konuşmaların kayıttan çözümü esnasında sesin yanlış duyulması veya farklı yorumlanması gibi hataların yapılmamasıdır. Bu durum yanlış analiz ve sonuca yol açabilecektir. O nedenle çok dikkatli olunmalıdır (Karahana, 2012: 133). Bu bağlamda Türkiye’de önemli bilimsel çalışmalar yapılmaktadır. Ancak Alyılmaz ve Alyılmaz’ın (2018: 12) değerlendirmesine göre bunun tersi örnekler de mevcuttur. Bazı çalışmalarda yöntem, bilgi ve teknik yanlışların yer aldığına dikkat çeken araştırmacılar; çoğunlukla öğrenciler tarafından derlenen ve yazıya geçirilen metinlerin akademisyenler tarafından değerlendirilmiş olmasına karşın son derece yetersiz olduğu eleştirisini getirmektedirler.

Dünyada ağız çalışmalarının başlangıcı sözlü kültür verilerinin derlenmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bunun ilk örneklerini 18. yüzyılda Grimm Kardeşler tarafından Alman halk masallarının derlenmesi oluşturmuştur. 1875’te anketler yoluyla George Wanker tarafından ağızlara ait ilk kelimeler toplanmış, 1926-56 yılları arasında da Almanca ağız atlası yayımlanmıştır. 19. yüzyıla gelindiğinde Almanya’nın birçok yeriyle ilgili ağız sözlükleri hazırlanmıştır. Daha sonra ağız çalışmaları Avrupa’nın farklı bölgelerinde yapılarak yaygınlaşmıştır (Akar, 2016: 171).

Anadolu ağızlarıyla ilgili ilk çalışmaların yabancı araştırmacılar tarafından yapıldığı 1940’lı yıllardan itibaren yerli araştırmacıların alanda etkinlik gösterdiği görülmektedir. Konuyla ilgili ilk çalışma V. A. Maksimov tarafından yapılmış 1867 yılında Petersburg’da basılmıştır. *Opit Izslédovanija Tyurskich Dialektov v Chudavendigarëi Karamanii* adlı bu çalışmayı daha sonra J. Thury, T. Kowalski, M. Hartmann, K. Foy, I. Kunos, F. Vincze, V. Pisarev, L. Bonelli, Balkanoğlu, F. Giese, Balhasanoğlu gibi araştırmacıların yaptığı çalışmalar izlemiştir. Ancak Anadolu ağızları ile ilgili bu çalışmaların yalnızca tarihi değer taşıdığı ve Finli Türkolog M. Räsänen’in, 1925-1942 yılları arasını kapsayan Karadeniz ve Orta Anadolu bölgelerinde yaptığı derlemelerle bu alanda ilk ciddi çalışmaları başlatmıştır.

Alanla ilgili yerli araştırmacıların yaptığı çalışmaların ilki Ahmet Caferoğlu’nun Anadolu’nun birçok bölgesini kapsayan ağız ve folklor derlemeleridir ve bugün hâlâ değerini korumaktadır. A. Caferoğlu ilk yayını 1942 yılında “*Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar I Kars, Erzurum İlbaylıkları Ağızları*” adıyla yayınlarken ikinci eserini bir yıl sonra “*Anadolu Ağızlarından Toplamalar II Kastamonu, Çankırı, Çorum, Amasya, Niğde İlbaylıkları Ağızları. Kalaycı Argosu ve*

Gevgelli Yörüklerinin Gizli Dili” adıyla araştırmacıların hizmetine sunmuştur (Akar, 2016:171; Alyılmaz-Alyılmaz, 2018: 12; Eren, 1998: 279).

Alyılmaz-Alyılmaz (2018) Türkiye’de yerli araştırmacıları ve onların yayınları üzerine yaptığı çalışmada ön plana çıkanları bir makalede ortaya koymuştur. Bazı yazarlar şunlardır: Ömer Asım Aksoy, Ahmet Caferoğlu, Tuncer Gülensoy, Hamza Zülfikar, Ahmet Bican Ercilasun, Leyla Karahan, İsmail Boztaş, Ersin Gemalmaz, Zeynep Korkmaz.

Ağız araştırmaları yıllar içerisinde artarak gelişmektedir. Eksik ve hatalı çalışmaların olmasına rağmen bu çalışmaların sürdürülmesi, yeni çalışmaların yapılması Türk dili ağızları arasında kıyaslamaların yapılarak ortaya konulması Türk dil mirasının sonraki kuşaklara aktarılmasını sağlayacaktır. Bununla birlikte zaman içerisinde ortadan kaybolan ağızların da kayıt altında tutularak dil zenginliğinin geliştirilmesi mümkün olacaktır.

Türkmen araştırmacı Abdüllatif Benderoğlu, Irak Türkmen ağızlarını coğrafi kriterlere göre altı gruba ayırmıştır.

Kerkük ve Tavuğ ağızı, Tuzhurmatu ağızı, Telafer ağızı, Kifri ve Karatepe ağızı, Hanekin ve Kızlarbat ağızı, Erbil ve Altunköprü ağızı.

Prof. Dr. Hülya ARSLAN EROL, Suriye Türkmen Türkçesi Ağızların Tespiti Projesinde, Suriye Türkmenlerinin Ağızlarını beş ağız bölgesi içinde değerlendirmiştir.

“Suriye Türkmen Türkçesi ilk etapta Bayırbucak, Halep, Hama-Humus ve Colan olmak üzere dört ağız bölgesine ayrılmış; ancak Colan bölgesi detaylı incelenip ses ve şekil bilgisi açısından kendi içerisinde Colan Türkmen Ağızı ve Colan Yörük Türkmen Ağızı olmak üzere iki bölgeye ayrıldığı tespit edilince ağız bölgelerinin sayısı beşe çıkmıştır” (Arslan Erol, 2018, s. 386).

Bugün dünyada 12 milyon m²lik bir alanda yaklaşık 220 milyon kişi Türkçe konuşmaktadır. Ural-Altay dil ailesi içerisinde yer alan Türkçenin büyük bir coğrafya üzerinde konuşuluyor olması farklı ve zengin kültürler içinde yer aldığının bir göstergesidir (Alyılmaz-Alyılmaz, 2018: 98). Farklı kültürler ve farklı toplum yapıları içinde yer alması nedeniyle doğal olarak o bölgeye özgü söyleyiş türlerinin ortaya çıktığı görülmektedir. Bu durum esasen Türkçenin zengin bir dil olduğunu ortaya koymaktadır. Çünkü söz konusu bölgelerde gelişen bilim, sanat ve iletişim süreci bu

farklılıklar üzerinden gerçekleşmektedir. Bu özellik, dil bilim araştırmalarında kullanıldığı şekliyle lehçe ve ağızların oluşması olgusuyla ilgilidir.

Dil bilim alanına özgü olarak kullanılan ağız araştırmaları yeryüzünde konuşulan veya süregelen ağızların bilimsel açıdan araştırılması ve farklı ağızlar arasındaki kıyaslamaların yapılmasıyla ilgilenmektedir. Bu noktadan bakıldığında ağız araştırmaları farklı kültürler arasındaki zenginliklerin ortaya konulması anlamında önem kazanmaktadır. Diğer yandan bu araştırmalar söz konusu bölgelere ilişkin kültürel ve sosyal yapı ile ilgili bilgi vermesi açısından da toplumsal dönüşüme katkı sağlamaktadır. O nedenle ne kadar fazla ağız araştırması yapılırsa o kadar çok kültürel ve milli değerlerin ortaya konulmuş olmasının mümkün olabileceği söylenebilir. Bu çalışma alanda kayda değer çalışmaların yapılmış olmasına rağmen yeni değerlendirmelerin ve karşılaştırmaların ortaya konulması anlamında önem kazanmaktadır.

I. BÖLÜM

SURİYE VE IRAK TÜRKMENLERİNİN TARİHİ

1.1. Suriye Türkmenlerinin Tarihi

Bu bölümde incelenecek olan Suriye Türkmenlerinin tarihine geçmeden önce çalışmanın kavramsal arka planının oluşturulabilmesi adına Türkmen kelimesinin anlamı üzerinde durulmalıdır. Zira çalışmada Suriye ve Irak Türkmenleri üzerinde durulacaktır ve bu kavram Suriye ve Irak bölgesindeki yani temelde Ortadoğu'daki Türklerin bölgeye gelişleri, kültürel yapıları ve tarihleri üzerinde durulacaktır.

Türkmen adı, Oğuz Türklerinin boylarına verilen bir addır. Ünlü Türk tarihçisi İbrahim Kafesoğlu'nun belirttiğine göre Türkmen ismi, XI. yüzyılda kullanılmaya başlanmıştır ve zaman zaman da Oğuz kavramının yerine kullanılmıştır (Zabit, 1960, s. 30). Türkmen adı üzerine çeşitli değerlendirmeler olmasına karşınağırlıklı olarak Türkmenlerin Türk boylarından biri olduğu hakkında bir görüş birliği bulunmaktadır (Hürmüzlü, 1994, s. 6-7; Sümer, 2016, s. 4). Ercilasun ve Akkoyunlu'ya (2015, s. 911) göre Türkmen adı ilk kez Divanu Lugati't-Türk'te "Oğuzlar ve Oğuzların dışında kalan göçebelerden Karluklar" şeklinde kullanılmıştır. Bazı araştırmacılara göre de (Hürmüzlü, 2005, s. 13; Sümer, 2016, s. 4) Müslümanlığı ilk kabul eden Oğuzlara Türkmen adı verilmiştir. Ergin (2013, s. 176), Türkmen kelimesinin Türk kelimesi ile mübalağa ve benzerlik ifade eden +men ekinin birleşimi sonucu oluştuğunu ifade etmektedir. Bugün Türkmen adı Suriye, Irak, İran ve

Türkiye'nin bazı bölgelerinde yaşayan Türklere verilmektedir. Zira Anadolu'nun Toros Dağlarının eteklerinde ikamet eden Türkler, Türkmen olarak bilinmekte, gelenek ve göreneklerini Türkmen gelenek ve göreneklerine göre sürdürmektedirler.

Türklerin Ortadoğu bölgesindekalıcı bir şekilde yer almaya başlaması her ne kadar 9. yüzyılda Abbasiler zamanında olsa da bölgenin Türklerle tanışması Oğuz Türklerinin 7. yüzyıldan itibaren Asya'dan göçleri sonucunda gerçekleşmiştir (Güzel, 2017, s. 1). Abbasiler döneminde Türk boylarının bölgeye göçleri başlarda kölemen ya da ücretli asker olarak Abbasi Halifeliği ordusuna alınmalarıyla genişlik kazanmıştır. Bu dönemde Kayıgılı, Kıpçaklı, Yamakoğlu, Azgışoğlu ve süreç içinde Oğuzlar ve Tokuzoğulları'nın yer aldığı Türkmen boyları Kuzey Suriye ve Anadolu'nun orta bölgelerine göç etmişlerdir. Bu farklı Türkmen boylarının Abbasilerle iyi ilişkileri sayesinde bölgedeki Türklerin bölgedeki ilerleyişleri hız kazanmıştır (Dağ, 2010).

Abbasiler döneminde Suriye topraklarında ilk olarak Ebu Cafer el-Mansur zamanında etkin olmaya başlayan Türk boyları zamanla Harun el-Reşit döneminde halifenin muhafız birliğinin belkemiği haline gelerek birliğin önemli bir kısmını oluşturmuştur. Bu etkin yapı süreç içinde daha da ileri bir safhaya taşınarak Halife Mutasım zamanında Türk valilerin atanmasına kadar ilerlemiştir. Zira Şam ve Mısır'a atanan ilk Türk vali Eşnas-el-Türki olmuştur. Hatta bir adım daha ileriye gidilerek Mısır'a vali olarak atanan Ahmet b. Tolun'un bağımsızlığını ilan ettiği ve Mısır ile Suriye üzerine hâkimiyet kurduğu bilinmektedir. Türklerin bu yayılma süreci 11. yüzyılın ikinci yarısından itibaren daha da hız kazanmış ve kitleler halinde Suriye'ye göçler görülmüştür (Umar, 2002, s. 594).

11. yüzyılda hız kazanan bölgedeki Türk nüfusunun genişlemesi 19. yüzyılın sonlarına kadar sürmüştür. Çeşitli boylar hâlinde bölgeye gelen Türklerin en büyük kolu Oğuzlar olarak bilinen ve Türkmen adıyla anılan boylardır. Memlukluların devamı olan Türkler daha sonraları Kafkasya bölgesinden gelen Kıpçak boylarıyla daha da etkin olmaya başlamıştır. Uzun yıllar süren bu süreci dört dönemde değerlendirmek mümkündür. Bunlar; Selçuklu, Memluk, Osmanlı ve sonrasında Osmanlı-Rus Savaşı sonrası Kafkasya/Dağıstan bölgesinden gelenler olarak sınıflandırılabilir (Kirişçiöğlu, 2013, s. 7).

Selçukluların döneminde Türkmenlerin Suriye'ye yerleşmeleri 11. yüzyılın ikinci yarısında Hanoğlu Harun emrindeki Türkmen güçlerinin bölgeye gelmeleri ile başlamıştır. 1071'de Halep'i kuşatan Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan da bölgenin hâkimiyetinin sağlanması için Atsız'ı görevlendirmiştir. 1071-1076 tarihleri arasında bölgede mücadele veren Atsız, başta Kudüs ve Dimaşk olmak üzere Remle, Tarebiye, Trablussaş, Akka, Humus, Sayda ve Sur şehirlerindeki Fatımi egemenliğine son vererek burada Büyük Selçuklu İmparatorluğuna bağlı Suriye Selçuklu Melikliğini kurmuştur. Tutuş, 1078'de Melikşah tarafından Suriye Selçuklu Melikliğine atanmıştır. Fakat 11. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Haçlılar da düzenledikleri seferlerle Suriye'de etkin olarak görülmeye başlanmıştır. Haçlılar süreç içinde bölgede Kudüs, Urfa ve Antakya'da kontluklar kurmuşlardır. Bu dönemde Haçlılarla Eyyubiler (Selahaddin Eyyubi) arasındaki mücadele sonrası Selahaddin Eyyubi Kudüs'ü başarılı kuşatmalar sonrası ele geçirmiştir (Umar, 2004, s. 7-8).

Selçuklulardan sonra Suriye bölgesinde Memluklular hâkimiyet kurmuşlardır. Bu dönem Suriye'ye tam olarak hâkim olan Memluklular bölgede bir müddet sonra Moğollarla mücadeleye başlamışlardır. 1400'lü yılların başlarına gelindiğinde Moğol hükümdarı Timur Kuzey Suriye'ye gelerek her tarafı yakıp yıkmıştır ve Humus, Hama, Halep ve Şam'ı işgal etmişlerdir. Bu arada ortaya çıkan birtakım isyanlar bastırılmasına karşın Memlukluların 1516'da Mercidabık muharebesinde yenilgiye uğratılmasıyla Memlukluların Suriye'deki hâkimiyeti sona ermiştir (Umar, 2004, s. 8).

Selçuklu ve Memluklu Türk Devleti dönemlerinde Suriye'ye Yıva, Avşar, Bayat, Beğdili, Döğer, Teke ve Bayır-Bucak Türk boylarının yerleştiği görülmektedir. Bu dönemde Türk geleneklerine uygun olarak Şam'da Fahrud-din Iraki tekke kurmakla görevlendirilmiştir. Ayrıca Köprülü'nün verdiği bilgilere göre aynı dönemde Bâtını dervişlerinden Burak Baba, Süleyman Türkmani ve Şeyh Ali gibi ilim adamlarının bölgeye yerleştiği hatta bölgede ahi teşkilatları kurdukları ve saz şairlerinin bulunduğunu öğrenmekteyiz. Bu durum bölgede sosyal ve kültürel yapının Türkmen tesirinde geliştiğinin ve Türk kültürünün bölgeye nüfuz etmeye başladığının göstergesi olarak görülmelidir (Kirişcioğlu, 2013, s. 8). Başka bir kaynağa göre ise Memluklular zamanında bölgeye gelen Türkmen göçebe sayısının kırk binden fazla olduğuna dikkat çekilmektedir (Orsam, 2011, s. 7). Bu rakam da bölgedeki Türk boylarının egemenlik izlerini yansıtmaktadır.

“14. yüzyılda Memlûkluların coğrafyasını Mısır, Suriye, Anadolu’nun güney bölgeleri ve Arabistan’ın bir bölümü oluşturmaktaydı. Bu dönemde Suriye sahasına hâkim dil konumunda olan Türkmencenin, Kıpçakçanın altı katmanı olarak kaldığını; karışık dilli eserler yazıldığını, hatta Araplara Türkçe öğretmek amacıyla başta bu dönemde yaşayan ünlü Arap filologu Ebu Hayyân’ın *Kitâbü’l-İdrâk* adlı kitabı da dâhil olmak üzere pek çok gramer ve sözlük yazıldığını bilmekteyiz. Ebu Hayyan, *Kitâbü’l-İdrâk* adlı eserinde Memluk havzasında iki Türk boyunun adı geçmektedir. Bunlardan biri Kınık diğeri de Çepni’dir. Eserde ayrıca otuza yakın Kıpçak boy adı da geçmektedir” (Kirişcioğlu, 2013, s. 8).

1516 tarihinde Mercidabık Savaşında Yavuz Sultan Selim komutasındaki Osmanlı ordusu ile karşılaşan Memluklu ordusu yenilgiye uğradıktan sonra Suriye bölgesi Osmanlı egemenliği altına girmiştir. Bir yıl sonrasında 1517’de Ridaniye savaşında da Memlûklular yenildikten sonra Mısır ve Suriye bölgesinde Osmanlı hâkimiyeti tam olarak sağlanmıştır (Umar, 2004, s. 9). Osmanlı Devleti döneminde Suriye bölgesi Halep, Şam (Dimaşk), Sayda (Akka) ve Trablus (Beyrut) olmak üzere dört eyalet olarak yönetilmekteydi. Osmanlı döneminde 1600’lü yılların başında çıkan Celali isyanlarının etkisi bölgede görülmektedir. 17. yüzyılın yarısına gelindiğinde bölgeyi Arap kavimlerinden önce Şamarların ve daha sonrasında da Anazalar’ın işgal belirtilmektedir. Bu süreçte Türkmenler özellikle Boz-ulus ve Beğdilli Türkmenleri bu kuşatmalardan fazla etkilenmemişler ve tekrar güneye inmişlerdir (Kafalı, 1973, s. 33-34). 17. yüzyıl sonrası bölgeye Anadolu’dan Türkmen aşiretlerinin özellikle Rakka’ya göç ettiği görülmektedir. Türkmen boylarının Suriye’de yer almaya başladığı son dönem ise 19. yüzyılın sonlarına tekabül etmektedir. Zira 1877-78 Osmanlı Rus Savaşından sonra Kafkasya’dan bir grup göçmen Suriye’nin güneyinde yer alan Kuneytra bölgesine başka bir grup da Rakka’nın kuzeyine yerleştirilmiştir (Marufoğlu, 1998, s. 32).

Halep bölgesi Osmanlı döneminde özellikle 1516-1918 yılları arasında gerçekleşen Türke göçleri neticesinde nüfus bakımından bir nevi Türk kenti durumuna gelmiştir. ORSAM’ın verilerine göre Halep bölgesinde şehir merkezindeki mahallelerin yanı sıra Kurdağı, Azez, Bab, Münbiç, Cerablus kazalarında toplam 145 Türkmen köyü bulunmaktadır. Bu bölge halen Türklerin yoğun olduğu bölgelerden biridir. Osmanlı döneminde Rakka ve Budak adıyla bilinen bölgeye Halep ve Rakka’da bulunan Gulap adlı yerleşim yerine çok sayıda Türkmen boyu

yerleştirilmiştir. Buraya özellikle 1679 yılında İskân Beyi Feriz Bey tarafından Sivas, Yozgat ve Maraş'tan Türkler getirilerek yerleştirilmiştir. Bu Türkmenlerin Dulkadiroğulları Devletini kuran Türkmen beylerinin torunları olduğu bilinmektedir (ORSAM, 2011, s. 20).

Bölgeye yerleştirilen Türkmenlerle bölgedeki Türkmen nüfusunun artması ile birlikte farklı yerleşim yerlerinde Türkmenlerin iskân ettikleri görülmektedir. Bu bölgeleri şöyle tasnif etmek mümkündür: Halep ve Rakka çevresindeki Türkmenler; Humus, Hama ve Tartus çevresindeki Türkmenler; Bayır-Bucak (Lazkiye) ve İdlib çevresindeki Türkmenler; Şam ve Dera çevresindeki Türkmenler ve Golan Türkmenleri.

1.1.1. Bayır-Bucak Türkmenleri

Yukarıda belirtildiği üzere Suriye'de yaşayan Türkmenlerden olan Bayır-Bucak Türkmenleri Amanos dağlarının devamı niteliğindeki bölgede Lazkiye'de ikamet etmektedirler. Hatay sınırından başlayıp Lazkiye sınırlarına kadar uzanan 60 km.lik bir derinlikte bir coğrafi yapıyı içinde barındırmaktadır. Bayır – Bucak Türkmenleri Karamanoğlu Türkmenlerindendir ve Osmanlı döneminde İç Anadolu ve Akdeniz bölgelerinden Suriye'ye getirilip yerleştirilmişlerdir.

1.1.2. Bayır-Bucak Türkmenlerinin Yerleşim Alanları ve Demografik Yapı

Lazkiye ili 2010 nüfus sayımına göre yaklaşık bir milyon nüfusa sahiptir. Lazkiye, merkez ilçe Mantiqa Merkezi'l-Ladqiya, Kardaha, Ceble ve Haffe ilçelerinden oluşmaktadır. Bayır-Bucak Türkmenleri ağırlıklı olarak Lazkiye merkez ilçesinde yaşamaktadır. Lazkiye merkez ilçesi yedi nahiyeden oluşmaktadır. Bunlar; Lazkiye, Behlüliye, Gebelli, Aynelbeyda, Kastalmaaf, Keseb ve Henadi'dir. Bu bölgelerde Arap nüfusu barınmamaktadır. Bayır-Bucak Türkmenleri ağırlıklı olarak hayvancılık, çiftçilik ve tarımla iştigal etmektedir (Yıldırım, 2018, s. 7-8). Bölgede toplamda 265 civarında Türk köyü bulunmaktadır ve nüfus bakımından da Suriye'de Türk nüfusunun en yoğun ikamet ettiği iki bölgeden biridir (Özkaya, 2007, s. 11-29).

Yıldırım'ın aktardığı bilgilere göre Bayır-Bucak Türkmen nüfusu Gebelli (Bayır) ve Kastalmaaf (Basıt-Bucak) nahiyelerinde yoğunlaşmıştır. Türkmenler, Bayır nüfusunun %95'ini oluştururken Bucak nüfusunun ise %70'ini oluşturmaktadır. Aynel Beyda nahiyesine bağlı Burcislam ve Sulayıp Türkmen kasabalarının nüfusu

da tamamıyla Türkmenlerden oluşmaktadır. Ayrıca Lazkiye kent merkezinde de Türkmenlerin toplu olarak yaşadığı mahalleler bulunmaktadır. Suriye'deki iç savaş nedeniyle güncel genel nüfus bilgisine tam olarak sahip olunamadığından nispeten geçmiş tarihlerdeki nüfus oranlarına bakılması gerekmektedir. Buna göre gayriresmi rakamlara göre Bayır-Bucak Türkmen nüfusu 20-35 bin civarındadır. 2004 resmi rakamlarına göre Bayır nahiyesinin toplam nüfusu 8214, Bucak nahiyesinin toplam nüfusu ise 16.784'tür. Bu tarihte Burcislam 5652, Sulayıp Türkmen ise 3466 nüfusa sahiptir. Aynı yıl Lazkiye şehir merkezinde yaşayan 400 bin kişinin yüzde 50'si Alevi, yüzde 40'ı Sünni, yüzde %10'u ise Hristiyan'dır. Bayır-Bucak Türkmenlerinin şehir nüfusunun 160 bin civarında olduğunu belirten Yıldırım, yaptıkları görüşmeler sonucu kaynak kişilerin şehir nüfusunun köylerdeki kadar, belki daha da fazla olduğunu ifade ettiklerini vurgulamaktadır. İç savaş sonrası 30 bin civarında nüfusun Türkiye'ye sığındığına dikkat çeken Yıldırım; Türkiye'ye daha önce gelmiş bulunan, özellikle Kırıkhan, Yayladığı, Antakya ve İskenderun'da yerleşmiş olan ve sayıları binlerle ifade edilen Bayır-Bucak Türkmenlerinin bu sayının dışında olduğunu altını çizmektedir (Yıldırım, 2018, s. 8-9).

Kirişcioğlu'nun değerlendirmesi ise şöyledir (2013, s. 15):

“Türkmenler Lazkiye'nin giriş kapılarında, kuzey taraflarında ve diğer bölgelerde yerleşerek, bugün Türkmen Harası, Türkmen mahalleleri denilen yerleşim merkezlerini meydana getirmişlerdir. Ancak köyden şehre göç başlamadan evvel çok sayıda bir Türkmen topluluğu da Lazkiye'de bulunmaktaydı. Aşağıda da isimleri zikredileceği gibi bölgede 265 adet Türkmen köyü tespit edilmiştir. 2012'de Lazkiye bölgesinde nüfus artışlarıyla birlikte 225-230 bin arası olduğu tahmin edilebilir.”

Yukarıda belirtildiği üzere Bayır ve Bucak yerleşim alanları Lazkiye'ye bağlı iki nahiye'dir.

Bucak nahiyesinin yeni ismi Basit'tir. Bölgede mevcut Türkmen köylerinin isimleri şöyledir:

Karamustafa, Karakoca, Çiçekliyazı, Sazak, Zeytuncuk, Ağtaş, Kığır, Bozoğlan, Büyükpınar, Kızanlı, Turunç, Kırca ve Damat köylerini kapsayan İsabeğli bölgesi Türkmenlerin oturduğu diğer köyler ise şunlardır: Bodursu, Himmetli, Kızıllı, Bohçaagız, Fakıhasan, Alaca, Karakol, Gümüshort, Eskikulluk, Dikağa, Şeyhveli, Süleyip, Burç (Burcislam), Saraköy, Gergili, Turunç, Kantara, Mıllıklı, Kisecik, Mülk,

Kerengül, Kuplueski, Karamanlı, Külahlı, Halitli, Çangaralı, Çalkamaklı, Filikli, Karaca, Çamurlu, Camuslu, Baskın, Avanlı, Kıraç, Parmaksız, İskenderli, Zinzif, Bostancı, Meydancık, Elmalı, Acramlı, Çukurveren, Zahreveren, Hamam, Karacücük, Mollamahmudlu, Yalnızçam, Hasancık, Mülük, Kırsat, Hırbettürk, Deliköy, Kestel, Seğırtali, Hırtestürk, Şiran, Ayvalı, Muran ve Emlik köyleri.

Bucak nahiyesinin doğusunda yer alan Bayır nahiyesinin merkezi Gebeli (Kebeli)dir. Bu bölgede yer alan köyler Hatay Yayladağ ilçesi sınırına doğru uzanan köylerin devamı niteliğindedir. Köyler neredeyse birbiriyle iç içe geçmiş durumdadır. Bu köyler şunlardır: Karakise, Moruklu, Kelez, Sallur, Yamadı, Zeytuncuk, Kapıkaya, Dağdağan, Karapınar, Dereyurt, Ablaklı, Ilıcak, Dervişhan, Kolçuk, Kabaklı Cıvallık, Aşağı ve Yukarı Karamanlı, Karacaağız, Çukurcak Karaahmet, Hıdan Saldıran, İsapınar, Başara, Kazancık, Körali, Karacura, Kuruca, Beytveli, Biberli, Zuveyli, Hanköy, Mağara, Ağcabayır, Dırahlı, Şambaz, Aynülhamam, Kapaklı, Şahmuran, Mağaradere, Hanbektaş, Şeren, Hıbtılı, Ayvalık, Dığmışlı ve Çanlı (Gımam), Kepir, Gebere, Nissibin, Kametli, Gökdağ, Toros, Yumurcak, Karabacak, Çardaklı, Murtlu (Kirişcioğlu, 2013, s. 16).

Şekil 1. Suriye'nin Etnik Yapısı

1.1.3. Bayır-Bucak Türkmenlerinin Sosyal ve Kültürel Yaşamı

Önceki bölümlerde de belirtildiği üzere Suriye’de Lazkiye ili Bayır-Bucak bölgesinde yaşayan Türkmenler kültürlerini ve ana dillerini günümüze kadar oldukça iyi bir şekilde korumuşlardır. Hatta bu durum Suriye’deki diğer Türkmen bölgeleriyle karşılaştırıldığında daha iyi olduğu söylenebilir. Diğer bölgelerde de Arapça her ne kadar baskın bir dil olsa da Türkçe konuşulmaktadır (Abbasov, 2016). Suriye’de Fransız Manda döneminden sonra 1946 yılındaki bağımsızlığın kazanılmasından sonra oldukça şiddetli asimilasyon politikaları uygulanmış olsa da (Güzel, 2017) Türkmenlerin bir şekilde Türkçe ve Türk kültürüne hakim oldukları ve geleneklerini, göreneklerini bu minvalde sürdürdükleri gözlenmektedir.

Bademci’nin (2014, s. 237-238) değerlendirmelerine göre ev yaşamında Türkmenler Türkçe konuşurlar, düğünlerinde Türkçe söyler, Türk oyunları oynarlar. Zaman zaman yasaklanmasına rağmen Türkiye radyoları dinlenir ve Türkiye televizyonları izlenir. Bayır-Bucak Türkmenlerinin tamamı Sünni-Hanefi mezhebindedir. Bayram namazları için sela verilmesine minarede çocuklar da iştirak eder. En tutkun oldukları spor eski Türk geleneğinden gelen “Aba güreşi”dir. Türkmenler çok seyrek olsa da büyük baş hayvan beslerler. Yöre Türkmenlerinin tamamı keçi beslerler, etinden ve sütünden yararlanırlar. Yemekleri de Türk kültürüne has özellikleri içinde barındırır.

Kısaca ifade etmek gerekirse, Bayır-Bucak Türkmenlerinin ana dilleri olan Türkçeye sadık kaldıkları, sosyal ve kültürel yaşam açısından da Türk kültürünün özelliklerini sürdürdükleri söylenebilir. Zira sınırın hemen öte yakasında yaşayan Türkmen halkından kopuk olmamaları ve sosyal ağın sürekliliği bu durumun gerçekleşmesinde ve devam etmesinde önemli bir etken olarak ortaya çıkmaktadır. Göçlerin dışında karşılıklı gidiş gelişlerin devam etmesi de bu durumu etkileyen unsurlardan biridir. Halen Türkiye’nin Güneydoğu veya farklı bölgelerinde ikamet eden Bayır-Bucak Türkmenlerinin bağlantılarının sıkı bir şekilde sürdürdüğü ve Türk hükümetlerinin bu durumu destekler niteliği sürecin daha rahat sürdürülebilirliğini sağlamaktadır.

1.1.4. Günümüzde Bayır-Bucak Türkmenlerinin Durumu

20 Ekim 1921 tarihinde Fransa ile Türk Hükümeti arasında imzalanan Ankara İtilafnamesi ile Suriye’de yerleşik Türkmenlerin bir kısmı Lazkiye bölgesinde kalırken bir kısmı da Hatay’ın Yayladağında kalmışlardır. Mustafa Kemal bölgedeki Türklerin durumlarıyla sürekli ilgilenmiş ve onların Türklük bilinciyle hareket etmelerinde fayda olacağı kanaatini sürekli dile getirmiştir. Ancak Ankara İtilafnamesinden sonra Hatay’daki Fransız idaresi mali ve kültürel özerklik verdiği bölgede Türkmenlerin kendi kültür ve sosyal yaşamlarını idame ettirmelerinde sorunlar çıkarmıştır. Bu durum 1939 yılında Hatay’ın Türkiye Cumhuriyeti’ne katılmasına kadar katı bir şekilde devam etmiştir. Öyle ki, Fransızlar örneğin bir Türk şehri olan Kesen ve köylerine bile Ermeni iskânı sağlayarak Türklerin azınlıkta kalmaları için çaba sarfetmişlerdir. Bu kapsamda özellikle Alevileri ve Hristiyanları Türklere karşı sürekli kışkırtan Fransızlar bölgede kanlı saldırıların ortaya çıkmasında öncü rol oynamışlardır. Hatay’ın Türkiye’ye katılmasından sonra Bayır-Bucak bölgesi Yayladağı sınır kapısının öbür tarafında kalmıştır. 1950’li yıllarda ise sınır konusu tam olarak kesinleşmediği için oradaki baskılarla yıldırılan Türkler sınır kapıları zaman zaman açıldığında Türkiye’ye göç etmeye başlamışlardır. Böylece bir müddet sonra bölgedeki Türk nüfusu azalma eğilimine girmiştir. Zira bugün Hatay Yayladağı başta olmak üzere Antakya, İskenderun ve özellikle Kırıkhan’da binlerce Bayır-Bucaklı yaşamaktadır (Bademci, 2014, s. 230-235).

“1939 yılında Hatay Devleti’nin Türkiye’ye katılması sonrasında Suriye Türkmenlerine yönelik baskı politikalarının arttığı gözlemlenmektedir. Suriye Anayasası’nda tüm etnik grupların eşit olduğu belirtilse de Suriye’de, ulus inşa sürecinde tüm etnik gruplara asimile politikaları uygulanmaya başlanmıştır. Bu politikalardan Suriye’de yaşayan Türkmenler de nasibini almıştır. Hatay’ın ana vatana katılmasının ardından Suriye’de Türkçe gazete basılması yasaklanmış, Türkmenlere yönelik siyasi baskılar artmış ve 1950’li yılların sonlarında Türkçe konuşmak yasaklanmıştır. Bazı Türkmen aileler uygulanan bu baskı ve yasaklardan sonra Suriye’den göç etmişlerdir. Suriye’nin bağımsızlığını kazandığı 1946 yılından sonra 1949 ve 1972 Anayasaları ile Suriye Arap Cumhuriyeti’nde azınlık olarak sadece Ermeniler kabul edilmiş ve diğer topluluklar Suriye Arap vatandaşı olarak görülmüştür. Bu nedenle Baas yönetiminin meşruiyet kaynağı olan anayasa, diğer

etnik gruplara olduğu gibi Türkmenlere de siyasal ve sosyal haklar tanımamıştır” (Aksu, 2021, s. 36).

Bademci’nin (2014, s. 233) değerlendirmesine göre bugün Bayır-Bucaklılar milliyet olarak ayakta durmayı, en azından dil ve kültürlerini korumayı başarmışlardır. Bugün tam Türkiye Türkçesi ile Arap aksanına kapılmadan, Türkiye sınırları dışında, belki de saf Türkçe konuşan tek dış Türk cemaatidir. Okullarda resmî eğitim dili Arapça olmasına rağmen eğitim sonrası Türkçe öğrenimine zaman ayıran Türkmenlerin bu anlamda Türk kültürüne ve Türkiye’ye oldukça bağlı olduklarını söylemek mümkündür.

2011 yılında Suriye’de başlayan iç savaş Suriye’de yaşayan Türkmenlerin işini daha da zorlaştırmıştır. Arap Baharı olarak adlandırılan ayaklanmalar sonrası Beşar Esad’ın gösterileri zorbalıkla bastırma girişimleri sonucu çevre ülkelere özellikle de Türkiye’ye yoğun göçler yaşanmaya başlamıştır. Esad’ın baskı politikalarını şiddetlendirmesi sonucu ilk göçler sınırın hemen öbür yakasında yer alan Yayladağı’na olmuştur. Bu bağlamda 252 kişi olarak kayıt altına alınan ilk göçmen grubu Yayladağı’na gelmişlerdir. Bir taraftan Türkiye’ye göçler sürerken diğer yandan Suriye’de kalan Türkmenler Esad rejimine karşı kendilerini korumak için silahlanmışlardır. 2015 yılında savaş daha da yoğunlaşmış ve Türkmen Dağı bölgesinde rejime karşı şiddetli çatışmalar gerçekleştirilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti yönetimi ise her platformda Suriye Türkmenlerine gerekli desteği sağlayacağını ve bu desteğin süreceğini ifade etmiştir (Aksu, 2021, s. 53).

1.2. Irak Türkmenlerinin Tarihi

Türkmen boylarının Irak’a gelişleri hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Bu görüşlerden bazılarına göre Türklerin Irak’a gelişlerini Milattan önceki dönemlere kadar uzandırmak mümkündür (Arabacı, 2009, s. 447). Hürmüzlü’nün (2006, s. 9) değerlendirmesine göre Orta Asya’da yaşayan Türk boylarından biri olan Türkmenler, önceleri Şamanist inanca sahip olmuşlar, ancak daha sonra Mezopotamya bölgesine geldiklerinde İslam dini ile karşılaşınca bu dinin toplumsal yaşam ve ilkelerini benimsemişlerdir. Bazı araştırmacıların ele aldıkları veriler ışığında Türklerin Irak’a gelişleri M.Ö. 674 tarihine yani Emevi dönemine denk gelmektedir. Buna göre Emevi Halifesi Muaviye tarafından Horasan’a Ubeydullah b. Ziyad önderliğinde gönderilen 20 bin kişilik bir ordu Buhara’ya bir saldırı gerçekleştirdikten sonra barış anlaşması

yapmış ve ondan sonra yanına aldığı iki bin kişilik okçu grubunu bugünkü Basra bölgesine yerleştirmiştir (Saatçi, 2003, s. 20-21).

Irak Türkmenleri ve Irak Türkmencesi üzerine çalışmaları ile bilinen Hidayet Kemal Bayatlı da (1996, s. 17) Türklerin Irak'a yerleşmeye başlamalarını Emevi dönemine dayandırmaktadır. Bayatlı, Nilüfer Abdülhakim Bayatlı'nın 1975 yılında yazdığı doktora tezine dayandırarak yaptığı çalışmada Irak Türklerinin tarihçesini yedi bölümde ele almaktadır:

Emeviler Dönemi: Emevi kumandanı Ubeydullah tarafından Basra'ya yerleştirilen ilk gruplarla Irak'taki Türk yerleşim yerleri oluşmaya başlamıştır. Daha sonra M.Ö 749 yılında Yezit b. Umar b. Hüseyin, Buhara'dan gelmiş üç yüz kadar Türkmen'i bölgeye dâhil etmiştir. M.Ö. 1431 yılında Abbasi Halifesi Mutasım bölgede Türkmenlerden oluşan bir muhafız birliği oluşturmuştur. Bu birlik, gerek iç ayaklanmalarda gerekse dış savaşlarda önemli başarılar elde etmiştir. Böylece Türkmenlerin Basra, Samarra gibi merkezlerde yerleşmeleri sonucu kültürel alışveriş başlamıştır. Bu süreçte Türkmenlerin kendi kültürlerini olabildiğince korudukları ve çeşitli bölgelere kendi adlarını verdikleri görülmektedir.

Buveyhiler Dönemi: Buveyhilerin Irak bölgesini işgali döneminde Türkmenlerin güçleri bir miktar azalmış olsa da Irak'ta sayıları artan önemli bir bölgesel güç olmaya devam etmişlerdir. Zira Muizül-Devle'nin ordusunun önemli bir bölümü Türkmenlerden oluşmaktaydı ve ordu içindeki Türkmenlerden oluşan önemli komutanlar yer alıyordu. Bu komutanlar savaşlarda önemli görevlerde üstün başarılar elde ediyorlardı. Hatta çökmenin sınırında bulunan Abbasi İmparatorluğunu ayakta tutanlar bu Türkmen komutanlardı. O nedenle Türk birliği daima gücünü ve kudretini koruyabilmeyi başarmıştır.

Selçuklular Dönemi: Selçukluların Bağdat'ı ele geçirmeleri üzerine Türkmenlerin önemli bir çoğunluğu bölgeye gelmiş ve birçok Türk birliği kurulmuştur. Bunlar arasında Atabeyler Musul'da, Zeyneddin Küçük Erbil'de, Kıpçaklar ise Kerkük'te varlıklarını göstermişlerdir. Trablusşam, Şam, Musul ve Kerkük bölgesinde yerleşen bu küçük topluluklar küçük oymaklardan meydana gelmekteydiler. Bu oluşumlar zaman içinde doğuya doğru hızla gelişmiş ancak Timur istilası zamanında güçleri zayıflamaya başlamıştır.

Dördüncü Türkmen Dönemi: Bunlar Cengiz Han'ın önünden kaçan, Harzem Şah ordusundan kalanlardır. Bu grupta, Irak ve Cezeriye'ye dağılmış ve bozulmuş vaziyette geçen ordunun içinde Alaaddin'in annesi Türkan Hatun'un aşireti olan Oymak aşiretinin de bulunmaktadır. Bayat ise bu aşiretin bir koludur. Günümüzde Salahiye, Tuzhurmatı, Dakuk, Karatepe ve çevre bölgelerde bulunan ve bütünü Harzemşahlardan olan Bayat aşireti, Türkan Hatun'un aşiretinin bir devamı olduğu tahmin edilmektedir.

Moğollar Dönemi: M.Ö 1258 tarihinde Bağdat Moğolların eline geçmiştir. Türk ırkından olmayan Moğollar kendileriyle birlikte önemli miktarda Türkmen topluluğunu beraberinde getirmişlerdir. Bu birliktelik sonucu Türkmenler arasında kalan Moğollar Türkleşmeye başlamışlardır. Öyle ki, 15. yüzyıl ortalarında artık Moğollar da Türkleşmişlerdi. Bu dönem Musul civarında yerleşmiş Moğol boyları arasında Oyratlar dikkat çekmektedir. Kalabalık sayıda olan bu grubun Irak'ta yerleştiği görülmektedir. Yine bu dönemde Celayir Devleti Moğol devletinin bir bölümü idi ve Timur, İran'dan Irak'a geçtikten sonra birçok Türkmen topluluğu Irak'ta kalmıştı. Bu aşiretlerden biri olan Karatepe ve ona yakın bazı bölgelerde yerleşmiş olan Sarlu aşireti bugüne kadar varlıklarını korumuşlardır. Söz konusu aşiret, yazları Halep'e, buradan da kuzey batıya doğru Bağdat ve Musul'un güney batısına Irak-ı Acem'e kadar inmekte ve bu bölgelerde dolaşmaktaydılar.

Karakoyunlu Dönemi: Irak toplumuyla kaynaşan Türkmen toplulukları olan Akkoyunlular ve Karakoyunluların Irak'ın kuzey ve kuzey doğu bölgelerine yerleştikleri dönemdir. Akkoyunlular ve Karakoyunlular Türkmen göçebeleridir ve Irak ile Azerbaycan'ın nüfuzu altındaydılar. Gerek Akkoyunlu ve gerekse Safevi devletleri Irak'ın Türkleşmesinde herhangi bir sorun yaşamamış, aksine Türk unsurlarıyla nüfuzları artmıştır.

Osmanlı Türkleri Dönemi: IV. Murat döneminde Bağdat Osmanlı Devleti tarafından fethedilmiştir. Sultan Murat, bu fetihle birlikte doğuda Acem, batıda ise Irak arasında bir askeri karargâh kurdurarak bölgeye Türkmenleri yerleştirdi. Bu arada aslen Marağa Azerbaycan Türkmenlerinden olan Irak Türkmenlerinin bir kısmı da 1524 tarihinde Şah İsmail tarafından Irak'a yerleştirildi. Böylece Azerbaycan Türklerinin de Irak'a geçmelerinin yolu açılmış oldu. Bu durum Kanuni Sultan Süleyman'ın Bağdat'ı fethetmesine kadar devam etmiştir. Bu son dönem itibarıyla Irak'ta Türkmen yerleşim yerlerine bakıldığında Türkmenlerin Irak'ın kuzeyinde

Telafer şehrinden başlayarak Musul etrafındaki köyler, Erbil, Tuzhurmatı, Altunköprü, Salahiye, Kerkük, Dakuk, Hanekin ve Bedre'ye kadar uzanan bir bölgede iskân ettikleri görülmektedir.

Birinci Dünya Savaşında büyük oranda topraklarını kaybeden Osmanlı İmparatorluğu yerini Türkiye Cumhuriyeti'ne bırakırken Misak-ı Milli'ye göre Musul'un Türkiye topraklarında kalması gerektiği halde İngiltere'nin baskısı sonucu Musul Irak'a bırakılmıştır. 1958 yılında Irak'ta cumhuriyet ilan edilmiştir. Bu dönemlerde Irak'lı Türkmenlere şiddetli baskılar uygulanmıştır. 1960'lı yılların sonunda Irak Baas Partisinin iktidara gelmesiyle bütün etnik gruplara eşit hakların sağlanacağı belirtilmekle birlikte uygulamada bunun tam tersi gerçekleşmiştir. Türkler üzerindeki baskılar uzun yıllar boyunca artarak sürmüştür. 1980'li yılların ortalarında Baas rejiminin Türkler üzerindeki baskıları oldukça artmıştır ve Türklerin kurdukları dernekler ve STK'lara el konulmuştur. 1990'lı yıllarda Türklerin Baas rejimine karşı mücadeleleri rejim tarafından çeşitli katliamlarla engellenmiştir. 2003 yılında Irak anayasası değiştirilmiş ancak buna karşın Türklerin haklarını kullanmalarına yarar sağlamamıştır (Sulaiman 2021, s. 4-5).

1.2.1. Irak Türkmenlerinin Yerleşim Alanları ve Demografik Yapı

Günümüzde Irak Devletinin batı ve güneybatı bölgesi Fırat Vadisine kadar çöl bölgesidir. Güneyde, Basra Körfezi ile biten Dicle ve Fırat arasında yer alan Şattül Arap Bölgesi ve bölgedeki nehirlerin oluşturduğu bataklık ve deltalar yer almaktadır. Irak'ın diğer bir bölgesini ise Türkiye'deki Toros Dağlarının devamı olan Zağros Dağları oluşturmaktadır (Yiğit, 2014, s. 184). Irak Türkmenlerinin yerleşik bulunduğu bölge bu üç alanın kesişmesinden oluşan ülkenin kuzeybatısından güneydoğusuna doğru olan bölgedir. Bu bölgelerde yer alan Musul, Kerkük, Erbil, Telafer gibi önemli yerleşkeler ile Dakuk, Kifri, Tuzhurmatu, Mendeli, Karatepe, Hanakın, Bedre, Şahraban ve Altunköprü gibi küçük yerleşim yerleri Türkmenlerin yaşadığı bölgelerdir. Bu şehirler arasında Kerkük'ün önemli bir Türk nüfusu barındırması açısından önemi büyüktür (Yiğit, 2014, s. 184).

Türkiye, İran ve Suriye sınırında yer alan ve önemli petrol yataklarına sahip olan Musul da Türkmen nüfusunun yaşadığı büyük ve stratejik öneme haiz yerleşim yerlerinden biridir. Musul, 16 Aralık 1925 tarihinde Osmanlı Devleti'nin elinden çıkmış ve İngilizlere bırakıldıktan sonra Irak Devletine bırakılmıştır. Esasen Musul;

Kerkük, Telafer ve Erbil Misak-ı Milli sınırları içinde yer alması sebebiyle Türkiye’de kalmasına rağmen söz konusu tarihte İngilizlerin baskısıyla masa başında İngilizlere bırakılmıştır. Böylece bu bölgedeki Türkmen yerleşimleri de Irak bölgesinde kalmıştır (Eroğlu, Babuçoğlu ve Özdi, 2012, s. 11, 36; Hürmüzlü, 2003, s. 13).

Irak’ın kuzeyinde bulunan Kerkük, petrol rezervleri açısından çok zengin bir bölgedir. Günümüzde Kerkük’te Türkmenler, Araplar ve Kürtler bir arada yaşamaktadırlar. Dolayısıyla bu bölgede yaşayanlar Arapçanın yanı sıra Kürtçe ve Türmençe dillerini aynı anda konuşabilmektedirler. Kerkük Irak’ta Türkmen nüfusunun en çok olduğu kent olması nedeniyle ayrı bir öneme sahiptir. Zira kimilerine göre Kerkük Türkmenlerin merkezi olarak kabul edilmektedir (Kerküklü, 2004, s. 13).

Iraklı Türkmenlerin yaşadığı önemli yerleşim yerlerinden olan Telafer Musul’un batısında 60 km uzakta yer alan bir ilçedir. Halkın önemli geçim kaynakları arasında tarım ve hayvancılık gelmektedir. Telafer bir tahıl ambarı olarak kabul edilmektedir ve Irak’ın bulgur ihtiyacının çok büyük bölümünü karşılamaktadır. Ayrıca sebze ve meyve üretimi bakımından da zengin bir kenttir (Bakır ve Pekin, 2018, s. 97-98).

Önemli Türk yerleşim yerlerinden olan Erbil tarih boyunca da Türklere ev sahipliği yapmıştır. Selçuklular döneminde kentin ileri bir medeniyete ulaştığı bilinmektedir. Kent bugün de Kerkük’ten sonra Türkmen nüfusunun en yoğun olduğu ikinci yerleşim yeri olarak önemini korumaktadır. Kent, Türkiye ve İran sınırına yakın olması nedeniyle önemli yatırımlara ev sahipliği yapmaktadır. Erbil halkının ana geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktır (Haşim, 2008, s. 97). Son dönemlerde bölgede Türk iş insanlarının önemli yatırımları yaptığı gözlenmektedir.

Irak’ta yerleşik Türkmen nüfusuyla ilgili farklı kaynaklarda farklı rakamlar verilmektedir. Bu rakamların da tam olarak gerçeği yansıtmadığı, Türkmen nüfusunun daha az açıklandığı yönünde değerlendirmeler bulunmaktadır (Erendor, 2018, s. 22). Araştırmacı Soner Doğan’ın yaptığı çalışmaya göre Irak Türkmen nüfusu şu şekilde değerlendirilmelidir:

“Irak’ın 20. yüzyıl başlarında 2 milyon civarında olan nüfusu 1947’de 4.186.000, 1957’de 6.298.000, 1965’te 8.220.000, 1977’de 12.171.500, 1987’de 16.335.00 ve 1995’te 20.400.000 olarak hesaplanmıştır. 2014 Irak seçimlerine

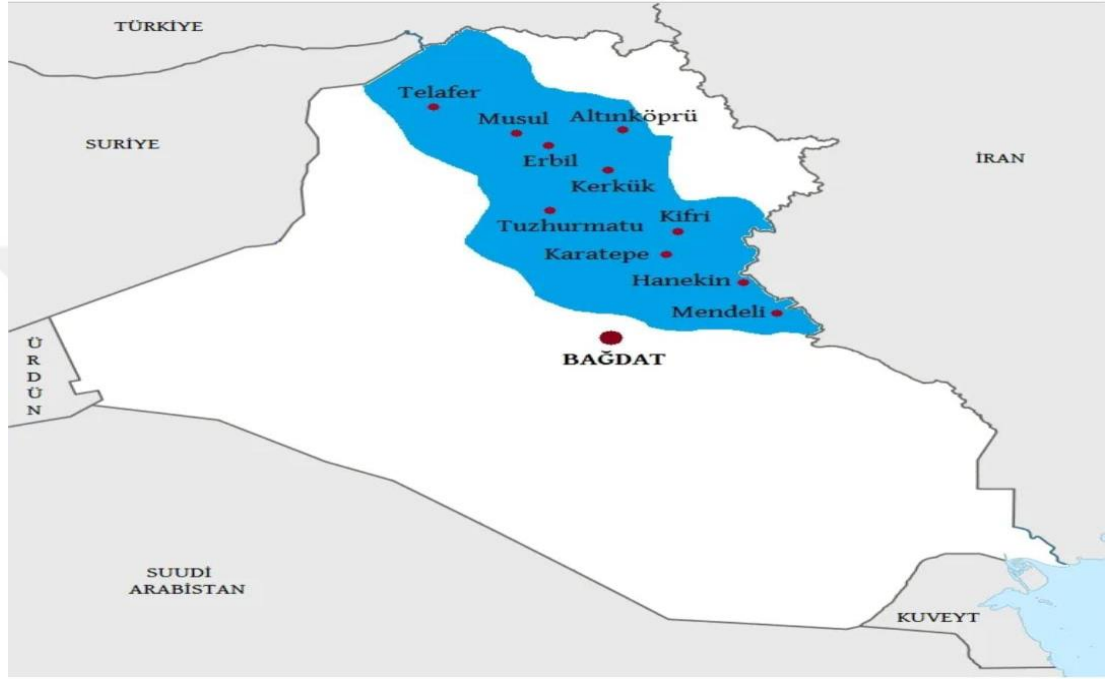
baktığımızda ise Irak nüfusu yaklaşık 35 milyon olarak kayıtlara geçmiştir. Irak Türkmenlerinin nüfusa oranı da %9-10 olarak belirtilmiştir. Buna göre günümüzde 3 ila 4 milyon arasında Irak Türkmen nüfusu bulunmaktadır” (INSAMER, 2018, s. 68).

Bir başka araştırmacının değerlendirmesi de Irak’taki Türkmen nüfusunun nüfusa oranla az gösterildiği yönündedir (Yiğit, 2014, s. 190-191):

“Irak’taki Türkmenlerin sayısını doğru olarak tahmin etmek çok güçtür. Bu topluluğun demografik özelliklerini ortaya koymaya yarayacak hiçbir resmi istatistik yoktur. Resmî olarak 1925’de Musul vilayetinde Türkmen nüfusunun 38.652 olduğu beyan edilmiştir ki, bu değer vilayet toplam nüfusunun (801 bin) %4,8’i kadardır. Ancak Lozan görüşmelerinde Türk tarafı Musul’da 146.960 (%21,8) Türkmen yaşadığını ileri sürmüş, İngiliz tarafı ise 65.895 (%8,4) kişi olduğunu iddia etmişti. Türk tarafı iddialarının 1/5’i, İngiliz iddialarının yarısı kadar olan bu verinin yine de doğru olduğunu kabul edersek, bugün 10 milyon civarında nüfusun yaşadığı eski Musul vilayeti arazisinde, yani Erbil, Süleymaniye, Duhok, Kerkük ve Musul vilayetleri arazisine karşılık gelen bölgede 400 bin civarında Türkmen olması gerekir. Iraktaki Türk varlığı ile ilgili bir diğer resmî bilgi de 1957’deki nüfus sayımında Kerkük vilayeti toplam nüfusunun 1/5’inin Türkçe konuşuyor olmasıdır. Burada da kısa bir akıl yürütme yapar ve aynı oranın korunduğunu düşünersek, bugünkü Kerkük nüfusunun 1/5’i zaten 300 bini bulmaktadır. Bu da Irak nüfusunun % 1’i dir. Ancak Kerkük’ün 1957’de alanı 19.543 km² idi, yani Irak toplam alanının % 4,5’i; şimdi ise 10.282 km² ’dir, yani % 2,4’ü. Böylece alanının yarısını kaybetmiş olan Kerkük’ün barındırdığı nüfus miktarı da 1957’de %6,2 iken, son dönemlerde olağanın üstünde Kürt nüfus yerleştirilmiş olmasına rağmen, ülke nüfusunun ancak % 4,2’si kadardır. Dolayısıyla sadece Kerkük nüfusu üzerinden %2’ye ulaşmak mümkündür. Bugün Diyala’ya bağlı olan Kifri, Süleymaniye’ye bağlı olan Çemçemal ve Salahaddin’e bağlı olan Tuzhurmatu o zaman Kerkük’e bağlı idi. Özellikle Kifri ve Tuzhurmatu geçmişte olduğu gibi bugün de önemli bir Türk yerleşim bölgesidir. Kısacası Türkmenler bugün eskisi gibi Irak nüfusunun % 9’unu oluşturmayabilirler, oranlarında bir miktar düşme olabilir; ancak bu oranın % 2’ye kadar düşmesi mümkün görünmemektedir.”

Görüldüğü üzere Irak’ta yüzyıllardır süren bir Türk nüfusu varlığı mevcuttur. Türkler geldikleri bölgede kendi kültürlerini ve yaşam şekillerini de beraberinde getirmişler, bölge halkıyla kaynaşmışlar ancak hiçbir şekilde kendi kimliklerini

unutmamışlardır. Türkmenlerin yerleşik olduğu bölgeler Irak'ın özellikle petrol açısından verimli bölgeler olmakla birlikte diğer bölgelerde de tarım konusunda verimli bölgelerde ikamet ettikleri ve ülke ekonomisine katkı sağladıkları dikkat çekmektedir. Ancak, özellikle İngilizler dönemi ve sonrasında Baas rejimi döneminde kendilerine verilmesi gereken hakları eşit şekilde alamamışlardır.

Şekil 2. Irak Türkmenleri Yerleşim Alanı

Kaynak: (static.akradyo.net, 2023).

1.2.2. Irak Türkmenlerinin Dili ve Kültürel Yaşamı

Oğuz Türkçesi Osmanlı Türkçesi (Batı Oğuzca) ve Azerbaycan Türkçesi (Doğu Oğuzca) olarak ikiye ayrılmaktadır. Bu iki Türk dili arasında yazı ve konuşma dili bağlamında farklılıklar bulunmaktadır. Irak Türklerinin konuştuğu ağız, Azerbaycan sahası içinde değerlendirilmektedir. Bu alan; Doğu Anadolu, Azerbaycan, Suriye Türkleri, İran Türkleri ve Irak Türkleri bölgelerini kapsamaktadır (Bayatlı,

1996, s. 17). Dolayısıyla Irak Türkmen kültürü, Azerbaycan ve Anadolu Oğuz kültürünün bir parçasıdır.

Türkmen edebiyatının önemli unsurlarından biri olan hoyrat adı verilen şiirler ve makam usulleri günümüzde de yerini korumaktadır. Türkmen Oğuz boylarından gelen pek çok sanat ve kültür insanını zikretmek mümkündür. Bunlar arasında şiirde Nesimi, Fuzuli, Hicri Dede, Mehmet İzzet; sanat alanında Reşit Küle Rıza, Osman Musullu, Abdurrahman Kızılay; dil ve folklor alanında Ata Terzibaşı, Molla Sabir, Mehmet Hurşit Dakuklu; tarih alanında Mustafa Cevat, İbrahim Dakuklu; edebiyat alanında Ali Marufoğlu, Hamza Hamamcı gibi isimler sayılabilir. Türkmen kültürünü yansıtan eserler arasında ise Samarra'daki Melviye minaresi, Erbil'deki Gökbürü minaresi, Musul'da Hadba Minaresi, Kerkük'te Gök Kümbet, tarihi evler ve kırmızı kiliseden söz etmek mümkündür. Öte yandan Irak kültürüne çeşitli yönleriyle damga vurun bugüne kadar Türkmen kültürünü yansıtmış olan yüzden fazla dergi ve gazete yayımlanmıştır. Bunlardan en önemlileri Beşir, Yurt, Türkmeneli, Kerkük gazeteleri ve uzun yıllar (1961-1977) yayım hayatını devam ettiren Kardeşlik dergisi dikkat çekmektedir (turkmenelivakfi.org, 2023). Kardeşlik Dergisi, Arapça ve 1964-1971 yılları arasında Türkçe iki dilde yayımlanmıştır. Yani Latin alfabesiyle hazırlanmıştır. Ancak Irak devletinin latin alfabesine savaş açması nedeniyle bu durum sona erdirilmiştir (Hürmüzlü, 2013, s. 18).

Ülkede Türkiye Türkçesinin kullanılması hoş karşılanmamakta ve bir şekilde baskı altında tutulmaktayken Irak Türkleri tarafından çıkarılan tüm gazete, dergi ve yayınların Türkiye Türkçesi ile yayımlandığı görülmektedir. Bununla birlikte rejimin tüm baskılarına karşın toplumun etkisiyle devletin resmî yayın organı olan Bağdat Radyosu ve Kerkük TV kanalı haber yayınları dahil tüm programlarını Türkiye Türkçesiyle vermektedir (Hürmüzlü, 2013, s. 19).

2005 yılında ABD işgalinden sonra çıkarılan anayasada devletin resmî dili Arapça ve Kürtçe olarak kabul edilmiş, bunun yanı sıra Türkmen çocuklarına da ana dilleriyle eğitim verilme hakkı tanınmıştır. Daha sonra 2013 yılında çıkarılan “Resmî Diller Yasası” ile birlikte ilk kez Türkmençe Irak'taki resmî dil kapsamına alınmıştır. Ancak Türkmençe temel resmî diller arasında değil yerel resmî diller arasında sayılmıştır. Bu yasaya göre resmî yazışmalarda, iş ve dış işlemlerde resmi dil Arapça ve Kürtçe olarak kabul edilirken Türkmençe ve Süryanice dilleri bu halkların “yoğunlukta” olduğu idari birimlerde yerel resmî dil olarak belirlenmiştir. Burada

kullanılan “yoğunluk” kavramı çoğunluğu ifade etmemekte, birden fazla etnik oluşumu kapsayan kentlerde “büyük ölçüde ağırlığı ve toplumun gidişatında etkisi ve katkısı olan oluşum” olarak tanımlanmıştır (orsam.org.tr, 2023).

Irak’taki Türkmenlerin %96’sı müslümandır ve çoğunluğu Sünnidir. 1994 verilerine göre Irak Türklerinin %75’i okuryazardır. Kadınların %14’ü, erkeklerin %16’sı ortaokul mezunudur. Erkeklerin %17’si lise mezunudur. Üniversite mezunlarının oranı ise %37 ile erkekler ve %15 ile kadınlardan oluşmaktadır. Özellikle Erbil ve Kerkük bölgelerinde eğitim seviyesi oldukça yüksektir(Aydın, 2002, s. 622).

Sonuç olarak Irak’ta Türkmen kültürünün bütün baskı ve sorunlara rağmen yaygınlaşmaya devam ettiği ve Türkçenin konuşma ve iletişim dilinde önemli bir düzeyde dikkate alındığı görülmektedir. Yüzyıllardan beri gelen zengin Türk kültürünün bugün de aynen sürdürülmeye ve gelecek kuşaklara aktarılmaya çalışıldığı bu kapsamda önemli görülmektedir. Özellikle basın ve yayın alanında Türkçenin kullanılması bu dil ve kültürün aktarımı açısından önemsendiğini göstermektedir.

1.2.3. Günümüzde Irak Türkmenlerinin Durumu

Türkmenler yukarıda belirtildiği üzere özellikle Kerkük ve Musul bölgelerinde yoğun olarak yaşamaktadırlar. Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin’in 2006 yılında ABD tarafından devrilmesinden önce olduğu gibi daha sonraki dönemde de Türkmenler her dönem siyasi baskı ve toplumsal baskı ile karşı karşıya kalmışlardır. Baskı 2003 sonrası dönemde öncekine kıyasla daha da fazla artmıştır. Baas rejimi sonrası Irak’ta bir otorite boşluğu oluşmuş ve toplum mezhep ve kültür çatışmaları alanına dönüşmüştür. Özellikle yaşanan Şii-Sünni çatışması sonrası en çok zararı Irak Türkleri görmüştür. Türkmenler siyasi güç açısından zayıf bırakıldığı için kendini tam olarak temsil edebilme hakkına sahip olamamıştır. Bu dışlanma ve güçsüzleşme özellikle IŞİD’in Musul’da etkin olmaya başladığı 2014 yılında daha hissedilir bir hal almıştır. Bu durumda en çok zararı yine bölgedeki Türkmenler görmüşlerdir. Zira IŞİD’in bölgede uyguladığı işkence ve cezaların çoğunluğu Şiiler olmak üzere Türkmenlere de uygulanmış, katliamlar gerçekleştirilmiştir. Bu durumdan oldukça fazla rahatsız olan Türkmenler özellikle Telafer kentinde birçok Türkmen aile çeşitli bölgelere ve ülkelere göç ettirmek veya etmek zorunda kalmışlardır. Böylece fiilen üçe bölünen Irak’ta Türkmenler en küçük azınlık haline getirilmişlerdir. Daha sonra IŞİD’de geri alınan köylere ve kasabalara da Arap ve Kürt vatandaşlar yerleştirilmiştir.

Irak Devleti bu duruma sessiz kalmış veya destek olmuştur. Toplumsal baskı nedeniyle Türkmen vatandaşların siyasal katılımı da oldukça düşük olmuştur. O nedenle örneğin 2014 seçimlerinde Türkmenler ancak 10 milletvekili çıkarabilmişler ve bu milletvekilleriyle mecliste kendilerini temsil etmeye çalışmaktadırlar (tesadernegi.org, 2023).

Özetle ifade etmek gerekirse Irak Türkmenleri gerek toplumsal gerekse siyasi baskılar nedeniyle zor şartlarda kendi kimlik ve kültürlerini korumaya çalışmaktadırlar. Baskılar nedeniyle Türkmenlerin bir kısmının Türkiye'ye göç ettiği ve buradan Irak'lı Türkmenler adına çalışmalar yaptıkları görülmektedir. Bu kapsamda Türkiye'den Irak'a yönelik yapılan radyo ve TV yayınları Türk kültürünün sürdürülebilmesi açısından önem arz etmektedir.

II. BÖLÜM

BAYIR-BUCAK TÜRKMENLERİ İLE IRAK TÜRKMEN TÜRKÇESİNİN KARŞILAŞTIRMASI

2.1. Ses Bilgisi (Fonetik)

Ses bilgisi (fonetik) insan dilindeki tanımlaması yapılabilen gerçek sesleri incelemektedir. Bu durum söz konusu edilen dildeki seslerin nasıl çıkarıldığı, nasıl oluştuğu, boğumlanma özelliklerinin neler olduğu ve ölçülebilir akustik dalgalar olarak fiziki özelliklerinin ne olduğu ortaya koymaktadır; dolayısıyla herhangi bir dile bağlı kalmaz, dillere göre değişebilir. Yani seslerin nasıl tanımlanıp yazılabileceği ve nasıl gösterilebileceği ses bilimin konusudur (Demir ve Yılmaz, 2011, s. 11). Bu bölümde Bayırbucak Türkmen Ağzında (BBTA) ve Irak Türkmen Türkçesinde (ITT) ses bilgisi incelenecektir.

2.1.1. Ünlüler ve Özellikleri

Bugünkü Bayırbucak Türkmen ağzında (BBTA) dokuz ünlü ses **a, e, ê, ı, i, o, ö, u, ü** ile bu ünlülerin boğumlanma nitelikleri bakımından farklılık gösteren değişkeleri (allophones) mevcuttur. Bu dokuz ünlünün her birinin uzun telaffuz edilen şekilleri de bulunmaktadır:

a:, e:, â:, ı:, i:, o:, ö:, u:, ü:.

Bayırbucak Türkmen Ağzında ünlüler, kısa ve uzun telaffuz edilmesine, oluşum yerine, çenenin açıklık ve kapalılık derecesine, dudakların yuvarlaklaşma ve düzleşme hareketine göre gruplara ayrılmıştır (Yıldırım, 2018, s. 13-25).

Tablo 1

Bayırbucak Türkmen ağızında ünlüler

	Düz			Yuvarlak	
	Geniş	Yarı geniş	Dar	Geniş	Dar
Art	/a/		/ı/	/o/	/u/
Ön	/e/	/è/	/i/	/ö/	/ü/

/a/ art geniş düz ünlüdür. BBTA'da en çok kullanılan ünlüdür. Özellikle Türkçe kökenli veya alıntı her tür sözcükte kullanılabilir: *kitap, araba, arqasında, ağızından*.

/e/ ön, geniş, düz ünlüdür. BTA'da en sık kullanılan üçüncü ünlüdür. Türkçe kökenli veya alıntı her tür kelimede, her yerinde kullanılabilir: *erkek, elli, türkmenlere, benden*.

/è/ ön, yarı geniş, düz ünlüdür. Bu ünlü, BBTA'da anlam ayırcılığı olan bir ses birim durumundadır. BBTA'da yaygın olarak /è/ ünlüsüyle telaffuz edilen kelimeler şunlardır: *bél, bësh, bëyle, érken, èyle, gèce, gèç, gèrçek, hëyle, nère, şëyle, vër-, yèdi, yëshil, yètmiş...*

/ı/ harfi art, dar, düz ünlüdür. Bu harf de Türkçe kökenli ve alıntı kelimelerde, sözün her yerinde kullanılabilir. *ıradiyo, ışıdırıq, ısırdım, insan*.

/i/ ön, dar, düz ünlüdür. Bu ünlü, /a/'dan sonra BBTA'da en sık kullanılan ünlüdür ve Türkçe kökenli veya alıntı kelimelerde, sözün her yerinde kullanılır: *işliyo, imam, söylerdi, işim*.

/o/ art, geniş, yuvarlak ünlüdür. Türkçe kelimelerde, $-(X)yo$ $-(X)yor$ eki taşıyan fiiller ve birkaç ünlem dışında yalnız olarak ilk hecede görülür: *ordağı, dorğusu, oturuq*. Ayrıca şimdiki zaman eki BBTA'da her zaman geniş yuvarlak ünlüyle kullanılır: *dönüyo, geziyo, yatıyo, oturuyo, çöküyo, toplanıyo*.

/ö/ ön, geniş, yuvarlak ünlüdür. Türkçe kelimelerde yalnızca ilk hecede görülür: *söylüyemem, görmeyigim, götürüyüm, büyük*.

/u/ art, dar, yuvarlak ünlüdür. Türkçe kökenli ve alıntı kelimelerde, sözün her yerinde kullanılır: *uğraşırdım, umudu, oturuyodum, nutuq, buçuq.*

/ü/ ön, dar, yuvarlak ünlüdür. Türkçe kelimelerde sözün her yerinde kullanılır: *üçüncü, üleş, pölünür, kürsü, nüfüsü.*

Irak Türkleri eskiden beri ve özellikle Osmanlı'nın etkisiyle Türkçe yazılarında Arap alfabesini ve Osmanlı imlasını kullanmaktadırlar. Yazı alanında sağır kef denilen nazal kef harfi dâhil Osmanlı devrinde kullanılan alfabenin aynısı geçerlidir. Son otuz yılda ise devlet kontrolünde çıkan gazete ve dergilerde, yayımlanan kitaplarda, aynı alfabe kullanılmakla birlikte, sözü edilen sağır kef harfi iptal edilmiş olup yerine /n/ harfi kullanılmaktadır. Bu uygulamaya göre Osmanlı imlası bir kenara konulup yazılar Türkiye Türkçesi'nin ünlü uyumuna uygun verilmektedir. Konuşma dilinde de Kerkük ağzında, yumuşak g (ğ) hariç, Türkiye Türkçesi'nde bulunan harflerin aynısı kullanılmaktadır. Irak Türkmenleri yazı dilinde kırk bir (41) harf kullanmaktadır. Bu harfler şunlardır (Bayatlı, 1996, s. 330-333):

1. a - ا	11. ğ - گ	21. m - م	31. t - ط
2. b - ب	12. ğ - غ	22. n - ن	33. u - او
3. c - ج	13. c, a - ع	23. o - او	33. ü - أو
4. ç - چ	14. h - هـ	24. ö - ئو	34. v - و-ف
5. d - د	15. ı - اِ	25. p - پ	35. y - ی
6. e - اَء	16. i - اِی	26. s - ث	36. ħ - ح
7. ê - هـ	17. j - ژ	27. r - ر	37. ħ - خ
8. z - ذ	18. k - ق	28. s - س	38. z - ظ
9. f - ف	19. k - ك	29. ş - ش	39. z - ض
10. g - گ	20. l - ل	30. t - ت	40. ş - ص
			41. z - ز

Irak Türkmen Türkçesi ağızlarında kullanılan ünlüler şunlardır:

Tablo 2

Irak Türkmen Türkçesi ağızlarında kullanılan ünlüler

	Arka Dil		Orta Dil		Ön Dil	
	Düz	Yuvarlak	Düz	Yuvarlak	Düz	Yuvarlak
Geniş	a	o	ä, á	ó	e	ö
Y. Geniş	-	-	-	-	è	-
Dar	ı	u	í	-	i	ü

Irak Türkmenleri yazı dilinde temelde sekiz ünlü kullanmaktadır. Bunlar: **a, e, ı, i, o, ö, u, ü.**

Ünlüler; boğumlanma noktalarına göre, çene açısının durumuna göre, dudakların biçimine göre ve çıkış sürelerine göre ses birimleri ve alt ses birimlerinden oluşmaktadır.

Buna göre, boğumlanma noktalarına göre ünlü ses birimleri ve alt ses birimleri şunlardır: Arka dil ünlüleri: a, ā, ı, ī, ĩ, o, ō, u, ū, ũ. Orta dil ünlüleri: ä, á, í, ó. Ön dil ünlüleri: e, ē, è, i, ö, õ, ü, ũ

Çene açısının durumuna göre ünlü ses birimleri ve alt birimleri: Dar ünlüler: ı, ī, ĩ, í, i, u, ū, ũ, ü, ũ. Yarı geniş ünlüler: è. Geniş ünlüler: a, ā, e, ä, á, ē, o, ō, ó, ö, õ.

Dudakların biçimine göre ünlü ses birimleri ve alt ses birimleri: Düz ünlüler: a, ā, e, ä, á, ē, è, ı, ī, ĩ, í, i. Yuvarlak ünlüler: o, ō, ó, ö, õ, u, ū, ũ, ü, ũ.

Çıkış sürelerine göre ünlü ses birimleri ve alt ses birimleri: Normal süreli ünlüler: a, e, ä, á, è, ı, í, i, o, ó, ö, u, ü. Uzun ünlüler: ā, ē, ī, ō, õ, ū, ũ. Kısa ünlüler: ĩ, ü

/a/ harfi Türkmen Türkçesinin tümünde kelime başında, ortasında ve sonunda kullanılabilen geniş, düz, normal süreli bir arka dil ünlüsüdür. Örnek: onan (ondan), ahşam (akşam), ağaç, yazık, sola.

/ä/ geniş, düz, normal süreli bir orta dil ünlüsüdür. Irak Türkmen Türkçesinin tüm ağızlarında bu harf kullanılmaktadır. *yärpäg* “yaprak sarması”, *äw* “veya”.

/e/ geniş, düz bir arka dil ünlüsüdür. Başta, ortada ve sonda kullanılır: *eçmeç* “ekmek”, *gene* “yine”, *bêle* “böyle”.

Kapalı e /ê/, e ile i arası bir sestir. Genellikle Türkiye Türkçesinde çok kullanılan bu ünlü, Irak Türkmenlerinde de çok sık kullanılmaktadır. Örnek: *bêl*, *yêl*.

/ı/ dar, düz, kısa bir arka dil ünlüsüdür. Irak Türkmen ağızlarında başta, ortada ve sonda kullanılır. Bu ses kendisinden önce gelen geniş ünlüleri uzatır: *ışık*, *ırak*, *kadın*, *kırık*, *çalgi*, *iyi*.

/i/ dar, düz, normal süreli bir ön dil ünlüsüdür. Türkmen Türkçesinin tümünde başta, ortada ve sonda yer alabilir: *pis*, *git*, *işlemeh*, *iş*, *iyi*.

/ı/ ve /i/ harfi, görev bakımından iki ayrı ünlü olsa da yazı dilinde ve bazen kelimeler içinde aynı biçimde y- olarak geçer.

/o/ geniş, yuvarlak, normal süreli bir arka dil ünlüsüdür. Irak Türkmen ağızlarında kelimenin sadece ilk hecesinde görülür: *çok*, *yok*, *olar*.

/ö/ harfi geniş, yuvarlak, normal süreli bir ön dil ünlüsüdür. Kelimenin ilk hecesinde görülür: *özel*, *ölüm*, *ördek*.

/u/ dar, yuvarlak, normal süreli bir arka dil ünlüsüdür. Irak Türkmen ağızlarının tamamında kelimenin başında, ortasında ve sonunda kullanılır: *duşman*, *uşah*, *meşhur*, *doğu*, *kuyu*.

/ü/ dar, yuvarlak, normal süreli bir ön dil ünlüsüdür. Irak Türkmen ağızlarının tamamında kelime başında, ortasında ve sonunda kullanılır. *Üç*, *cüzel*, *sürdü*, *gün*, *sözcü*.

Bu harfler dışında Irak Türkmen Türkçesinde uzun ünlüler de bulunmaktadır. Bunlar ses birimlerin kullanımı sonucu ortaya çıkan telaffuz uzunluklarını göstermektedir. Bu harfler şunlardır: /ā/, /ē/, /ō/, /ō̄/. Örnekler: *öldiğiyçim*, *êdêrih*, *çıhārih*.

2.1.1.1. Ünlülerin sınıflandırılması

Ünlüleri; kısalık ve uzunluk bakımından, kalınlık ve incelik bakımından, dudakların durumuna göre sınıflandırmak mümkündür.

Kısa ve Uzunluk Bakımından Ünlüler:

Ünlüler telaffuz ediliş şekillerine göre kısa ünlüler ve uzun ünlüler olmak üzere iki alt gruba ayrılmaktadır:

1. a, e, ê, ı, i, o, ö, u, ü
2. a:, e:, ê:, ı:, i:, o:, ö:, u:, ü:.

Bayır-Bucak Türkmen Ağzında ünlü uzunlukları üç şekilde meydana gelir: Birincil uzunluk, ikincil uzunluk ve vurguya bağlı olarak oluşan uzun ünlüler (Yıldırım, 2018, s. 25-30):

Türkçe kökenli sözcüklerde birincil uzun ünlüler çoklukla kısalmıştır. *gız* (gı:z) “kız”. Ancak alıntı kelimelerde genel olarak korunur. *sa:fa:dan merwa:nin* , *ta:rihi*.

Ama ikincil uzun ünlüler kelimelerdeki seslerin düşmesi ve kaynaşması gibi ses hadiselerinin meydana gelmesi neticesinde oluşur: *ya:lıqları* “yağlık”, *se:mez* “sevmez”.

Bayır-Bucak Türkmen Ağzında vurgu ve tonlamaya bağlı uzun ünlüler sıkça görülür.

Bayır-Bucak Türkmen Ağzında boğumlanma süreleri olağan ünlü uzunluğundan daha kısa olan ünlüler çoklukla görülür. Bunlar genel olarak dar ünlülerde görülür: *Kipirik*, *yavırım*

Irak Türkmen Türkçesinin en önemli özelliklerinde birisi uzun ünlülerdir. Daha çok a, e, o, ö ünlülerinde uzama görülür: *aḥṣāmçı*, *gōzūmı*, *cēblērinde*. Ünlü uzamasının görüldüğü durumlardan birisi kök ve gövdede bulunan a, e, o, ö geniş ünlülerinin sözcüğe dar ünlülü yapım ve çekim ekleri geldiğinde geniş ünlünün uzamasıdır: *ātıldı*, *apārdıg*, *bōyüg*. Bir diğer durum ise geniş ünlülü sözcüklerin çekiminde geniş ünlülü ek gelince sözcükte bulunan geniş ünlünün uzaması, sonraki gelen dar ünlülerin kısalmasıdır: *çālduv*, *çēkiligibi*.

Türkiye Türkçesinde ünlüler, süreklilik bakımından sınırlıdır. "ı" dışında bütün ünlüler, normal uzunluğa sahip ünlülerdir. Türkçenin bu özelliği, alıntı kelimeleri de etkileyerek bu kelimeler içindeki ünlülerin sürekliliğini sınırlamıştır.

Irak Türkmen ağızlarında uzun ünlülerin yanı sıra, kısa ünlüler de vardır ve oluşmaları şu sebeplere dayanır (Bayatlı, 1996, s. 332):

1. Bir ünlünün başka bir ünlüye yerini bırakması durumunda: *bıġāzı* ‘‘boġazı’’, *bīşer* ‘‘pişer’’, *bulaġı* ‘‘bulak’’.
2. Geniş ünlülerden (a, e, ö, o) sonra gelince genellikle kısalmaktadır: *böyŷg* ‘‘büyük’’, *bölŷginnen* ‘‘bölŷgünden’’, *bābūc* ‘‘pabuç’’, *bērī* ‘‘beri’’, *bōyīn* ‘‘boyun’’.
3. Kelime sonlarına doğru ı, i ünlülerinin bulunduğu durumlarda: *çēvrīldī* (çevrildi), *dērin* ‘‘derin’’, *dērrī* ‘‘deri’’, *dirrī* ‘‘diri’’, *çiġīrī* ‘‘bağırır’’.
4. Yuvarlaklaşma süresini tamamlayan u, ü ünlüleri, birinci heceden sonraki hecelerde kısa olarak okunur: *çūnkū* ‘‘çünkü’’, *dōnūb* ‘‘dönüp’’, *dördū* ‘‘dördü’’.

Kalınlık-İncelik Uyumu Bakımından Ünlüler

Ünlüler telaffuz edilirken dil öne ve arkaya doğru hareket eder. Böylece ünlü, dilin önünde, ortasında ve arkasında teşekkül eder. Boğumlanma noktasına göre ünlüler, art damak (kalın) ve ön damak (ince) ünlü sesleri olmak üzere iki alt gruba ayrılmıştır.

1. Art damak (kalın) ünlüler: a,ı,o,u
2. Ön damak (ince) ünlüler: e,i,ö,ü

Bayır-Bucak Türkmen Ağızı, Batı Grubu Ağızlarından 7.alt grupta yer almaktadır. Dolayısıyla bu ağızda alıntı kelimelerde kalınlık-incelik uyumu sebebiyle özellikle ilerleyici benzeşme şeklinde ünlü kalınlaşması örneklerine sıkça rastlanmaktadır. *Zata* ‘‘zaten’’, *gısmat* ‘‘kısmet’’, *çara* ‘‘çare’’.

Türkiye Türkçesinde kalınlık-incelik uyumuna uymayan az sayıdaki Türkçe kökenli kelimenin, BBTA’da uyumlu şekillerini korudukları görülmektedir. *Ana* ‘‘anne’’, *kardaş* ‘‘kardeş’’, *alma* ‘‘elma’’, *şışman* ‘‘şişman’’ (Yıldırım, 2018, s. 26-32).

Irak Türkmen Türkçesinde kalınlık-incelik uyumunu sağlamak amacıyla ilerleyici ve gerileyici yönlü ünlü benzeşmeleri görülür. Bunun örneklerini *ataş*, *alma*, *almas* ‘‘elmas’’, ‘‘kardaş’’ gibi sözcüklerde görürüz. Fakat ekler ve bazı ünsüzlerin

kullanımı gibi sebeplerle kalınlık-incelik uyumunun bozulduğu durumlar da görülür. Kalınlık-incelik uyumu Irak Türkmen Ağzında tamdır (Bayatlı, 1996, s. 340).

Dudakların Durumuna Göre Ünlüler (Düz-Yuvarlak Ünlüler)

Türkiye Türkçesi ölçünlü dilde düzlük-yuvarlaklık açısından uyuma aykırılık gösteren kelimelerin Bayır-Bucak ağızlarında uyumlu oldukları görülmektedir: *Çavuş* ‘‘çavuş’’.

Bayır-Bucak Türkmen Ağzında eklerde yuvarlaklaşma pek görülmez. Sadece kelime içinde yuvarlaklaşma görülür. *Döwlet* ‘‘devlet’’, *çüt* ‘‘çift’’, *towuq* ‘‘tavuk’’ (Yıldırım, 2018, s. 44).

Irak Türkmen Türkçesinde yuvarlak ünlülerin düzleştiği görülür. Bunun örneklerini iç ‘‘üç’’, *izim* ‘‘üzüm’’, *dert* ‘‘dört’’, *tırpı* ‘‘törpü’’, *bığaz* ‘‘boğaz’’ gibi sözcüklerde görürüz. Anadolu ağızlarından da Kuzeydoğu ağzında ilk hecedeki yuvarlak ünlülerin düzleştiği görülür: *çecuk*, *bitun*, *beyuğ* (Bayatlı, 1996, s. 342-343).

2.1.1.2. Ünlü uyumu

Damak uyumu

Bir kelimedede birden fazla ünlü olması durumunda, bu ünlülerin boğumlanma noktaları dolayısıyla dilin durumu bakımından birbirine uymasındır. Bu uyuma göre, kelimedeki ilk ünlü ön sıradan ise sonraki ünlüler de ön sıradan, ilk ünlü art sıradan ise sonrakiler de art sıradan olur. Bu uyum, BTA' da yer yer bozulmalar olsa da sistematiktir (Yıldırım, 2018, s. 45).

Alıntı kelimelerde kalınlık-incelik uyumu sebebiyle özellikle ilerleyici benzeşme şeklinde ünlü kalınlaşması örneklerine sıkça rastlanmaktadır. ‘‘*Zaten*’’ (Ar.) *satan*, *vaht* (Ar.) ‘‘vakit’’ > *vaht*.

Türkiye Türkçesinde kalınlık-incelik uyumuna uymayan az sayıdaki Türkçe kökenli kelimenin (anne, kardeş, elma, inanmak, şişman, dahi, hangi, hani) birçok ağızda olduğu gibi Bayır Bucak Ağızlarında da aslı şekillerini, yani uyumlu şekillerini korudukları görülmektedir: *ana* ‘‘anne’’, *kardaş* ‘‘kardeş’’, *alma* ‘‘elma’’.

BBTA'da alıntı sözlerde dil uyumu görülür. Ancak Arapça veya batı kökenli kelimeler Arapça izleri taşır. *Barşelona*, *gerefet*, *teksi*, *mekine*.

BBTA’da i- yardımcı fiilinin zarf-fiil biçimi olan *-iken* yapısı ekleşmiş ve dil uyumuna girerek *-qan/-ken* olmuştur: Otururqan, *göwken*

Aitlik eki bu ağızda genel olarak dil uyumuna girer. *Adanadaqı, ewimizdeki.*

BBTA’daki Türkçe sözlerde damak uyumu çeşitli nedenlerle bazen bozulur: *Gonuşmayi, çağırıyo, gapleyik ‘bırakmıştır’.*

Bayır-Bucak Türkmen ağzında uyum değişmesi kalın ünlülerin incilmesi görülmektedir. *Yüsüf ‘yusuf’, dehe ‘daha’, piner ‘pınar’, emme ‘amma’, çente ‘çanta’, birez ‘biraz’.*

Acı ‘acı’, gayış>gayış ‘kemer’. Bu değişim daha çok Arapçanın etkisindendir.

Dudak uyumu

Türkiye Türkçesi (TT) dilinde düzlük-yuvarlaklık açısından uyuma aykırılık gösteren kelimelerin Bayır-Bucak ağızlarında uyumlu oldukları görülmektedir. Buna göre kelimedeki ilk ünlü düz ise, sonraki ünlüler de düz; ilk ünlü yuvarlak ise sonraki ünlü ya dar yuvarlak ya da düz-geniş olur. Bu uyum BBTA’da çeşitli sebeplerle zaman zaman bozulsa da bu durum Türkiye Türkçesine göre daha ileri düzeydedir: ‘*çavuş*’ *çavış*, ‘*tavuk*’ *toğuk*.

BBTA’da Türkçe kelimelerde ilk heceden sonra geniş-yuvarlak ünlü bulunmaz, buna karşılık şimdiki zaman eki-{(X)yor} bu durumun istisnasını oluşturur, bu ekin kullanıldığı yerde dudak uyumu bozulur: *söylüyom, yürüyo, istiyom, çimiyoy* (Yıldırım, 2018, s. 44).

Irak Türkmen Türkçesi ağızlarında dudak uyumuna dair standart bir kullanım görülmemekte, ayrıca dil uyumuna da tam uyulmamaktadır. Ancak Özdarendeli (2012) gibi bazı araştırmacılar buna karşı çıkmakta ve Irak Türkmen Türkçesi ağızlarında dil uyumunun tam olduğunu ifade etmektedir. Yazar bu yönde değerlendirmede bulunurken *āhır* ‘âhir’, *amanat* ‘emanet’, *ajdarha* ‘ejderhâ’, *avraq* ‘evrak’ gibi kavramları konuya örnek göstermektedir (Bayatlı, 1996, s. 341).

2.1.1.3. Ünlü değişimleri

Kelime içerisinde bir ünlünün başka bir ünlüye dönüşmesine ünlü değişimi denmektedir. Ünlüler, yanlarında bulunan ünsüzlerin veya başka hecelerdeki ünlülerin

etkisiyle değişebildikleri gibi değişimler anoloji yoluyla da olabilmektedir. Diğer bir deyişle ünlülere ya da ünsüzlerin ünlülere uyguladığı etki sonucunda sesin nitelik değiştirmesidir (Korkmaz, 1992, s. 159). BBTA'da ve Irak Türkmen Türkçesinde (ITT) bu özellikleri görmek mümkündür (Yıldırım, 2018, s. 45/48):

a>e

BBTA'daki Arapça sözlerde, büyük oranda kaynak dildeki telaffuz kopyalanmıştır: *Misefir, selem, ese, evletim, zeyif*.

ı>i

BBTA'da, alıntı kelimelerde, kaynak dildeki sesin kopyalanması nedeniyle TT. ile olan kelimelerin i'li olmasına rastlanır. '*ayip* ' '*ayıp*', '*hayir* ' '*hayır*', '*gayip* ' '*kayıp*'.

u>ü

Arapçada ön ünsüzlerle birleşen ve u ünlüsü taşıyan ancak TT.'de /ü/ ile söylenen bazı sözler BBTA'da da /ü/'lüdür: *sülale, nüfus, sür'at*.

a>ı

a ünlüsü ile biten kök fiillerde, fiil çekim ekleri ve ma olumsuzluğu arasına gelen /y/ sesi sonucunda eklerdeki geniş a > ı dar ünlüye dönüşür: *başlıyon, ağnıyom*.

u>ö

Dar ünlünün genişlemesi alıntı kelimelerde seyrek rastlanan değişimlerdir: *löküs, höcüm*.

a>o

Bazı kelimelerde m,w gibi dudak ünsüzleri komşuluğunda veya gerileyici ünlü benzeşmesi nedeniyle düz ünlünün yuvarlaklaşması görülür: *lomba* ' '*lamba*', *pontur* ' '*pantolon*'.

Irak Türkmen Ağzlarına diğer dillerden giren kelimelerdeki /h,h,ğ/ ünsüzlerinin etkisiyle kalın ünlülerin incilmesi şeklinde görülebilir. Ayrıca Arapça aayın/' ünsüzü, TürkiyeTürkçesinde kalın olarak/a/ile seslendirilirken; ITT'de ince olarak /e/ ile telaffuz edilmektedir: **Ar.** hancer خنجر > *hençer*, **Far.** hafte هفته > *hefte*, **Ar.** hudud حدود > *hüdüd*.

İTT’de ince ünlülerin kalınlaşması şeklinde de ünlü değişmesi gerçekleşmektedir: Ar. amane amanat, Ar. kerame karamat, Ar. selame selamat.

Yuvarlak ünlülerin düzleşmesi de Irak Türkmen Türkçesinde yaygın olarak görülmektedir: *ōtîrî*, “ötürü”, *yımırta*, “yumurta”, *çāmır*, “çamur” (Bayatlı, 1996: 343).

2.1.1.4. Ünlülerde görülen ses olayları

Ünlü düşmesi

Ünlü düşmesi, kelimelerdeki ünlülerden birinin düşme hadisesine denilir. Bu ses hadisesinde, sözcüklere ek getirildiğinde genellikle orta hecenin vurgusuzluğundan dolayı dar ünlüler zayıflayarak düşer (Yıldırım, 2018, s. 61).

BBTA’da iç seste çeşitli sebeplerle ortaya çıkan bir ses olayıdır. Çoklukla üç veya daha çok heceli sözlerde; vurgusuz, açık, orta hecede, akıcı bir ünsüzden sonra bulunan dar ünlülerin düşmesi biçiminde ortaya çıkar: *duyyo* ‘‘*duyuyor*’’, *yaptırrım* ‘‘*yaptırırım*’’.

Ön Seste Ünlü Düşmesi: Pek rastlanmamıştır.

İç Seste Ünlü Düşmesi: Akıcı bir ses olan “y” sesinden sonra m veya k/ k sesinin gelmesi durumunda aradaki dar ünlü düşer: Konuşıym C-24/11, eşidiym C-27/64, büyüden C-18/262

Son Seste Ünlü Düşmesi: buzdolap C-3/30, ayaKkKaPlarını C-17/61 (Arslan Erol, 2018, s. 174).

Irak Türkmenleri Ağızlarında yabancı veya Türkçe kelimelerde ünlü düşmesi görülmektedir (Bayatlı, 1996, s. 344-346).

Orta (ı) düşmesi: Mustafa Gökkaya'nın " *Koydular Kamburu Kambur İstine*" adlı şiirindeki "-allam" sözcüğü gibi:

gëttihce boynın eger,

sekkelî yere deger,

"düz ossam arvad allam,"

sakka diyêrmîş meger!

Ortada (i) düşmesi: Mustafa Gökkaya'nın "*Haklı'dan Hakvermez-* " vesyet sözcüğü gibi:

"kişinin umri bitti,
öldi hakkına gèij,
"zerzēmjde göm mēñi, borçlıyam" vesyet etti!"

Otada (u) düşmesine örnek olarak Mustafa Gökkaya'nın "*Eceb Merihten Gelibsen ?*" adlı şiirinden bir dize verilebilir (hücm sözcüğü):

cakkallar hücm ètiler,
başkan iste gètiler,
başkânı parçālıyib.
derd hefetten bittiler!

Ortada (ü) düşmesi: Yine Mustafa Gökkaya'nın "*Ussüz Konag*" adlı şiirindeki "hükmer" sözcüğünde olduğu gibi:

Bir horiz Kirmeşān'ı,
Kestim éttim aşanı,
yêrine teyin _étti hükmet,
kalaş paşānı!

Ünlü Türemesi

Kelimelerin başında, ortasında veya sonunda başka bir ünlünün türeme hadisesidir.

Anadolu ağızlarında olduğu gibi burada da “r, l” ile başlayan yabancı asıllı kelimelerin başında ünlü türemesi oldukça yaygındır. íspora (HH-19/428), írezillik (CY-4/87), ilāzím (CY-2/424), (Arslan Erol, 2018, s. 340).

Ön seste ünlü türemesi: BBTA’da, ön sesinde /r/ veya /l/ ünsüzü bulunan alıntı sözlerde gerçekleşir. *Irhatlanırım ‘’ rahatlarım’’*.

İç seste ünlü türemesi: halka (Ar.) > halaka

Son seste ünlü türemesi, yalnızca –ken zarf-fiil eki ile edat ve bağlaçta görülür. Hemi ‘‘hem’’, kaderi ‘‘kadar’’, derkene ‘‘derken’’, uçunu ‘‘için’’ (Yıldırım, 2018, s. 62-63).

ITT’de ünlü türemesi sadece *ussu* sözcüğünde görülür. Bu sözcük yazı dilinde *su* olarak geçmektedir (Bayatlı, 1996, s. 345).

Ünlü Birleşmesi:

Yan yana bulunan ünlülerin birleşerek tek ünlü olmasına denir. BTA’dan örnekler (Yıldırım, 2018, s. 64):

ne+ ol- > nolucu.

ne+ işle- > nişliyon

Ünlü+ i- > burdadı> burada idi.

Noçun> ne için

ITT’de birkaç sözcükte ünlü birleşmesi görülür. Buna örnek olarak Nasih Bezirgen’in "Bizim Oğlan" adlı şiirinden bir bölüm verilebilir: oğlan yengi kâhırı, dam divara bâhırı, ıstırı arvad ässın, bilmez noli ahırı? (Bayatlı, 1996, s. 345).

Ünlü Daralması

BBTA’da yaygındır. Sıklıkla iç seste, y yardımcı ünsüzünden veya şimdiki zaman ekinden önce gelen a veya e seslerinin ı ve i’ye dönüşmesi şeklinde ortaya çıkar: *añıyom*> *anla*, *başlıyom*> *başla*-,*oduya*> *odaya*, *içmiye*> *içmeye*, *haviya*> *havaya*, *mağrıya* > *mağaraya*, *guvala*-> *kovala*-(Yıldırım, 2018, s. 65). Hem Türkçe hem de yabancı asıllı kelimelerde görülür. Ünlü daralması /y/ sesinin daraltıcı etkisinin yanında benzeşme neticesinde de oluşur. Çekim eki alan kelimelerde yardımcı ünsüz y’nin etkisiyle yaygın olarak görülür: *dolmıya* C-23/123 (Arslan Erol, 2018, s. 168).

ITT’de ünlü daralması bulunmamaktadır (Bayatlı, 1996, s. 343).

Ünlü İncelmesi

Kalın ünlülü alınma kelimelerde muhtemelen "h, h, g, ayın" ünsüzlerinin etkisi ile ünlü incelmesi meydana gelir. Doğu Grubu ve kısmen de Kuzeydoğu Grubu ağızlarına mahsus olan bu değişme, bu ağızları Batı Grubu ağızlarından ayırmaktadır.

Doğu Grubu Ağızları: *Hestelendi*, *sebeh*, *hesen*, *kelbinden*, *heyder*, *hefde*.

Kuzeydoğu grubu Ağızları: *sedege, yapmış, aski, toğrisini*.

Batı Grubu Ağızlarında bu değişime pek rastlanmaz. (Karahan, 2014).

BBTA'da alıntı kelimelerde ünlü incelmeleri ile uyum değişmesi meydana gelmektedir.

BBTA'da uyum değişmesi kalın ünlülerin incelmeleri şeklinde görülmektedir: *yüsüf 'yusuf', dehe 'daha', piner 'pınar', emme 'amma', çente 'çanta', birez 'biraz'*

Acı 'acı', gayış > gayış 'kemer', Teksi 'taksi', mekine 'makine', misafir 'misafir', bu değişim daha çok Arapçanın etkisindedir (Yıldırım, 2018, s. 91).

Irak Türkmen Türkçesi ağızlarında sıkça görülen ses değişmelerinden biridir. Genellikle yabancı sözcüklerde bulunur: *heywan* "hayvan", *hette* "hatta", *se 'at* "saat", *sebbehten* "sabahtan", *mesele* "mesela", *teyere* "teyyare" *sā'a(t)* ساعة / 'aynī عيني (Bayatlı, 1996, s. 345).

Ünlü Kalınlaşması:

BBTA, Batı Grubu Ağızlarından 7.alt grupta yer almaktadır. Dolayısıyla bu ağızda alıntı kelimelerde kalınlık-incelik uyumu sebebiyle özellikle ilerleyici benzeşme şeklinde ünlü kalınlaşması örneklerine sıkça rastlanmaktadır (Karahan, 2018). Alıntı kelimelerde kalınlık-incelik uyumu sebebiyle özellikle ilerleyici benzeşme şeklinde ünlü kalınlaşması örneklerine sıkça rastlanmaktadır. Zaten (Ar.) > satan, vakt (Ar.) > vakit > vaht (Yıldırım, 2018). Bazen de yanlarındaki ř, g, k, h gibi ünsüzlerin etkisiyle ortaya çıkmıştır. *dayzāsı* HH-12/97, *zamharıdan* önce H-29/128 (Arslan Erol, 2018, s. 164).

Ünlü kalınlaşması ITT'de Türkçe kökenli ve alıntı kelimelerde az görülen bir ses değişmesidir: *sēwaram* "severim", *ceda* "cadde"

Türkiye Türkçesinde kalınlık-incelik uyumuna uymayan az sayıdaki Türkçe kökenli kelimenin (anne, kardeş, elma, inanmak, şişman, dahi, hangi, hani) birçok ağızda olduğu gibi Bayır-Bucak Ağızlarında da aslı şekillerini, yani uyumlu şekillerini korudukları görülmektedir: ana 'anne', kardeş 'kardeş', alma 'elma'.

Ünlü Yuvarlaklaşması

Eski Anadolu Türkçesinde yuvarlak ünlü taşıyan ekler, bugün Anadolu ağızlarının bir kısmında bu yapıları ile korunmaktadır. Bu özellik kuzeydoğu Grubunda görülür. Diğer ağız gruplarında ise ancak bazı alt gruplarında görülür:

Dedum, ateşsus, artuk, yazdur-, sizun, yazuğ, çeksun (Karahana, 2018).

İçinde yuvarlaklaştırıcı etkisi bulunan b, m, v gibi sesleri barındıran kelimelerde daha çok karşımıza çıkar. döyüs BB-17/239, bortuKıal C-19/22, pasuportla BB-19/3, (Arslan Erol, 2018, s. 172-173).

Bayır-Bucak Türkmen ağızında eklerde yuvarlaklaşma pek görülmez. Bazı kelimelerde m, w gibi dudak ünsüzleri komşuluğunda veya gerileyici ünlü benzeşmesi nedeniyle düz ünlünün yuvarlaklaşması görülür. Sadece kelime içinde yuvarlaklaşma görülür:

Lomba ‘‘ lamba’’, söhür ‘‘sahur’’, pontur ‘‘pantolon’’ (Yıldırım, 2018, s. 57).

Irak Türkmen Ağızlarında yazı dilinde yuvarlaklaşma gösterilmemekte, yalnızca konuşma dilinde görülmektedir. İlk hecede yuvarlak ünlülerden birini takip eden hecelerde uzun /a/, /ä/, /ı/, /i/ ünlüleri varsa görülmez. Ancak kısa /ı/ ve /i/ ünlüleri yuvarlaklaşabilmektedir. İkinci veya daha sonraki hecelerde ünlülerin yuvarlaklaşması bazı Türkmen ağızlarında bulunmaktadır. Örnekler: övre "gövde" [gövrö], dolma "dolma" [do:lmo], dökme [dökmö], suvlak "sulak", sövütlik "söğütlik", tutukluk "tutukluk" (Şahin, 2019, s. 236).

Ünlü Göçüşmesi: Bir kelimedeki ünlülerin yer değiştirmesi olarak ifade edebileceğimiz ünlü göçüşmesi Bayır-Bucak Ağızından tespit edilememiştir.

2.1.2. Ünsüzler ve Özellikleri

BBTA’da, 23 ünsüz bulunmaktadır. Bu ünsüzlerin boğumlanma nitelikleri bakımından farklılık gösteren değışkeleri de mevcuttur: b,c,ç,d,f,g,ğ,h,k,l,m,n, ı,p,r,s,ş,t,v,y,z, (‘)hemze, (‘)ayın (Yıldırım, 2019, s. 66-80).

/b/ süreksiz, ötümlü çift dudak ünsüzüdür. BBTA’da, Türkçe sözlerde ön seste ve hece başında olmak şartıyla iç seste, alıntılarda ise her konumda bulunabilir:

Bel, gabıq, urub

/c/ süreksiz, ötümlü diş eti-ön damak ünsüzüdür. BBTA'da başta, orta ve sonda bulunur: *Cücüük, oracıq, haric*.

/ç/ süreksiz ötümsüz diş eti-ön damak ünsüzüdür. Türkçe ve alıntı kelimelerde başta, ortada ve sonunda bulunabilir: *Çağır-,geçir-, gaç-*.

/d/ süreksiz, ötümlü diş-diş eti ünsüzüdür. Türkçe ve alıntı kelimelerde başta, ortada ve sonda bulunabilir. Ancak söz sonunda sadece alıntı kelimelerde görülür. Birkaç Türkçe kelime hariç(ad, dad, öd). Şehid, Ahmed. BBTA'da söz başı ve söz içinde sık rastlanır: *daş, öde-*.

/f/süreklı, ötümsüz, sızıcı, diş-dudak ünsüzüdür. Bu ses BBTA'da, istisnalar ve yansımalar hariç Türkçe sözlerde bulunmaz. Alıntı sözlerde ise her konumda görülür: *Farq, ittifaq, taraf*.

/g/ süreksiz, ötümlü damak ünsüzüdür. Kelimenin başında, ortasında ve sonunda bulunur: *Gel-,yigirmi, bitig işimiz*.

/ğ/ süreklı, sızıcı, ötümlü damak ünsüzüdür. BBTA'da iç ve son seste kullanılır: *Sileceği, böğün, köğ''yeşil''*.

/h/ süreklı, ötümsüz, küçük dil, yutak veya gırtlak ünsüzüdür. Kelimenin başında, ortasında ve sonunda bulunur. *Halay, döhüs, güneş*.

/k/ süreksiz, ötümsüz damak ünsüzüdür. Kelimenin başında, ortasında ve sonunda bulunur. *Kendi, ekiktik, dök-*.

/l/ süreklı, akıcı, ötümlü damak ünsüzüdür. Kelimenin başında, ortasında ve sonunda bulunur. *Leymin, eller, kemal*.

/m/ süreklı, sızıcı, ötümlü, genizli dudak ünsüzüdür. Türkçe sözlerde iç ve sonunda, alıntı kelimelerde ise her yerinde kullanılır. *Maqas, emek, mabrum*.

/n/süreklı, sızıcı, ötümlü, genizli diş eti ünsüzüdür. Ön, iç ve sonda kullanılır. *Nası, ana, biçin* "ekin biçme zamanı".

/ŋ/süreklı, sızıcı, ötümlü, genizli damak ünsüzüdür. Anlam ayırıcı durumundadır. Bu ünsüz kelime başında bulunmaz, söz ortasında ve içinde kullanılır: *deŋi* "deniz", *Biŋ* "bin".

/p/ süreksiz, ötüksüz, çift dudak ünsüzüdür. Kelimenin başında, ortasında ve sonunda bulunur. BBTA'da söz başı, içi ve sonunda bulunur. *Piñer* 'pınar', *sapsağlam*, *hep*.

/r/ sürekli, akıcı, ötümlü, çarpmalı diş eti-ön damak ünsüzüdür. Türkçe sözlerde iç ve sonunda, alıntı kelimelerde ise her yerinde kullanılır. *rahmatlıq*, *erik*, *war*.

/s/ sürekli, sızıcı, ötüksüz diş eti ünsüzüdür. Kelimenin başında, ortasında ve sonunda bulunur. *suy*, *bas-*, *süs*.

/ş/ sürekli, sızıcı, ötüksüz diş eti-ön damak ünsüzüdür. Kelimenin başında, ortasında ve sonunda bulunur. *şordan*, *deşir-* (sebze meyve toplamak), *yağnış* 'yanlış'.

/t/ süreksiz, ötüksüz, diş eti-ön damak ünsüzüdür. Kelimenin başında, ortasında ve sonunda bulunur. *Tarla*, *tütün*, *süt*.

/v/ sürekli, sızıcı, ötümlü dudak ünsüzüdür. Türkçe ve alıntı kelimelerde başta, ortada ve sonunda bulunabilir. *Ver-*, *gavır-ev*.

/y/ sürekli, akıcı, ötümlü, yarı ünlü niteliğini taşıyan ön damak ünsüzüdür. Kelimenin başında, ortasında ve sonunda bulunur: *yeñi* 'yeni', *eyle* 'öyle', *suy* 'su'.

/z/ sürekli, sızıcı, ötümlü, diş eti ünsüzüdür. BBTA'da, Türkçe kelimelerde söz başında bulunmaz, söz içi ve söz sonunda bulunur. Alıntı kelimelerde ise her konumda bulunur. *Zaman*, *gez-*, *gazan*.

/ʔ/ yalnızca Arapça alıntı sözlerde kullanılan süreksiz, ötüksüz, gırtlak patlayıcısı olan hemzedir(ء). *Qur'en*, *su'al*, *mes'ele*.

/ʔ/ Arapça alıntı sözlerde kullanılan sürekli, sızıcı ötümlü gırtlak kapağı ünsüzü olan ayındır /ʕ/. *ya'ni* 'yani', 'acele> çabuk'.

Yanında bulunan ünlünün ince veya kalınlığına bağlı olarak orta veya arka damakta teşekkül eden ñ' geniz ünsüzü, Türkçenin en eski dönemlerinden beri mevcut olan bir sestir. "n" ünsüzü, bugün Batı Grubu ağızlarında korunurken, Doğu Grubu ve Kuzeydoğu Grubu ağızlarında değişerek veya düşerek kaybolmuştur. Bu ağızlarda "ñ" ünsüzü, genellikle diş ünsüzü "n" ile temsil edilmektedir. BBTA'da geniz n korunmuştur: *deñiz*>*deñiz*, *oğlanıñ*, *yalıñız*, *beñe*, *alyoñ*

Irak Türkmen Türkçesi ağızlarında kullanılan ünsüzler şunlardır:

Tablo 3

Irak Türkmen Türkçesi ağızlarında kullanılan ünsüzler

Ünsüzler	Ötümlü				Ötümsüz	
	Sürekli		Süreksiz		Sürekli	Süreksiz
	Akıcı	Sızıcı	Patlayıcı	Sızıcı	Patlayıcı	
	Burun	Ağız				
Çift Dudak	m		w	b		p
Diş-Dudak			v		f	
Diş	n		z	d	s	t
Diş Eti-Damak			j	c	ş	ç
Ön Damak	ng	l, l̥, r, y	ğ	g		k
Orta Damak						
Art Damak	ng		ğ	g	h	k
Gırtlak					h, h̥	ʕ

Irak Türkmen Ağızlarında 30 ünsüz harf bulunmaktadır (Shukur, 2019, s. 32-44):

/b/ ITT'nin tamamında kelimenin başında ve ortasında bulunur. Arapça ve Farsçadan alıntı kelimelerde sonda da bulunabilir: *bız* “biz”, *balāsi* “belası”, *Ar. eṣvāb-asṣap* “esvap”.

/c/ tonlu ve süreksiz bir dişeti damak ünsüzüdür ve ITT'nin tamamında görülür. Kelimenin başında, ortasında ve sonunda olabilir: *etēcīm* “eteğim”, *döcī* “değil”, *birincisi* “birincisi”, *tercūme* “çeviri”, *cezen* “gezen”, *yence* “yenge, görücü”.

/ć/ Daha çok Erbil bölgesinde ve kısmen de Altunköprü ağızlarında görülür. Normalden daha önde telaffuz edilen sızıcılaşmış bir /c/ sesi verir. Erbil ağızında /g/ sesi /c/ olarak okunurken /c/ sesleri de /ć/’ye dönüşür. *ćıcar* “ciğer”, *nèce* “nasıl”, *ħac* “hac”, *ōrić* “oruç”.

/ç/ Irak Türkmen Türkçe Ağızlarının tamamında kelimenin başında, ortasında ve sonunda görülen bu ünsüz ile daha çok Erbil ağızında karşılaşılır. *dilmićti* “bilezik”, *çünkü* “çünkü”, *ōnićin* “onun için”, *çoħ* “çok”.

/ç/ Çoğunlukla Erbil Ağzında, kısmende Altunköprü ağızlarında görülen birsestir. Bu ses normalden daha önde telaffuz edilen ve sızıcılaşmış olan/ç/sesidir. Kelime başında, ortasında ve sonunda bulunabilir: *milletlêriçîn* “milletleri için”, *çalışınar* “çalışınlar”

/d/ ITT’nin tamamında bulunur, kelime başında, ortasında ve sonunda kullanılır: *tutârdım*“tutardım”, *diyêrdım*“derdim”, *êskiden*“eskiden”.

/f/ Alt dudağın üst dişlere teması ile boğumlanan tonsuz ve sürekli bir diş dudak ünsüzüdür. ITT’nin tamamında kelime başında, ortasında ve sonunda kullanılır. Birinci olarak alıntı kelimelerde bulunur: *fehîsî* “kan testi”, *ehdêfîm* “hedeflerim”, *sefer* “defa”.

/g/ Süreksiz bir ön damak ünsüzüdür. Erbil dışında ITT’nin tamamında bulunur. Bu ünsüz kelime başında, ortasında ve sonunda kullanılabilir: *bîyûg* “büyük”, *dêgî* “değil”, *gözel* “güzel”, *gün* “gün”, *gêtmêrîh* “gitmeyiz”.

/ğ/ bir arka damak ünsüzüdür ve ITT’nin tamamında bulunur. Arapçadaki gayın sesine karşılık gelmektedir. Bazı alıntı kelimeler dışında yalnızca kelimenin ortasında ve sonunda bulunur: *uşağ*“çocuk”, *kapkaçağ*“bulaşık”, *sağ* “sağ”, *kabāğ* “kabak”.

/’/ Arapçadaki (ع ayın) sesini karşılamaktadır. Sadece alıntı kelimelerde bulunur: *bâ’îz* “bazı”, *çāmî* “cami”, *a’ilece* “ailece”, *edet*“adet”.

/h/ Sadece alıntı kelimelerde bulunur. Sürekli bir gırtlak ünsüzüdür: *hem*“hem”, *lahana*“lahana”.

/ħ/ Arapça ve Farsçadaki noktalı /ح/ ve Almancadaki /ach/ sesi gibidir. Tüm Türkmen ağızlarında yer alır. Kelime başında, ortasında ve sonunda bulunabilir: *yāhun*“yakın”, *çîh*“çık”, *aḥşam* “akşam”, *bōyunbaḥ*“kolye”, *çîhmādîh*“çıkmadık”.

/ḥ/ ünsüzü Arapçadaki /حha/sesidir. Kelimenin başında, ortasında ve sonunda bulunabilir. Daha çok alıntı kelimelerde rastlanır: *hepmîz*“hepimiz”, *hecet* “ihtiyaçlar”, *maḥālîde*“mahallede, semtte”.

/j/ ITT’de sadece alıntı kelimelerde mevcuttur: *teknelojya* “teknoloji”, *gulabaroja* “çekirdek”, *pak pakij* “tertemiz”.

/k/ tonsuz, süreksiz bir ön damak ünsüzüdür. Irak Türkmen Türkçesinde Erbil dışında tüm bölgelerde görülür: *ćāhılakalar*“gençler”, *ćünkü*“çünkü”, *büyük*“büyük”, *ćekeller*“çekerler”.

/k/ Arapçadaki /ق/ kaf harfinin sesine karşılık gelmektedir. Tüm ITT’de görülür. Kelime ortasında az sayıda bulunmaktadır ve alıntı kelimelerde sonda da kullanılabilir: *kırmızı*“kırmızı”, *kapkaçağ*“bulaşık”, *dōkız*“dokuz”, *kısmat* “kısmet”

/l/ sürekli bir ön damak ünsüzüdür. Tüm Irak Türkmen Türkçesi ağızlarında kelime başında, içinde ve sonunda kullanılabilir: *maħallēde* “mahallede, semtte”, *ēdirseğ* “edersek”, *āllıh*“alırız”.

/l/ tonlu, sürekli bir ön damak ünsüzüdür ve ince boğumlanarak kullanılır: *mesalan*“örneğin”, *lēymun*“limon”, *mēwlıd*“mevlit”, *bāzılcan*“patlıcan”.

/m/ Irak Türkmen Türkçesinin tümünde kelimenin başında, ortasında ve sonunda kullanılır: *lēymun*“limon”, *temiz* “temiz”, *emim*“amcam”, *kısım*“bölüm”, *dilmić* “bilezik”

/n/ ITT’nin tamamında görülür ve kelimenin başında, ortasında, sonunda kullanılır: *indı*“şimdi”, *yāhın* “yakın”, *ye ni* “yani”, *bōynına* “boynuna”, *cünı* “günü”.

/ng/ ağırlıklı olarak Kerkük, Musul, Telafer ve Kifri ağızlarında kullanılmaktadır: *yengi*“yeni”, *yence* “yenge”, *eng*“en”.

/p/ tonsuz, süreksiz bir çift dudak ünsüzü olan bu harf tüm ITT’de kullanılır. Kelimenin başında, ortasında ve sonunda bulunabilir: *hepsı*“hepsi”, *yārpāğı*“yaprak sarması”, *yāp*“yap”.

/r/ bir ön damak ünsüzüdür. Tüm ağızlarda bulunur. Kelime başında yalnızca alıntı kelimelerde kullanılır. Ağırlıklı olarak kelime ortasında ve sonunda görülür: *eger*“eğer”, *ārwātlar*“kadınlar”, *birēz*“biraz”, *sorā*“sonra”, *burgul*“bulgur”.

/s/ tonsuz, sürekli bir diş ünsüzüdür. Kelime başında, ortasında ve sonunda kullanılır. ITA’nın tamamında mevcuttur: *abbāsi*“babası”, *şāns* “şans”, *sırala*“sıralamak”.

/t/ tonsuz, sürneksiz bir diş ünsüzü olan bu ses, Irak Türkmen ağızlarının tamamında kullanılır. Kelime başında, içinde ve sonunda bulunabilir: *patata*“patates”, *naft* “petrol”, *tamata*“domates”.

/v/ ITT’de bulunmayan bu ünsüze ancak Türkiye Türkçesi ve Farsçadan ya da Batı dillerinden geçen kelimelerde rastlanır: *aktivist* “aktivist”, *güven* “güven”, *televizyon* “televizyon”.

/w/ Irak Türkmen Türkçesinin tamamında görülür. Kelime başında, içinde ve sonunda görülmektedir: *suw* “su”, *aw* “veya”, *wêr* “ver”, *mêwlîd* “mevlit”, *arwad* “kadın”.

/y/ ünsüzü ITT’nin tamamında görülür. Kelimenin başında, içinde ve sonunda yer alabilir: *heywan* “hayvan”, *ihtiyerler* “yaşlılar”, “taraf”, *eyliyen* “eden”, *yeller* “yerler”.

/z/ Irak Türkmen Türkçesinin tümünde kelimenin ortasında ve sonunda bulunur. Bununla birlikte alıntı kelimelerde başta da görülebilir: *yaz* “yaz”, *zad* “yemek”, *zaten* “zaten”, *birez* “biraz”.

/s/ ünsüzü ITT’de birkaç alıntı kelime dışında görülmez. Arapçadaki (ث) sesine karşılık gelmektedir. Ağırlıklı olarak Kerkük, Musul, Telafer ve Kifri bölgesinde Arapların olduğu yerlerde dikkat çekmektedir: *bi’sânın* “burs”, *işneynnen* “pazartesi”.

2.1.2.1. Ünsüzlerin sınıflandırılması

Ünsüzler, ton bakımından oluşum yerlerine göre ve temas derecelerine göre üç şekilde sınıflandırılabilir (Noor, 2020, s. 34-35):

Ton bakımından ünsüzler

Ton bakımından ünsüzler, tonsuz (sedasız) ve tonlu (sedalı) ünsüzler olmak üzere iki alt grupta değerlendirilir:

1. Tonlu ünsüzler: b, c, d, g, ğ, l, m, n, r, v, y, z
2. Tonsuz ünsüzler: ç, f, h, k, p, s, ş, t, ñ

Oluşum yerine göre ünsüzler

Oluşum yerine göre ünsüzler ise boğumlanma noktalarına bağlı olarak üç alt başlık altında incelenir: Dudak ünsüzleri, dil ünsüzleri, gırtlak ünsüzü.

1. Dudak ünsüzleri: b, m, p (çift dudak ünsüzleri) ve f, v (dudak arası ünsüzler)
2. Dil ünsüzleri: ğ, g, s, z, t, d, ş, c, ç, n, l, y, k, r, ñ

3. Gırtlak ünsüzü: h

Temas derecelerine göre ünsüzler

Kimi ünsüzler olduğu sırada nefes yolunda bulunan organların kapanmasıyla hava akımı bir engele çarpar, buna karşılık kimilerinde ise boğumlanma esnasında hava akımı için ses yolunda bir miktar boşluk meydana gelir. İşte bu temas durumuna göre ünsüzler sürekli ve süreksiz ünsüzler olarak iki alt gruba ayrılmaktadır:

a. Süreksiz (Patlayıcı) ünsüzler:

Bu grupta yer alan ünsüzler, oluşum sırasında hava bir engele çarparak patlama şeklinde dışarıya vurur. Bu ünsüzler şu şekilde sayılabilir:

Asıl süreksizler: b, p, d, t, g, k,

Karışık süreksizler: c, ç

b. Sürekli ünsüzler:

Bu grupta yer alan ünsüzlerde ise, ünsüzün oluşumu sırasında hava akımı için az veya çok bir boşluk oluşur. Bu sırada, hava akımı için dar bir geçit bulunursa sızıcı ünsüzler, ama ünsüzlerin boğumlanma sırasında hava akımı için geniş bir geçit bulunursa akıcı ünsüzler denilir.

Sürekli-sızıcı ünsüzler: v, f, z, s, ş, y, ğ, h

Sürekli-akıcı ünsüzler: m, n, ŋ (geniz ünsüzleri), l (damak ünsüz), r (titrek ünsüz), y

2.1.2.2. Ünsüz değişimleri

Ötümlüleşme: Ön Seste:

k- > g-

Eski Türkçedeki ön ses k- Batı Türkçesinde çoğunlukla ötümlüleşmiş ve k- ön sesi koruyan az sayıda kelime kalmıştır. Bu sebeple de Bayır-Bucak ağızında bu ses olayının fazla örneği tespit edilememiştir: *köynek* ‘‘gömlek’’, *köyle* ‘‘gölge’’ (Yıldırım, 2018, s. 68-90).

- akşama ğadar C-5/109, ğapğara C-23/130, ğarşı C-21/204, ğapı C-3/82, ğız BB-30/70 (Arslan Erol, 2018, s. 177).

ITT’de ön seste ötümlüleştirme örnekleri (Bayatlı, 1996, s. 346-350):
ğapğara, ğalem, ğonmaz, ğalıp.

t- > d-

BBTA’da: *daş* ‘‘taş’’, *dırnaq* ‘‘tırnak’’, *dawşan* ‘‘tavşan’’, *dat* ‘‘tat’’
(Yıldırım, 2018, s. 68-90).

Asli şeklini koruyanlar: *bazar* ‘‘Pazar’’.

ITT’de: *datlı*, *darattılar*, *daş*, *daşıdı* (Bayatlı, 1996, s. 346-350).

İç Seste Ötümlüleleşme:

BBTA’da: *kanat* > *ğanadı*, *mektep* > *mektebe*, *muhendis* > *muhendizi*.

ITT’de:

-ç- > -c-: *acından*

-p- > -b-: *pomba*, *çabuda*

-t- > -d-: *dadı*, *búdún*

-k- > -g-/ -ğ-: *anğaraya*, *argadaşı*, *ağşam*

-f- > -v-: *tüvēnen*

Son seste ötümlülüşme:

BT TA’da: *hep* > *heb*, *herkes* > *herkez*, *dört* > *dörd*, *tat* > *tad*

ITT’de: -t > -d: *dad*

Ünsüzlerde görülen kelime başındaki ötümlülüşmelerin, Suriye Türkmen Türkçesinde daha çok ince ünlülü kelimelerde karşımıza çıkan bu durum Anadolu ağızlarında da oldukça yaygındır: *dezgeh* (H-9/21), *dezziye* (H-27/229), *daranıyo* (CY-4/208), *dağçağ* (CY-4/213), (Arslan Erol, 2018, s. 390).

Ötümsüzleşme Ön Seste:

BBTA’da ön seste p- ünsüzü asli değildir, ancak zamanla *buñar*, *biş-*, *barmak*, *busu*, *büre*, *bek* gibi bazı kelimeler ön seste ötümsüzleşme ile TT’de *pınar*, *piş-*, *parmak*, *pusu*, *pire*, *pek* şekline dönmüşlerdir. Bayır Bucak ağızında aşağıdaki

kelimelerin de ötümsüzleşerek b- > p- değişimi geçirdiği görülmektedir. palta ‘‘balta’’, pekmez ‘‘bekmez’’, pölük ‘‘bölük’’.

ITT’de:

b- > p- : *pöleştiler, pıçağı, pozarım, pozuldu, piça, pörülceaşı*

c-> ç- : *çaydısa*

d-> t- : *turmadan, Tuvarına*

g- > K-/ k-: *Köydem, künde, künde.*

z- > s-: *saten*

İç seste:

BBTA’da: *çabuk > çabuq, servis > serfis*

ITT’de:

-b- > -P-: *pemPe*

-ğ- > -g-: *egil, ağaşları, ağızlarına, ciger*

-ğ- > -G-/ -Ġ-: *beGeniller, taĠıdılar, taĠıldık*

-v- / -y- > -f-: *sufusu, tilfüzyonda*

-z- > -S-: *leSSetli, göSinden*

Son seste:

BBTA’da özellikle Arapça kelimelerin sonundaki –b ünsüzlerinin –p ünsüzüne; -d ünsüzlerinin de –t ünsüzüne dönmesi şeklinde görülen bir ses olayıdır: *hudud* ‘‘hudut’’, ‘‘merkeb’’ *merkep*, ‘‘cevab’’ *cüğap*

ITT’de:

-v > -f-: *pilaf*

-z > -s/ -S-: *aS, biraS, çerkeS*

Ötümsüzleşme noktasında özellikle b- sesinin ötümsüzleşerek p- şeklinde kullanımının yaygın olduğu tespit edilmiştir: Pozuldu (C-20/106), pöleştiler (C-27/42)

Bir kaç kelimede ise g- sesinin ötümsüzleştiği ve k-'li kullanımlarının yaygın olduğu görülmüştür: Kúfencimiz (H-10/267), Köydem (H-27/196), kúnde (HH-10/394), (Arslan Erol, 2018).

2.1.2.3. Ünsüzlerde görülen ses olayları

Ünsüz Türemesi

Bir ünsüzün kelimenin başında, ortasında ve sonunda türeme hadisesidir.

BBTA'da, **ön seste** (‘), h, y ünsüzlerin türediği gözlenmiştir.

‘ayrı ‘ayrı’, ‘ayıl ‘ayıl’, yırq> ırak ‘uzak’.

İç seste: m, n, y,: *pambuq ‘pamuk’, bilenzik BB-16/49, bu adam yerişmişlerden, veli, BB-9/335 (Arslan Erol, 2018, s. 197).*

Son seste: m, n, k: *yoqsam ‘yoksa’, hindiyeçen> şimdiyeçek ‘şimdiye kadar’, şindik> hindik> hindi ‘şimdi’ (Yıldırım, 2018, s. 115-117).*

Ünsüz türemesi ITA'daki bazı kelimelerde görülür. Başta, ortada ve sonda olabilir (Bayatlı, 1996, s. 359-360):

Başta -h: *heyva, helbet, eyva*

Ortada -d: *pendir*

Ortada -b: *sumbak*

Sonda -d: *yemind*

Ünsüz düşmesi

Bir ünsüzün kelime içinde bazı sebeplerle düşmesine ünsüz düşmesi denilir. Ünsüz düşmesi sözcüklerde ikinci uzunluğun meydana gelmesine neden olur. Başta, ortada ve sonda düşebilir. Ancak başta ünsüz düşmesine pek fazla rastlanılmamaktadır. Kelime başında çoğunlukla y, h, n gibi akıcı ünsüzler düşmekte ve kelimenin anlamına herhangi bir değişiklik katmamaktadır. BBTA'da sıkça rastlanır. Daha çok iç seste görülür. Son seste ise seyrek olarak bulunur: *isan ‘insan’, günai ‘günahı’, zaar> zahır ‘heralde’, serbes ‘serbest’, dosluq ‘dostluk’,*

haşyet ‘‘haysiyyet’’, *içiyom* ‘‘içiyorum’’, *yürüyoq* ‘‘yürüyoruz’’, (şimdiki zaman ek –
yor), *beendiler* > *begendiler* (hece sonunda g,ğ) (Yıldırım, 2018, s. 110).

Ön seste y ünsüzünün düşmesi: *üze* (C-22/28), *igit* (C-19/111) (Arslan Erol, 2018).

Ünsüz düşmesi Irak Türkmen ağızlarında Türkçe veya yabancı kelimelerde görülür. Çeşitli şekillerde ortaya çıkmaktadır (Bayatlı, 1996, s. 356-357):

Ortada -f düşmesi: *cüt*

Ortada -k düşmesi: *tüken* (yazı dilinde dükkân)

Ortada -L düşmesi: *kah* ve *hah* sözcükler. Bu sözcükler yazı dilinde *kalk* ve *halk* olarak geçer.

Ortada -n düşmesi: *sora* ‘‘sonra’’

Ortada -r düşmesi: *bilisen* ‘‘bilir misin’’

Ortada -v düşmesi: *fır’un* ‘‘firavun’’

Ortada -y düşmesi: *seledin* ‘‘söyledin’’

Başta -y düşmesi: *üreg*, *üskeg*, *ut*

Sonda -n düşmesi: *neçi* ‘‘niçin’’, *özücü* ‘‘özü için’’

Sonda -r düşmesi: *kalı* ‘‘kalır’’, *kaldırı* ‘‘kaldırır’’, *alı* ‘‘alır’’

Sonda -k düşmesi: *gere* ‘‘gerek’’

2.1.2.4. Yer değiştirme (Metatez)

Yer değiştirme, bazı sözcüklerdeki seslerin aralarında yer değiştirme durumuna denilir. Seslerin yer değiştirme durumunun çoğunlukla yan yana gelen iki ünsüzde meydana geldiği görülmektedir.

BBTA’da yakın göçüşme daha çok yaygındır (Yıldırım, 2018, s. 120) :
‘‘ayran’’ *aryan*, ‘‘bayram’’ *baryam*, ‘‘ayrı’’ *aryı*, ‘‘bayrak’’ *baryak*, ‘‘öğret’’ *öyret*,
‘‘memleket’’ *melmeket*, ‘‘kirpik’’ *kiprik*, *avrat* > *arwat* > ‘‘kadın eş’’, ‘‘kıvrın-’’
gırwan-, ‘‘ileri’’ *ireli*, ‘‘şalvar’’ *şarval*.

Ünsüz yer değiştirmesi Irak Türkmen Ağızlarında da kimi sözcüklerde vardır (Bayatlı, 1996, s. 358): *arvad, görset, yarpag, çarpraz*.

Bunların dışında -b, -c, -d, -g ve -ğ harflerinin değişimi şeklinde de görülebilmektedir: *harap, ac, genc, pirinc, ümid, and, değişme, düğün, balıg, açıg, yagmurlug*.

2.1.2.5. Ünsüz ikizleşmesi

Ünsüz ikizleşmesi, bazı kelimelerde iki ünlü arasında bulunan bir ünsüzün ikizleşmesiyle meydana gelir. BTA'da bu ses olayı, k,q,ç,d,p,s,ř,m,r ünsüzlerinin ikizleşmesinde görülür. Türkçe ve alıntı kelimelerde dikkat çeker (Yıldırım, 2018, s. 118): '*sakal*' *saqqal*, '*bardak*' *kübbe*, '*yedi*' *yeddi*, '*sıpa*' *suppa*, '*sopa*' *zoppa*, '*kısa*' *gıssa*, '*yüzük*' *yüssük*, '*besleme yemeği*' *azzıq*, '*ışık*' *ışşıq*, '*döşek*' *döşşek*, '*ama*' *amma*, '*küçük*' *küççük*.

Daha çok "iki, yedi, sekiz, dokuz, otuz" gibi sayı isimlerinde sistemli olarak ortaya çıkan bu ikizleşme, Doğu Grubu ağızlarının karakteristik özelliğini teşkil eder.

BBTA'da 'ikizleşme, ana ses durumundaki ünsüzlerin pek çoğunda tespit edilmiştir:' *yüzzúk* (C-21/638), *ıççırtmezziğ* (C-21/523), *yèddi* (C-21/105), *bilezziğ* (C-14/169) (Arslan Erol, 2018).

Irak Türkmen Türkçesinde ünsüz ikizleşmesine sıkça rastlanır (Bayatlı, 1996, s. 355-356). *Kuyyu* '*kuyu*', *çakkal* '*çakal*', *aşşağı* '*aşağı*', *teppe* '*tepe*', *delli* '*deli*', *sebbeh* '*sabah*', *ottuz* '*otuz*', *aşşıq* '*âşık*', *kassab* '*kasap*'.

2.1.2.6. Ünsüz benzeşmesi

Ünsüz benzeşmesi, asıl sözlerde ve eklerde görülmekte olup önceki sesin ardından gelen sesi kendisine benzetir.

BBTA'da, /n/ ünsüzüyle biten bir kök /l/ ünsüzüyle başlayan bir ek geldiğinde çok yaygın olarak bu benzeşme meydana gelir. Diğer bazı eklerde de bu durum görülebilir (Yıldırım, 2018, s. 104-107):

-nl->nn: '*hayvanlar*' *haywannar*, '*düğünler*' *düğünner*, '*zeytinler*' *zeytinner*, '*karanlık*' *qarannıq*, '*seksenlik*' *segizennik*, '*günlük*' *günnük*.

-rl->-ll: *killi* ‘kirli’, *tallalarda* ‘tarlalarda’, *saqlar* ‘saklarlar’, *hırhız* ‘hırsız’.

-zc- > -cc: *az+ı+cık* > ‘azcık’ *accık*

-zs- > -ss: ‘görmezsek’ *görmesek*

-s- > -h: ‘hırsız’ *hırhız*

Irak Türkmen Türkçesinde benzeşme olayı en çok şu ünsüzler arasında görülmektedir (Bayatlı, 1996, s. 349) :

-ls-> -ss: *kassın* ‘kalsın’, *gessin* ‘gezsın’, *össün* ‘ölsün’.

-nd-> -nn: *azannan* ‘ezandan’, *korhumnan* ‘korkumdan’, *arınnan* ‘arından’, *ayınnan* ‘ayında’.

-nl-> -nn: *karannıg* ‘karanlık’, *reyhannıg* ‘reyhanlık’, *samannıg* ‘samanlık’, *gülüstannıg* ‘gülistanlık’.

-rl-> -ll: *edeller* ‘ederler’, *seveller* ‘severler’, *vererler* ‘verirler’.

-zs-> -ss: *vermesse* ‘vermezse’, *almassa* ‘almazsa’, *getirmesse* ‘getirmezse’.

-st-> -ss: *nissiz* ‘ne issiz-ne istiyorsunuz?’, *nissen* ‘ne issen? ‘ne istiyorsun?’’.

2.2. Biçim (Şekil) Bilgisi (Morfoloji)

Bir gramer dalı olan şekil bilgisi (morfoloji) dildeki kök ve ekleri, bunların anlam ve görevlerini, birleşme yollarını, türetme ve çekim özelliklerini ve şekilsel diğer konuları inceler (Korkmaz, 2007, s. 203). Bu bölümde Bayır bucak Türkmen Ağızları ve Irak Türkmen Ağızlarındaki şekil bilgisi incelenecektir. Bu kapsamda gramer kitaplarında yer alan şekil bilgisine dair yapım ekleri ve çekim ekleri ele alınacaktır.

2.2.1. Yapım Ekleri

Yapım ekleri; fiilden isim yapan ekler, isimden isim yapan ekler, isimden fiil yapan ekler ve fiilden fiil yapan ekler almak üzere dörde ayrılmaktadır.

2.2.1.1. İsimden isim yapan ekler

Bunlar isim türünden kelimeler üzerine gelerek yine isim üzerinden kelime yapan eklerdir. Bayır bucak Türkmen Ağzında bu eklerin işlevi Türkiye Türkçesine paraleldir. Ancak ses yapısı veya işlevi bakımından farklılık taşıyan bazı eklere de rastlanır (Yıldırım, 2018, s. 123-130).

/+Ad, An/

Bu yapım eki, yansıma sözler üzerine gelerek onlardan birdenbirelik bildiren zarflar üretir: *çatadan, pattadan, paldıradan, küteden*.

/+CA/

Bu ek isimlerin sonuna gelir ve sevgi bildirir. Ayrıca hacim ve miktar düzeyini de ifade eder. Ek damak uyumuna uyar. Yapım eki olarak zarf, isim ve sıfat türetir.

BBTA'da isimlerden, sıfat ve zarf işlevli kelimelerden sonra gelebilir:

'ayıpçe 'biraz ayıp'', göwce ''yeşilimsi, mavisi''.

/+Cık, CUK/

İsimlerin sonuna gelir, sevgi, küçültme ve azlık miktarını ifade eden sözler türetir. Ünlü uyumuna uyar. Bu ekin fonksiyonu ve biçimi BBTA'da ve Türkiye Türkçesinde de (TT) aynıdır: *ıdıq ''azıcık'', innecik ''böcek'', buracığa, oracığa, kilisecik*.

Bu ekle yapılmış yer adlarında vardır: *zeytincik, gulguk*.

/+CI//+CU/

İsimlere gelerek iş ve meslek ismi yapar. Aynı zamanda karakter, alışkanlık özellikleri de belirtir. Ek daima damak uyumuna uyar: *boyacı, güleşçi, balıqçı, degizçi, gınacı*

/+daş/

Bu yapım eki benzerlik, ortaklık, beraberlik, mensubiyet, akrabalık ve yakınlığı bildiren isimler oluşturmaktadır. Tek şekilli olarak bulunur: *yoldaş, arkadaş, watandaş*.

/+lı, li/

Bu ek isimlere gelerek sahipliği, mensubiyeti ifade eden sıfatlar yapmanın yanı sıra kişinin bulunduğu yeri gösteren isimler de türetmektedir. BBTA'da çok işlek bir ektir: *buruçlu, dağlı, bahalı, güçlü, lüzümlü, bayırbucaqlı*.

/+sIz,+sUz/

Bu yapım eki isimlerin sonuna gelerek yokluk ve olumsuz anlamı ifade eden sıfatlar türetmektedir. Ek aynı zaman da +lı/+li ekinin olumsuzudur: *dabancasız, malsız, haqsız, susuz, bellisiz*.

/+IIk,+IUK/

Bu ek; mesleği, çokluk ya da topluluğu anlatan isimlerin yanı sıra sıfatlardan soyut isimler de türetir. BBTA'da çok işlek bir ektir: *ayrılıq, doqurtluq, düşkünlik*.

Irak Türkmen Türkçesinde de isimden isim yapan pek çok ek bulunmaktadır. Bunlardan bazıları ve özellikleri şu şekilde ifade edilebilir (Bayatlı, 1996, s. 372-376) :

-çı /-çi/-çu/-çü: ITT'de Türkiye Türkçesindeki gibi /c/ harfi ile biten eklerin aksine

/ç /şeklinde görülmektedir. Bu ek, sıklıkla meslek ve alışkanlık isimleri yaparlar: *ekinci* "ekinci", *avçı* "avcı", *yolçı* "yolcu", *odunçı* "oduncu".

-ar, -er/ -şar/-şer: Üleştirme sayı sıfatları yapar: *beşer, yedişer, dokuzar, onar*

-keg: *erkeg*

-lı: *bahalı, Musullu, Erbilli*

-sız: Olumsuz sıfat yapma ekidir. Irak Arapçasının konuşma dilinde yaygın şekilde kullanılmaktadır: *köppeksiz, agajsız, ğarersiz, suçsuz günahsız*

-ça /-çe: Daha çok küçültme eki olarak kullanılır: *deliçe, ayça, yetimçe*

-daş /-deş: Bağlılık ve ortaklık ekidir: *arhadaş, vatandaş*

-sul: *yohsul*

-el: *özel, güzel*

-ıncı/-inci/-uncu/-üncü: Derece ve sayı isimleri yapar: *üçüncü, beşinci, altıncı, dokuzuncu*

-gıl /-gil: *babamızgil, oğlangili*

-ka /-k: küçültme eki olarak kullanıldığı gibi sevgi ifadesi için de kullanılır: *arvadake, kızıke, oğlanake*

-lik: soyut isim, yer ismi, alet ismi ve topluluk ismi yapar: *eylig ‘iyilik’, gençlig ‘gençlik’, kömurlig ‘kömürlük’*.

-lı /-lu: “ve” anlamına gelir ve çift kullanışlı bir ektir: *büyüglü küçüglü, irili ufaklı*

-si /-sü: *erkeksi, sütsü*

-şın: Türkiye Türkçesinin etkisiyle yazı dilinde geçer: *sarışın, akşın*

-t: *yaşıt, eşit*

-az: *ayaz*

-z: *toppuz ‘topuz’, ekiz ‘ikiz’*

2.2.1.2. Filden isim yapan ekler

Bu ekler fiillerin üzerine gelerek isim yaparlar. Fiilden isim yapan ekler kullanılış şekilleri açısından Türkiye Türkçesine uyarlar. Ancak kimi zaman Türkiye Türkçesinde kullanılmayan eklere de rastlamak mümkündür. BBTA’da bu ekleri şu şekilde gösterebiliriz (Yıldırım, 2018, s. 130-135):

/-AK/

Fiillerden mekân, alet ve organ adları ile sıfatlar türeten ve BBTA’da yaygın olarak kullanılan bir ektir.

Uçaq, gaçaq, döşşek, gonaq, pıçaq, yataq.

-CA

Ek fiillerden soyut isimler veya nesne adları türetir. n ile biten köklerden sonra gelir: *eğ:lence, düşünce.*

/-GX/

İşlek bir ektir. Fiillerden somut ve soyut isimler türetir: *içki, basqı, etkile-, sevgi, ilgilendir-, sorgu.*

/-GXn/

İşlek bir ektir. Dil ve dudak uyumuna bağlı olarak eklenir: *gızgın, yorğunnuğumuz, düşkün, düzgün.*

/-IcI/ UcU/

Bu ek, fiillerden isim ve sıfat yapar. Damak ve dudak uyumuna uyar, ancak ekin son ünlüsü daima düzdür. Ünsüz ile biten fiillere -IcI/-UcI şeklinde gelirken ünlü ile biten fiillerden sonra -ycI biçiminde kullanılmaktadır. BBTA'da örnekleri azdır: *haywancı, yırtıcı*

-IK/-UK/-K

Bu yapım eki fiillerin sonuna gelerek düşünce, durum anlatan isim ve nesne adları veya sıfat yapar. Ek, damak ve dudak uyumuna bağlanır.

BBTA'da bu ek, ünlüyle biten köklerde doğrudan -k şeklinde, ünsüzle biten köklerde ise dil ve dudak uyumuna bağlanarak eklenir: *daraq, böyük, yalaq, gatık, direk, çürük.*

-Iş/-Uş/-yIş

Bu yapım eki yapılan işin ve hareketin tarzını ifade eden isimler ve aynı zamanda kalıcı isimler türetir. Ünsüz ile biten fiillere -Iş/-Uş eki ve ünlü ile biten fiillere ise -yIş eki gelir: *gidiş, batış, ağnayışlı, yağnış.*

-ma/-me

İsim fiil eki olan bu ek, BBTA'da da fiilin gösterdiği oluş, kılış ve durumları yalın birer iş olarak gösteren isimler yapar: *gonuşma, ayrılma, düzelme, çarpışma, kitleme. hikirdeme, getirme.*

Irak Türkmen Türkçesinde fiilden isim yapan bazı ekler şunlardır (Bayatlı, 1996: 378-380) :

-a (-e): Çok fazla işlek değildir: *yara*

-ç (-c): “n”li fiillere getirilir: *kıskanç, iğrenç, korkunç, gülünç.*

-gi (-gü, -k1, -ki): Çok işlek bir ektir. *Saygı, sevgi, biçqi, askı*

-n: İşlek bir ektir: *ekin, tütün, yığın*

-ı (-u): *dayıncag*

-m: En işlek eklerden biridir. *İçim, alım, satım, giyim, kuşam.*

-mak, (-mek, -mag, -meh): Hareket işlevi bulunur. *olmaq, gezmeq, almah.*

-gen (-ken): Abartı ifade eden bu ek tek heceli fiillere getirilmez: *çekingen, girişken, sokulgan.*

-ıcı: Çok kullanışlı bir ektir. Abartı ifade eder: *alıcı, verici, oyalayıcı, çekici.*

-maç (-meç): *bulamaç, yırtmaç.*

-tı, (-tu): *akıntı, bozuntu, kesinti.*

-emeç: *dönemeç*

-sal: *uysal*

2.2.1.3. İsimden fiil yapan ekler

BBTA’da isimden fiil yapan ekler kullanılış nitelikleri bakımından Türkiye Türkçesine benzerler. BBTA’da sıklıkla kullanılan isimden fiil yapan eklerden bazıları şunlardır (Yıldırım, 2018, s. 136-145) :

/+A-/

Bu yapım eki isimlerin sonuna gelerek yapma ve olma bildiren fiiller türetir. *Döşe-, dile-, oyna-, bengze- .*

/+Al,+l-/

Bu yapım eki isim ve sıfatların sonuna eklenerek olma ifade eden fiiller yapar. Ünlü ile biten isim ya da sıfatlardan sonra ekin +l biçimi kullanılır. BBTA’da işlek bir ektir: *digel> dik+el-, çoğal-, azal-,körel-, düzel-, sağal-, yuqal- .*

/+ar-,er-/

Bu yapım eki genelde sıfatlardan ve renk isimlerinden fiiller yapar. Ünsüz ile biten isimlere +ar/+er biçiminde ve ünlü ile biten isimlere ise +r şeklinde eklenir. *Gızart-, ever-, sarar-, ağar-, bozar-, göwer- ‘yeşil olmak’.*

/+la-,+le-/

İsimden fiil yapan eklerden en işlek olanıdır. Yapma ve olma ifade eden fiiller türeten bu ek, BBTA’da isimlere dil uyumuna bağlı olarak eklenir: *yaqala-*, *gıñala-*, *ısmarla-*, *boğazla-*, *pekle-* (temizle), *tekmille-* .

/+lan-, +len-/

Bu ek, +la/+le ile -n eklerinin birleşmesinden oluşan bir yapım ekidir. Ek, “yapma” ve “olma” ifade eden isimler yapar: *datlan-*, *hapislen-*, *seslen-*, *dalğalan-*, *rahatlan-* .

/+laş-, +leş-/

Bu ek, +la/+le ve fiilden fiil türeten -ş eklerinin birleşmesinden oluşan bir yapım ekidir. Ek, “yapma” ve “olma” ifade eden isimler yapar: *yaqlaş-*, *uzaqlaş-*, *yerleş-*, *serbesleş-*, *yuwarlaş-*.

Irak Türkmen Türkçesinde isimden fiil yapan eklerden bazıları şunlardır (Bayatlı, 1996, s. 376-377) :

-a: *boşamavun*, *kınama*, *yaşama*

-ar /-er: Çoğunlukla renklerle ilgilidir: *gögeresen*, *agarmag*, *morarmag*, *bozarmag*

-la /-le: En işlek kullanılan isimden fiil yapma ekidir: *başladı*, *gözledi*, *dişledi*, *daşladı*

-al /-el: *daraldı*, *saraldı*, *azaldı*, *düzeldi*, *çoğaldı*

-k: *görükmeg*, *birikmeg*, *gecikmeg*, *gözükmeg*

-l: *incelmeg*, *dogrulmag*, *durulmag*

-da /-de: Ses taklidi kelimelerden fiil yapar: *fısıldamag*, *guruldamag*, *patırdamag*

-kınr /-kür: *fışkırmag*

2.2.1.4. Filden fiil yapan ekler

Fiilden fiil yapan ekler BBTA’da kullanılışları bakımından Türkiye Türkçesine uyar. Ancak TT’den az çok ses yapısına sahip veya işlevi az çok farklı olan eklerde de rastlanır. Bazıları şunlardır (Yıldırım, 2018, s. 149-151) :

/-(I)l-, -l-/

Bu yapım eki fiillerin sonuna eklenerek edilgenlik ifade eden fiiller yapar. Ünlü ile biten fiillerden sonra ekin -l- biçimi, ünsüz ile biten fiillerden sonra ekin yardımcı ünlülü biçimi olan -(I)l- eki gelir: *atıl-, yayıl-, çekil-, dağıl-, döğül-, yığıl-, yarıl-* .

/-(I)n-, -n- /

Dönüşlülük eki olan bu ek, fiillerin tabanına gelerek dönüşlü fiiller yapmasının yanı sıra edilgenlik ifade eden fiiller de yapar: *öğün-> öyün- ‘övün-’, saqlan- ‘saklan-’, yaqan-> yeqen- ‘yıkan’*.

/-(I)ş-, -ş-/

İşteş çatı eki olan bu ek, ortaklaşa ve iki kişinin birlikte yaptığı işi ifade eden fiiller türetir: *biliş-, tanış-, buluş-, garşılaş-* .

/-(x)r-, -r-/

Bu yapım eki ettirgenlik bildiren fiiller yapar. BBTA’da işlek bir ektir: *bişir-, düşür-, gaçır-, duyur-, batır-, bitir-, doyur-* .

/-DXr-/

Bu yapım eki fiil köküne eklenerek ettirme ve yaptırma ifade eden yeni fiiller türetir. BBTA’da oldukça işlek olan bir ettirgen ekidir. Çoklukla ünsüz ve ünlü uyumuna bağlı olarak kullanılır: *geydir-, yedir-, indir-, yazdır-, gızdır-, doldur-, ulaştır-, değiştir-, ulaştır-, barıştır-, gırıştır-, yanaştır-, gonuştur*.

BBTA’da ekin ettirgen çatılı fiiller üzerine gelerek katmerli ettirgenlik görünümünde fakat basit ettirgenlik niteliğinde fiiller türettiği olur: *otuttur> oturttur, çağıttır>çağırttır*.

/-t-/

İşlek olarak kullanılan bu yapım eki ettirgenlik fiilleri türetir. Çoğunlukla ünlü ile biten fiil köklerine gelir: *ürküt-, böyüt-, qaynat-, bağlat-, gırwat-, gapat-, örget-, avıt-*.

Irak Türkmen Türkçesi ağızlarında kullanılan başlıca fiilden fiil yapan ekler şunlardır (Bayatlı, 1996, s. 378-382) :

-dır/-tır : Ettirgenlik (faktitif) ekidir. *bildirrem, atturram, öldürrem, güldürrem*

-l- : Meçhul ve pasiflik ekidir: *ezildim, gidilmeg, görülmeg*

-ma- /-me- : Olumsuz fiil yapan ektir. *gelme, verme, deme, alma*

-r- : Ettirgenlik ekidir: *geçirdegin, düşürmeg, uçurmag*

-t- /-d-/- : Ettirgenlik ekidir. *bezedince, düzedince, seleden*

-dar-/-der- : İşlek olmayan ettirgenlik ekidir: *dönderdi, göndermeg*

-p- : *kırpme, sepmeg*

-ala- /-ele- : *kavalama, silkeleme*

-ı- /-ü- : *kazı ‘‘kazmak’’, sürü*

2.2.2. Çekim Ekleri

2.2.2.1 İsim çekim ekleri

İsim çekim ekleri, isimlerin fiillerle, edatlarla ve diğer isimlerle anlam ilişkisi kurmak veya çokluk ve soru sınıflandırmalarını göstermek üzere aldıkları ek düzenidir. Bu başlık altında çokluk eki, iyelik ekleri, durum (hal) ekleri, aitlik eki ve soru eki incelenecektir.

Çokluk Eki

/+lAr/

Çokluk ekinin işlevi bir nesnenin, insanın veya hayvanın birden fazla olduğunu göstermek için isimlerde kullanılmaktadır. Ek damak uyumuna uymaktadır: *balıqçılar, ağaşlar, köyler, hamuslular, mıhlar, dağlar*.

/+nAr/

BBTA'da son sesinde n ünsüzü bulunan kelimeler üzerine bu ek geldiğinde çoğunlukla -nl> -nn benzeşmesi meydana gelir ve ek + nAr şekline girer: *gadinnar* "kadınlar", *ekinner* "ekinler", *gelinner* "gelinler", *muslumannar* "müslümanlar", *oyunnar* "oyunlar" (Yıldırım, 2018, s. 143).

Benzeşmelerin etkisiyle eklerin çok şekilli kullanımları en dikkat çekici şekil özelliklerindendir. Çokluk ekinin -lar/ -ler yanında -lal/ -lel/ -lē/ -nar/ -ner/ -şar/ -şer gibi şekilleri tespit edilmiştir. *Askerlere*, HH-2/50 (Arslan Erol, 2018).

BTA'da son sesinde n ünsüzü bulunan kelimeler üzerine bu ek geldiğinde çoğunlukla

-nl> -nn benzeşmesi meydana gelir ve ek + nAr şekline girer.

Gadinnar> *kadınlar*

Ekiner> *ekinler*

Gelinner> *gelinler*

Muslumannar> *müslümanlar*

Oyunnar> *oyunlar* (Yıldırım, 2018).

ITT'de çokluk eki, yazı dilinde olduğu şekilde aynen ünlü uyumuna göre -lar (-ler) ekidir: *evler*, *tahtravanlar*, *çiraglar*, *ıraglar gelmediler*.

İyelik Ekleri

İyelik eki isimlere gelerek bir şeyin kime, neye ve nereye ait olduğunu göstermektedir. BBTA'da iyelik eklerinin eklenme kuralları, uyuma girme ve ek biçimleri açısından, teklik ve çokluk ikinci kişilerdeki damaksıl [ŋ] ünsüzünün kendisini koruması dışında TT ile farklılık göstermez. BBTA'daki iyelik ekleri örneklerde görüldüğü gibidir (Yıldırım, 2018, s. 144-148) :

Teklik çokluk

1. Dede- m	1. Dede- miz
2. Dede- ŋ /n	2. Dede- ŋiz
3. Dede- si / köyü3. Dede- leri	

Tablo 4

Bayır Bucak Türkmen Ağzında iyelik ekleri

	Teklik	Çokluk
1. şahıs	+Xm	+(X) mxz
2. şahıs	+xŋ/ xn	+(x) ŋXz/ (x) nXz
3. şahıs	+x/ sx	+lArı

ITT’de iyelik ekleri de ikinci teklik ve ikinci çokluk eklerinde farklı olmakla birlikte genel olarak aynı şekilde çekimlenmektedir (Bayatlı, 1996, s. 369):

Teklik	Çokluk
1. Adım, evim, arhadaşım	1. vatanımız, bayrağımız, ulusumuz
2. Kerkük ağzı: aduv, evüv	2. Kerkük ağzı: vatanuvuz, bayraguvuz
Kifiri ağzı: adıy, eviy	Kifiri ağzı: vatanıyız, bayragıyız
3. Adı, evi	3. vatanları, bağragları

Burada görüldüğü gibi ITT’de ikinci teklik ve çokluk ekleri Kerkük ve Kifiri ağzında -v ve -y şeklinde geçmektedir. Fakat bunların yerini yazı dilinde -n iyelik eki almaktadır: vatanın, bayrağı gibi.

Durum (Hâl) Ekleri

Durum (hâl) ekleri, isimlerin isimlerle ve fiillerle ilişki kurmak üzere girdiği biçimlere isim durumu, bu durumu oluşturmak üzere isim üzerine gelen eklerle ise durum eki denir. Bu durumun temel nedeni isimlerin belirli bir görevle fiillere bağlanmasını sağlamaktır (Yıldırım, 2018, s. 148-151).

Yalın Hal

Yalın hâl “kim”, “ne”, “nere” sorularına cevap olan sözlerdir. Yalın halde isimler hâl eklerinden hiçbirini almayıp ancak çokluk ya da iyelik ekleri ile kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde olduğugibi BBTA’da da yalın durum eksizdir: *ağaç, okul, meydan*.

Irak Türkmen ağızlarında da aynı durum geçerlidir (Bayatlı, 1996, s. 369).

İlgi Durumu

BBTA'da durum eki +Iŋ / +Uŋ / +nIŋ / +nUŋ ben ve biz zamirlerinde ise +im şeklindedir. Eksiz ilgi durumu TT.'deki gibidir: *ekmeg kızartması, savaşıŋ soŋu, biriniŋ, benim, bizim, ağanın.*

ITT'de ünlüyle biten isimlerden sonra *-ın/-in/ -un/-ün eki gelir: Allah'ın* (Bayatlı, 1996, s. 369).

Ünlüyle biten kelimelerden sonra ise *-nın /-nin/-nun/ -nün eki getirilir: bunun.*

Yönelme Durumu

BBTA'da +A şeklindedir. Ancak bu ağızda dikkati çeken bir kullanım ora, bura ve şura kelimelerinde ekin son ünlüsünün aynı zamanda yönelme işlevini de görmesidir: *okula, pigere, köye.*

ITT'de de yönelme eki ünlü uyumuna göre *-a/-e* şeklindedir: *Anavatan'a, Kerkük'e.*

Yükleme (Belirtme) Durumu

BBTA'da yükleme durumu *+I/+ U* şeklindedir: *altınıni, kenleri> onları>kendilerini, düğünçüyü, döğmeyi, çuwalı, parasını.*

Yazı dilinde çok heceli kelime gövdeleri ile bazı eklerin sonunda bulunan ‘‘ı, u,ü,’’ ünlüleri, Doğu ve Kuzeydoğu grubu ağızlarında ‘‘i’’ ünlüsüyle karşılanır. Bu özellik BBTA'daki yükleme durumu örneklerini diğer Anadolu ağızlarından ayırmaktadır.

Doğu Grubu Ağızlarındaki örnekler: *hamurli, oldugi, saçi, kızı, devamli, gomşi, öldi, buni, oni, güçlü*

Kuzeydoğu Grubu Ağızlarındaki örnekler: *yarali, uykumi, unli, demedum mi, koştı, yüzini*

Ancak Batı Grubu ağızlarında böyle bir inceme bulunmaz. Dolayısıyla Bayır-Bucak Türkmen Ağızında da görülmez.

Irak Türkmen Türkçesinde üç çeşit yükleme durumu kullanılır. Bu ekler genellikle ünsüzle biten sözcüklerin sonuna gelmektedir.

-ı /-i/ -u/ -ü/: *ağacı, arhı, gözü*

-n: İyelik eklerinden sonra gelir: *evin, balın*

-nı /-ni/-nu/-nü: Bu ek ünlüyle biten kelimelere gelir: *bunu, onu*

Bulunma Durumu

BBTA'da +dA şeklinde olup genellikle ötümsüzlük uyumu vardır: *bizde, savaşta, bayırda, leyminnikte*.

ITT'de bu ek ünlü uyumuna göre -da/-de'dir: *Erbil'de, Irak'ta, Kerkük'te*.

Ayrılma Durumu

BBTA'da +dAn şeklinde olup ekin ötümsüzlük uyumuna uyduğu görülmektedir. +Dan, *üstünden, merkepten, başqasından, yetmişden, Adana'dan*.

ITT'de de bu ek -dan/-den/-tan/-ten olarak kullanılır: *evden, İstanbul'dan, Irak'tan* (Bayatlı, 1996, s. 370).

Aitlik Eki

BBTA'da dil uyumuna bağlı olarak tüm isim köklerine +KI şeklinde gelir (Yıldırım, 2018, s. 161): *bayaqqı> az önceki, şindiki 'şimdiki', Urfadağı 'Urfadaki', hüdütteki 'sınırdaki'*.

ITT'de de aynı şekilde -kı/-ki eki olarak kullanılır: *sendeki, bizdeki, ondaki* (Bayatlı, 1996: 370).

Soru Eki

BBTA'da TT'de olduğu gibi mX şeklindedir: *sende mi, pontur mu, gözünü mü, bağça mı* (Yıldırım, 2018:160).

Irak Türkmen Türkçesinde "mı" soru edatı bulunmamaktadır. Buna karşılık sorular ses tonuyla ve vurgudan anlaşılır: *gelibsen? 'gelmiş misin?'* (Bayatlı, 1996, s. 367).

2.2.2.2. Fiil çekim ekleri

Fiiller; iş, oluş ve durumları karşılayan sözlerdir. Nesne ve kavramlarla ilişkiye girerler ve çekimlenirler. Çekimli bir fiilde fiil tabanı, yüklemleştirciler ve

kişi işaretleyicisi bulunur. Bu bölümde BBTA'da ve ITT'de fiillerden, fiil çekiminde kullanılan eklerden söz edilecektir.

Şahıs Ekleri

BBTA'da kullanılan kişi ekleri, TT'de olduğu gibi, zamir kökenli kişi ekleri, iyelik kökenli kişi ekleri ve emir ekleri olmak üzere üç grupta toplanabilir. Bu bölümde kişi ekleri için örnek verilmemiştir.

Zamir Kökenli Kişi Ekleri

BBTA'da öğrenilen geçmiş zaman, $-(y)XK$ ekli geçmiş zaman, geniş zaman, şimdiki zaman, $-(y)AcAK$ ekli gelecek zaman ile gereklilik ve istek çekimlerinde zamir kökenli kişi ekleri kullanılmaktadır. Ekler tablodaki gibidir:

Tablo 5

Bayır Bucak Türkmen Ağzında zamir kökenli kişi ekleri

	Teklik	Çokluk
1. kişi	$-(y)Xm$	$-(y)Xk$
2. kişi	$-sX\eta$ / $-sXn$	$-sX\eta Xz$ / $-sXnXz$
3. kişi	-	$-lAr$

Dökerim dökerik

Dökersiñ dökersiñiz

Döker dökerler

Irak Türkmen Türkçesinde kişi zamiri kaynaklı birinci kişi ekleri şunlardır:

Tablo 6

Irak Türkmen Türkçesinde kişi zamiri kaynaklı birinci kişi ekleri

	Teklik	Çokluk
1. kişi	-am/-em	-mız/-muz/-müz
2. kişi	-san/-sen (Kerkük ağzı) -say/-sey (Kifri ağzı)	-sız/-siz/-suz/-süz
3. kişi	-	-lar/-ler

Örnekler: necesen? (nasılsın?); necessey? (nasılsın?) (Bayatlı, 1996:390).

İyelik kökenli şahıs ekleri

BBTA'da, TT'ye paralel olarak, görülen geçmiş zaman ile dilek- şart kipi, iyelik kökenli kişi ekleriyle çekimlenir. Bu ağızda -(XcX)ekli gelecek zamanın çekiminde de iyelik kökenli kişi ekleri kullanılır. Sıkça geniş zaman, şimdiki zaman ve -(y)AcAK} gelecek zaman çekimlerinde de bu tip kişi ekleri görülür:

Tablo 7

Bayır Bucak Türkmen Ağzında iyelik kökenli şahıs ekleri

	Teklik	Çokluk
1.şahıs	-m	-k
2.şahıs	-ŋ	-ŋxz
3.şahıs	-	-lAr

Gelyom gelyok

Gelyoŋ gelyoŋuz

Gelyo gelyolar

Irak Türkmen Türkçesinde şimdiki zaman, geniş zaman ve gelecek zaman çekimlerinde bu tip kişi ekleri görülür.

Şimdiki zaman eki: -r/ -ır/ -ır/-ir/ -iri/ -ur/ -uru/ -ür/ -ürü'dür.

Tablo 8

Irak Türkmen Türkçesinde iyelik kökenli şahıs ekleri

	Teklik	Çokluk
1.şahıs	gedirem	gedirig
2.şahıs	gedireh	gedisiz
3.şahıs	gediri	gediller

Geniş zaman eki iki şekilde kullanılır: -ır ve -ar/-er/ : açaram, diyerem; açarig, diyerig; açasan, diyesen; açasız, diyesiz; açar, diyer; açallar, diyeller

Gelecek zaman eki, -acag(h), -eceg(h)'dir: gidecegem, gidecegig; gidecegsen, gidecegsiz; gideceg, gidecegler.

Olumsuz Eki

BBTA'da sıkça kullanılan şimdiki zaman, geniş zaman ve gelecek zaman olumsuzluk kişi eklerini şu şekilde örneklendirmek mümkündür: (Geniş zaman) atmadı, bırakmadım, bilmēdi, bilmedik, bilmediler, demedim, demedi, demedik, zarar etmediler, görmedik, dayanamadılar, (Şimdiki zaman) tanıımıyāım, bilmeyim, bilmēyiñ, etmeyn; bilmeyiz, kullanımıyoz; (Gelecek Zaman) demem, bilmēm (Arslan Erol, 2018, s. 244).

ITT'de olumsuz kişi eklerine örnekler: (Şimdiki Zaman) bilmirem, bilmirig; bilmiri, bilmiller; (Geçmiş Zaman) bağlamadım, bağlamadıg, durmamışam, durmamış (Gelecek Zaman) gitmiyecegem, gitmiyeceg (Bayatlı, 1996, s. 392-393).

Bildirme Kipleri

Zaman anlamı taşıyan bildirme kipleri Türkiye Türkçesinde olduğu gibi BBTA'da ve Irak Türkmen ağızlarında da yer almaktadır. Geniş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman ve geçmiş zaman kipleriyle çekimlenir.

BBTA'dan örnekler (Yıldırım, 2018, s. 162): *gızdırırım, görürüm, bilirim, tutarsın, ekersin, gidiyim, geziyim, duruyum, çekiysin, diysin, diyer, görücüm, öldürücüm, çalışıcım, alıcın, goyucun, seven, getirin, bişiriñ.*

ITT ağzlarından örnekler: *erkegem, erkegig, erkegdi, erkegdiler, hayranıydım, büyüktüm, öğrenciydiler, vezirmişem, vezirmişler, gözelsem, gözelseg* (Bayatlı, 1996: 396).

Birleşik Kipler

Dilek ya da bildirme kiplerine ek fiil getirilerek yapılır. BBTA'da birleşik çekimler hikâye, rivayet ve şart bileşik zamanı şeklinde gerçekleştirilir.

Hikâye: *aldıdı, galdıdı, geymiştim, deyerdim, getiricidik, ras gelsedin, verelerdi, inmelidik.*

Rivayet: *gétmişimiş, yeyicimiş, alınırmuş, dutuymuş.*

Şart: *döndümse, düşükse, deyerlerse, vericemse, olursan* (Arslan Erol, 2018, s. 280-284).

Irak Türkmen Türkçesinde de fillerin birleşik çekimleri hikâye, rivayet ve şart ekleriyle gerçekleştirilir:

Hikâye: *gelirdim, bahardım, küsmüştüm, edecegdim, edecegdiler.*

Rivayet: *gülürmişem, diyermişen, dalıpmışsan, küsecegmişem.*

Şart: *görseydig, göreydig, görmiyeydi, gere almıyaydım* (Bayatlı, 1996, s. 397).

2.3. Fiilimsiler

Fiilden türediği halde fiilin bütün özelliklerini göstermeyen sözcüklerdir. Olumsuzluk eki alabilen fiilimsiler, fiillerin aldığı fiil çekim eklerini alamazlar, cümlede ad, sıfat ve zarf gibi görev yaparlar.

2.3.1. İsim-Fiil Ekleri

Fiillerin kök veya gövde biçimlerinin karşıladıkları hareket, iş, oluş, kılış ve durumların adlarını gösteren, zaman, görünüş, kip ve kişi kavramı taşımayan fiil

biçimleridir. Ancak üzerlerine isim çekim ekleri alabilmeleri nedeniyle isim sınıfında yer alırlar. Başka bir söyleyişle fiillerin isim biçimleridir. TT'deki -{mA}, -{mAk} ve – (y)Xş isim fiil ekleri BBTA'da da kullanılır.

Örnekler: *darılmaq* ‘‘küsmek’’, *oqumaq* ‘‘okumak’’, *soğmek* ‘‘sövmek’’, *hikirdeme* ‘‘kendi aralarında fısıldama’’, *ağnayışlı* ‘‘anlayışlı’’ (Yıldırım, 2018, s. 133-135).

Irak Türkmen Türkçesinde isim-fiil ekleri şunlardır: -a/ -ar /-er/ -la /-le/ -al /-el/ -k/ -l/ -da /-de/ -kır /-kür/ -r/ -sa /-se/ -msa /-mse/ -ı /-i/. Örnekler: *boşamavun*, *gögeresen*, *dişledi*, *daraldı*, *gecikmeg*, *incelmeg*, *fısıldamag*, *fışkırmag*, *delirmeg*, *geripsemeg*, *kötümsemeg*, *taşımag* (Bayatlı, 1996, s. 377-378).

2.3.2. Sıfat-Fiil Ekleri

Çekimli fiil olmadığı halde hareket ve zaman ifadesi taşıyan, varlıkları bu özelliğiyle geçici olarak nitelendiren ve söz içinde sıfat ve isim görevinde bulunan yapılardır. Sıfat-fiiller; edatlarla birleşebilen, üzerlerine isim çekimi eklerini alabilen fiil biçimleridir. Bu yönleriyle söz konusu yapılar isimlere ve sıfatlara benzerlerse de zaman kavramı taşımaları; fiil çekiminde kullanılan zaman ve görünüş eklerinin bir kısmının kaynağı olmaları yönünden de fiillere benzerler.

BBTA'da yer alan bazı sıfat-fiil ekleri ve bu eklerle ilişkin örnekler:

An, -{Ar}/-{(X)r}, -{mAz}, -{(y)AcAK}, -{(y)XcX}, -{(y)Asl}, DXk, -{(y)XK}, -{mXş} .

- Şebekeolan yere gittim motornan.
- Köylede çünkü hep aqar suylar.
- Bu çekilmez oldu efendim.
- Gülünecek zamanı gelmeyiyik biz bura, ağlanacak zaman geliyik.
- Yoqtu üstüne gelici.
- Siniye goyacaqsın fırına vereceksin yemyenin yiyesi gelir.
- Dara düşmedik insan olmaz.
- Görmediğimiz balıklar warmış denizde.
- Yıqılmayığ adam.

- *Oqumuş adamların köklerini kestiler* (Yıldırım, 2018: 248-251).

Irak Türkmen Türkçesinde kullanılan sıfat-fiil ekleri şunlardır: -an/-en/-dig/-dığ/-dug/-düg/-miş. Örnekler: *diyen, buran, çihen, alduguv, korkuttuguv, geçmiş* (Bayatlı, 1996: 405-406).

2.2.3. Zarf-Fiil Ekleri

Hareket ve birlikte kullanıldığı fiilin gösterdiği zamanla ilgili bir zaman ifadesine sahip ancak kişi kavramı taşımayan ve zarf işleyişinde olan fiil biçimleridir. Yargı bildirmeyen bu biçimlerin isim çekim eki alması, dolayısıyla isme dönüşmesi mümkün olmadığı gibi çekimli fiile dönüşmeleri de mümkün değildir. Ancak isim-fiil ve sıfat fiiller, isim çekimi ekleriyle genişletilerek zarf-fiile dönüştürülebilir (Yıldırım, 2018: 251).

BBTA'da zarf-fiiller; -a/ -e/ -alı/ -eli/ -ara/ -erek/ -anda/-aragTan/ -erekTen/ -arağdan/ -dığımda/ -digimde/ -dığında/ -diginde/ -duğunda/ -dūnda/ -tında/ -diğimize/ -diklerinde/ -düklerinde/-dığınca/-dügünce/-dığının/-diginnen/-duğunnān/-duyunnan/-düyūnnan/-düyunan

-dūndan/ -dūnan/, -dikça/ -dikçe/-dikte/ -dikde/ -dükte/ -dükTe/ -dikTan/ -dikten/ -di mi/ -du mu, -ana/ -ene/ -anaca/ -anaça/ -enece/ -eneçen, -esiye / -esē/ -asına/ -ınca/ -ince/ -ır/ -ir/ -ur/ -madan/ -meden/ -masınnan/ -meyerekTen.

Örnekler: *getire gelik, alınalı, olanda, diyerek, diyerekten, başladığında, çökdüğünce, rüzgar geldikçe, geldikte, geldikten sora, keydi mi, geldim geleli, razı olusuna gadara, geli oturuşan, galdırıcın, gedip, geli gelmez, gelmeden eveli, bişiroñ heç garişdirmamıya bişiroñ, bilmemeziye geldi* (Arslan Erol, 2018, s. 288-293).

Fiil çekimi gibi biçime, kişi ve zaman kavramına bağlanmış bir fiil olmayan bu fiil ekleri ITT'de şu şekilde kullanılır: -a/-e /-anda /-ende/ -anı/-eni/ -b /-ıb/-ıp/ -dığca/-digeçe/ -ınca /-ince/-unca/-ünce/ -ken. Örnekler: *dola dola, kalanı, alıb, güldügce, çalınca, beklerken* (Bayatlı, 1996, s. 403-405).

2.4. Bağlaçlar

Bağlaçlar, cümleleri veya sözcükleri biçim ya da anlam açısından birbirine bağlayan kelimelerdir. Tek başlarına anlam ifade etmemekle birlikte cümlelerin içinde anlam açısından kelimeler arasında ilişki kurarlar, anlam bütünlüğü oluştururlar.

Türkiye Türkçesinde çok sayıda bağlaç bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır: ancak, hem hem, ise, ki, meğer, eğer, üstelik, zira vb.

BBTA'da bağlaçlar Türkiye Türkçesinde olduğu gibi sıklıkla kullanılmaktadır. BBTA'da yoğun bir şekilde kullanılan bağlaçlardan başlıcaları şunlardır: *we/we/ve*, *ile*, *hem/hemi*, *hemi... hemi (de)... hemin... hemin (de)*, *hem... hem (de)...*, *ne... ne (de)...*, *ne... wele (de).../ ne... wele (de)... / ne... wele.../ le... wele...*, *ister... ister...*, *ya, ya da, ya... ya...*, *weya, weyaut*, *amma/emme/emme ki*, *faqat*, *ille/illa:/ille:*, *eğer*, *çünkü/çünküle*, *hani*, *hele*, *hele hele*, *hatt/hatte*.

Örnekler:

- Güyeğiden we 'ammisinden türkü istiyoq.
- bayırnan bucak. (İle) ekleşmiş durumdadır.
- hem o tohtordan barabardı.
- hemin yeşil hemin mawiye göw derik.
- benim babamda hısıma ne verir ne alırım derdi.
- ne ölü wele diri.
- eşşek de gitti para da gitti.
- zeytin olsun şey olsun diblerini sürerik.
- iki gün ya qalır ya qalmaz tekire.
- çocukları ağnar Türkçeyi bes dönderemezler.
- çünküle (çünküne) duyduqlarınnan qaybedellerdi seni.
- ne ölü wele diri
- ananan babanın
- Bir ata ya bir eşşeğe bindiricin
- Bugün weyaut gelecek hafta burada olacak (Yıldırım, 2018, s. 271-281).

Irak Türkmen Türkçesinde de bağlaçlar oldukça sık şekilde kullanılmaktadır. Bunlardan bazıları şu şekilde sıralanabilir: *ile*, *ve*, *ya... ya...*, *ama (amma)*, *ancag*, *çünkü*, *meğer*, *netekim*, *ne... ne...*, *hele*, *ege (eger)*.

Örnekler:

ámmā, dēdi: 'ála şert, kıur'ana yēmind içērih

ge evlādı varsa munun yērin tuta

hatta can vērince kıurt dēdi:

dedēyin tıfākı dāğıssın **hele** hımmıldāyır (Bayraktar, 2023).

Ye bu derdi çekmeli, ye bu köyden köçmeli

Hem geneler hem de tüklü!

Ne ölümnen hürk, Türkman! (Bayatlı, 1996, s. 388-389).

2.5. Edatlar

Edatlar, cümle içinde tek başına kullanılamayan ancak işlevsel olarak cümlede anlam ilgisi kuran sözcüklerdir. Türkiye Türkçesinde; ile, gibi, için, üzere, diye, kadar, sadece, ancak, -den başka, -den beri, göre gibi pek çok edat kullanılmaktadır.

BBTA edat yönünden oldukça zengindir. Çekim ve kuvvetlendirme edatları olarak iki şekilde kullanılır. BBTA'da yoğun şekilde kullanılan edatlar şunlardır: barabar/ bārabār, beri, beri (-doğru, zaman), bile, dolayı, ğadan/ ğadana (kadar), ğarşı/ karşı, için (içün), kele, kimin (gibi), ötürü, sōñra/ sora (sonra), da/ de, ki...

Örnekler: *onuynan barabar, buğa benzer, ondan beri, billoKmacıK bişireceğin beli eşki Kıoy kenne, anamlan bile, bir düğün olucak deyin, āşama doğru, bulnana ğadan, el āleme ğarşı, yaşamımıza göre, nazar üçün, aydan kele, cüçük kimin, bunnan ötürü, ondan sona, kepe de var tavuKla, ta ki ordan adam yolallardı.*

- ‘‘onların şimdi kenner arasında konuşunca bak kennere sennen barabar konuşunca bak BB-7/16 kennere.’’,

- ‘‘ya’ni birsi öldüğü billi ağıT söylerdi onun başına’’ C-29/41.

- şimdiye ğadar tırkmenner faKı dēriK C-19/105 K31.

- üç ay oKudu surye oKulu, sōñra dedilel türkler aldılal suryelileri. tamam dedik endirdik C-21/123. (Arslan Erol, 2018, s. 341-351).

Irak Türkmen Türkçesinde edatlar Türkiye Türkçesindeki aynı görevi üstlenmekle birlikte aralarında sadece fonetik açıdan farklılık bulunmaktadır (Haydar, 1979, s. 256).

Bunlar şu şekildedir: *be*, *e:e*, *ha*, *nä:çi* ‘‘neden’’, *näyä* ‘‘neden’’, *ha:nı* ‘‘hani’’, *na:hı* ‘‘hangisi’’, *ha:hı* ‘‘hangisi’’, *nä*, *näcä* ‘‘nasıl’’, *ya:vu*, *niye* ‘‘ne kadara’’, *aha*, *buta*, *ha*, *hä*, *işte*, *bunucu* ‘‘bunun için’’, *etmäğçi* ‘‘yapmak için’’, *ö:züçü* ‘‘kendisi için’’, *e*, *bä:li*, *hä*, *her* ‘‘hayırdır’’ (Haydar, 1979, s. 449-450); *bile*, *öte*, *sıra*, *tek*, *taraf*, *gibi*, *evvel*, *nece* ‘‘nasıl’’, *aman*, *yazıh* ‘‘yazık’’ *efferim* ‘‘aferin’’ (Bayatlı, 1996, s. 388-389).

III. BÖLÜM

ÖRNEK METİNLER

Aşağıdaki metinler Pro. Dr. Hülya ARSLAN EROL'in "Suriye Türkmen Türkçesi Ağızlarının Tespiti" Projesinden alınmıştır (Proje No: 117K048) :

H-31/17 Kınayı nasıl yakarsınız?

H-31/18 -ğınada bir şe etmezzik. yáni genner ğınayı getiriller, şirini getiriller. ğına vahtı ğızlar H-31/19 geliller eline ğına ğollar, şirini yeller de gideller goynşularımız bes. ğızda ayrı olur, H-31/20 erkekTe ayrı olur. erkekTe farkı yohTur. erkekTen ğızdan barabar yani büyükler H-31/21 gideller. yáni benim kimin gideller zılgıd çalallar. geliller. ğızın da yanına ğızlar H-31/22 gennerden düyün edeller. (02: 57) beyle edeller bes. Büyük ğazan getiriller, H-31/23 'ayeller bişiriller, dağıdıllar, yeller. ná ğadek var düyünde yeller de gideller. gelini H-31/24 ahıllar, gideller. köydese yáni 'ammisi oğlun alırsa gece gelir, genni alır evine gider. ya H-31/25 bişirici ya. kız ne elinden çıharsa o bişirir bes. benim ğızımı alıllar. ğızım geliller, H-31/26 ğalıñı sayallar. genne oturur ğızım bîr şey etmeS. gider başını eder, saçını eder, eline H-31/27 ğımalı yahallar, anası eder genne yemeği, şeyi. gelin çıhalıncı ya orda evinde edici yáni.

H-31/50 Pilav nasıl yapılır?

H-31/51 -súyu goşuk şeyin içinde gázanın içinde. o súyu da şeyder, burgulu goşuk, yağını goşuk H-31/52 ta yiyeller uşahlar. e beyle edērik bis. yani [ayla edicik ya. şorba edērik, fasılya H-31/53 getirrik. fasılyıyı dorĖārık, üstüsüne tamatoS goşuk beyle yeller uşaKlar. he bunnarı, H-31/54 bu yemeğimiS. dolma edērik biz, sizin dolma kimin dēl. siz dolmıyı acı edersiyiz, biz H-31/55 acı étmezzik. uşaklar acı yiyemezler. pirinçTen et goşuk, bes beyle dolma edērik. H-31/56 mülçhiye edērik. mülçhiye etTen edērik. genni ilkin zeytTen, samırsakTan genni bîrez H-31/57 şeydērik, zeytTen bişirrik. sōna üstüne de súy goşuk, bişer. pirinçTen barabar gennen H-31/58 edērik, uşaklar yeller. o mülçhiyeden etTen yáni olur o. et olmaSsa olmaz içinde. 31/59 mülçhiye cacıh kimin bişirirsin genni. bes ‘áyni farkı [ar, cacığın farkı var. bu şey, H-31/60 yáni háste varsa, bu hásteye gözel olur yáni. datlı yáni gözel yersin genni.

H-32/1 Ne zaman, nasıl geldin abla buraya?

H-32/2 -olaylar oldu, Ėařdık, geldik. [avahöyüğe geldik, [avahöyKde bir sene geçindik. iş güç H-32/3 yokduy, ‘alem birbîrni yeycek, Ėařdık. bundan evvel buæyüze geşdi, yedi sekiz ay H-32/4 oldu burda işledi. sonan da ben geldim. geldik aĖrábá, dost genne atalarına rahmeT H-32/5 bize ev tutmuşlar. dörd yıllık da çobannık etTi adam. bîrez sürükdük, getTik de işTe. H-32/6 güzel de geçindik yanı. akrábá meselem el atTı, řunu verdi, bunu verdi. háste oldum, H-32/7 tohturlar da eyi bahTılar. burası da, Ėoynřuluklār da eyiler, bir kötülük görmedik. bir H-32/8 şey görmedik yani. bilākis de beni seveler, bütün başıma gelir toplanıllar. yarısı o H-32/9 yüzde, yarısı bu yüzde, suriyede. benim şimdi Ėocamgil dörd Ėardařlar. ikisi H-32/10 ıstanbulda, biri antepTe. biz de sınır şeyinde oturuyuk işTe. bîř Ėariden Ėız Ėaldı orda. H-32/11 daĖa bîř Ėardařım, annem, böyük Ėardařım gene oradalar. bırakıp, çıhıp gelemedik H-32/12 işTe. gene sıhıntı yaşıyler ille, iş güç yohTur. tokturlar meselem bîř şeyleri olıy, H-32/13 yaramas şelekleri olıy, geçimleri zor olıy. alla bir bela vermesse toktora maktora H-32/14 olmassa geçimleri gözel. bir ellaç [ayla? şu Ėadek. bîř şey [aylá? şu Ėadek. zorluk H-32/15 işTe. biz burda gennerden bîrez iyi geçiniyik yanı. şuhaste [alımda zeytinlere H-32/16 gediym, yabana gediym. aman el açmıyak obıya, beyleline. alla kimsēyi düşürmesin, H-32/17 alla [verdiği boğazı da aç Ėomaz. bende şeker var,

gilestor var, tansiyon var. şükür H-32/18 yanı şeyini buldum, bā rapor çihartdılar. şeker álecine, tansiyon álecine hePsini H-32/19 gèdiyim beleş bene garşılıylar. bes burda bîr şey işTe bize çıkmıy. külfet H-32/20 küççükmüş, külfet. kırmızı kert.

H-32/44 Kıza çeyiz olarak ne yapıyorsunuz?

H-32/45 -her şe yapārk; örtü, eşya, gap gacak işTe, altın, yasdih, mindel. ne eliyden çiharsa. H-32/46 áyni bura kimin. eletirik garaltısı, hepsinnen yani yapallar. mesem sēn [alında yohTur. H-32/47 ben nērdēn toPlayabilcem. goñu goñşu gene bīrez yardımcı olullar gene. dūnūnemīş, H-32/48 yatağınamış, yastığınamış gene áyni bura kimi cihaz görmiye gideller, bîr şeyler H-32/49 elteriller. bu gadek yani. çok olduğu gadek de dēl yanı. fiharānki fihara [alınca, H-32/50 zenginki zengin [alınÇa.

H-32/81 Düğün sonrasında ne olur?

H-32/82 -oğlan gız evine gider, geri el öpmiye gider. o eve çığırınçı meselem yemek yapallar. H-32/83 böyün genni eve çığırıylar. bir şeyler eletiller. gız evi de büyük bîr hediye alabilir. H-32/84 gızına verebilir. mesele arhadaşları olur. mesele elinde yohTur. o bir tenesi getiri verir H-32/85 elin dar diyerek eletebilirsin. gız evinden ya oğlan evi ordan gız evine salabilir, ya H-32/86 oğlan evi gız evine. beyle. yardımcı olabililler bîrbîrne. yēller, oturullar, sâ[beT H-32/87 yapallar, işTe çerez merez yēller. her kiş evine gider, onnar işTe artık garı goca.

Aşağıdaki metinler Hidayet Bayatlı ‘‘Irak Türkmen Türkçesi ‘‘ eserinden alınmıştır:

TÜRKMAN

Türkman Türkman Türk Türkman

Çigninde var kürk Türman,

Ne rakibin şerrinnen,

Ne ölümnen hürk Türkman!

Göze görükı Türkman,

Başında b rk  T rman,
 igninde camadan ,
Ohur  türkü Türkman.

Her derdi  ekmez Türkman,
Mazluma de mez Türkman,
Hak yolun tutub gider,
Asla ba  e mez Türkman

Her kes   gmez Türkman,
Hiç yere s gmez Türkman,
Dirsegiyden samırsag,
And i ib d  mez Türkman!

Dinini  ger Türkman,
Hakka ba  eger Türkman,
Bir bahn terihlere,
D nyeye deger Türkman!

D NYEDEN KIYAMATA

Ya ım geçti ellini
Sihmedim yar elini.
Bilmem felek nedeceg,
Menim teki dellini.

Felek vurd  da ıydan,

Yandırdı ataşıydan,
O yar rühümü alı,
Göz edende kaşıydan.

Bilmem felek nedeceg,
Menj alıb gideceg,
Yatırıp torpahlarda,
Sümüglerin dideceg

Felek hencer çekiri
Vurar Şakir, Bemir'i,
Sinemi bayar görüb,
Cüt koşub gem ekiri

Hencer kelbe dayırı,
Meni yardan ayırı,
Nakür türbede vurar,
Nükür ise keyiri.

Hele kalıb filanı,
Bunun yohtı yalanı,
Bir ah çeksem yandıriram,
Etfefimde olanı

Hesretle vaht geçirdim,
Zehir şerbet içirdim,

Haramları bırakıb,
Halalları seçirdim.

Ne ev gördüm ne ‘aba,
Ne rast dedim ne saba,
Gel de gir cehenneme,
Ge bahım nişi baba?

Dünyeden gittigim ne?
Ahıra yettigim ne?
Bu sorgıya çekinmeg,
Menim de ettigim ne?

Allah bir olduğına,
He hazır olduğına,
İmanım var resule,
Pegember olduğına.

Sele bahım ya-haras,
Sen burda sözüvü kes,
Hepsi Allah’ın emri,
Ver nefes verme nefes.

MANZUM ATASÖZÜ VE DEYİMLER

Attan endi, eşşege mindi

Acıg geli uz saralı,

Acıg gider üz kereli

Acı işletme, tohı terpetme

Allah kerimdi

Kuyyısı derindi

Badamça badam olmaz,

Yetimçe adam olmaz.

Bire degmez,

Bini begenmez

Çakkal var baş kupardı,

Kurtun adı yamandı!

Devletin düşgünü,

Yazlıg girer kış günü!

Haydan gelen haya gider,

Su parası suya gider!

SONUÇ

Yapay olarak çizilmiş sınırların ötesinde; kuzeyden esen rüzgârı kutsal sayacak, "poyraz"ı parola yapacak kadar Türkiye sevgisiyle yaşayan Bayır-Bucak Türkmenlerinin bugün konuştukları ağız yok olma tehlikesi altındadır. **Dil**, millî kültürü kuşaktan kuşağa aktaran en güçlü araçtır. Milleti oluşturan etkenlerin en başında gelir.

Atatürk millî varlığı oluşturmaları bakımından **dilin önemini vurgulamak** için şöyle demiştir: "Millî duygu ile dil arasındaki bağ çok kuvvetlidir. Dilin millî ve zengin olması, millî duygunun gelişmesinde başlıca etkindir. "

Bugüne kadar yapılan araştırmalar ve çalışmalar bazı nedenlerden geç kalınmış olsada yapılan bu çalışmalar ileride bu alanda her zaman esas alınan kaynak olarak kalacaktır. Yapılan araştırmalar sonucunda görüyoruz ki her dilin kendi coğrafyası içinde o ülkenin resmî dili etkisi altında kalmış diğer ağız ve lehçelerden farklılık göstermiştir. Irak Türkmen Türkçesinin lehçeleri bölgesel özelliklere göre değişebilir. Pek çok bölge prestij dilleri özellikle etkili olmuştur. 1400 yıldır Irak'ta yaşayan Türkmenler, üçüncü büyük etnik grubu oluştursa da dilleri resmî dil olarak kabul edilmemiş, bölgesel dil sayılmıştır. Doğu Oğuz grubunun güney kanadında yer alan Irak Türkmen Türkçesi, kendine has ses ve şekil özellikleri ile eski Türkçe birçok unsuru yaşatması bakımından dikkati çekmiştir.

Bayır-Bucak Türkmen ağızları da yine Batı Grubu Anadolu ağızlarının pek çok özelliğini barındırmakta, bu grubun VII. alt grubunda yer alan Kilis, Hatay ve hatta Adana ağızlarıyla ortaklıklar taşımaktadır (Öztürk, 2009, s. 47-248; Yıldırım, 2006, s. 110-319; Arslan Erol, 2018, s. 21-140).

Irak Türkmen Türkçesi ile Bayır-Bucak Türkmen Türkçesini karşılaştırıldığında dikkat çeken noktalar maddeler hâlinde şu şekildedir:

- Bayır-Bucak Türkmen Ağzında Irak Türkmen Türkçesinde olduğu gibi kalınlık-incelik uyumuna uymak için ilerleyici ve gerileyici yönlü benzeşmeler görülür.
- Bayır-Bucak Türkmen Ağzında eklerde yuvarlaklaşma pek görülmez. Sadece kelime içinde yuvarlaklaşma görülür. Çüt “ çift”. Ancak bu durum Irak Türkmen Ağzlarında yazı dilinde yuvarlaklaşma gösterilmemekte, yalnızca konuşma dilinde görülmektedir.
- Bayır-Bucak Türkmen ağzında Irak Türkmen Türkçesinde olduğu gibi ħ, h, ğ, ayın ünsüzlerinin etkisiyle yabancı kökenli bazı sözcüklerde ünlü incelmeleri görülür. Erep “Arap” gem “gam”.
- Bayır-Bucak Türkmen Türkçesinde vurgusuz, açık, orta hecede, akıcı bir ünsüzden sonra bulunan dar ünlülerin düşmesi biçiminde ortaya çıkar: duyuyo “duyuyor”, Irak Türkmenleri Türkçesinde ise yabancı veya Türkçe kelimelerde ünlü düşmesi görülmektedir. “düz ossam arvad allam,”
- Irak Türkmen Türkçesinin aksine Bayır-Bucak Türkmen Türkçesinde “r, l” ile başlayan yabancı asıllı kelimelerin başında ünlü türemesi oldukça yaygındır. ITT’de ünlü türemesi sadece ussu sözcüğünde görülür. Bu sözcük yazı dilinde “su” olarak geçmektedir.
- Bayır-Bucak Türkmen Türkçesinde olduğu gibi Irak Türkmen Türkçesinde daha çok iç seste yabancı kelimelerde ünsüz düşmesi görülmüştür.
- BBTA’da olduğu gibi Irak Türkmen ağzlarında ön ses “y” ünsüzü bazı sözcüklerde korunurken bazı sözcüklerde düşer.
- Irak Türkmen Türkçesinde ünsüz ikizleşmesine sıkça rastlanır sebebi “sabab”, BTA’da bu ses olayı k, q, ç, d, p, s, ş, m, r ünsüzlerinin ikizleşmesinde görülür. Türkçe ve alıntı kelimelerde dikkat çeke: “yüzük” yüssük, “besleme yemeği” azzıq.
- BBTA’da ünsüz göçüşmeleri yaygındır. ITT’de ise metatez olayı bazı sözcüklerde görülür.
- Irak Türkmen Türkçesinde benzeşme olayı en çok şu ünsüzler arasında görülmektedir: kassın “kalsın”, BBTA’da, /n/ ünsüzüyle biten bir kök /l/

ünsüzüyle başlayan bir ek geldiğinde çok yaygın olarak bu benzeşme meydana gelir: “dügünler” düğünner.

- Irak Türkmen Türkçesinde “mı” soru edatı bulunmamaktadır. Buna karşılık sorular ses tonuyla ve vurgudan anlaşılır: gelibsen? “gelmiş misin?” gëtiyiz? “gittiniz mi?” , BBTA’da TT’de olduğu gibi /mX/ şeklindedir: sende mi? : “onuynan barabar”.
- Irak Türkmen Türkçesinde edatlar Türkiye Türkçesindeki aynı görevi üstlenmekle birlikte aralarında sadece fonetik açıdan farklılık bulunmaktadır: nă:çi “neden”, BBTA edat yönünden oldukça zengindir. Çekim ve kuvvetlendirme edatları olarak iki şekilde kullanılır: “onuynan barabar”.

KAYNAKLAR

- Abbasov, E. (2016). Uluslararası Politikada Suriye Krizi, Hasret Çomak, Caner
- Abdi Noyan Özkaya, (2007). “Suriye Kürtleri: Siyasi Etkisizlik ve Suriye Devleti’nin Politikaları” USAK, c. 2, S. 8, s. 112.
- Ahmet Emin Dağ, (2010). “Halep Türkmenleri (1918-2008). Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Akar, A. (2016). “Sosyal Bilimlerin Veri Kaynağı Olarak Ağızlar”. Gazi Akademik Bakış Dergisi, 10 (19), ss.169-182.
- Aksu, H.H. (2021). Suriyeli Bayır-Bucak Türkmenlerinin Yayladağı’ndaki Mekansal Dağılımları ve Sosyo-Kültürel Durumlarının Analizi, Yüksek Lisans Tezi. Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Alyılmaz, S. Alyılmaz, C. (2018). “Ağız Bilimi Çalışmalarının Türkçe Öğretimi Açısından Önemi”, Türk Dünyası Dergisi, S.45, ss.7-38.
- Arabacı, İ. (2009). Türklerin ve Türkiye’nin Toplum Yapısı. İstanbul: Toplumsal Çözüm Yayınları.
- ARSLAN EROL, Hülya. (2018). Suriye Türkmen Türkçesi Ağızlarının Tespiti, Gaziantep Ü. Fen-Edebiyat F. Türk Dili ve Edebiyatı B.
- Bakır, A. ve Pekin, S. (2018). Irak Türkmenlerinin Mazlum Şehri Telafer. Şehrin Modern Tarihi ve Kültürü. Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi II, 1. (97-98).
- Banguoğlu, T. (1998). Türkçenin Grameri. Beşinci Baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayını.
- Bayatlı, H.K. (1996). Irak Türkmen Türkçesi, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 664.

- Bayraktar, F.S. (2023). Irak Türkmenesinde Kullanılan Bağlama Edatları, (Word dokümanı)
https://www.academia.edu/31655871/Irak_T%C3%BCrk%C3%A7esinde_Kullan%C4%B1lan_Ba%C4%9Flama_Edatlar%C4%B1 (erişim tarihi: 25.08.2023).
- Demir, N. (2002). Ağız Terimi Üzerine. *Türkbilig*, 4, 105-116.
- Demir, N. ve Yılmaz, E. (2011). Türkçe Ses Bilgisi, Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Demirci, A. (2014). “Literatür Taraması”. (İçinde) Coğrafya Araştırma Yöntemleri. Ed. Yılmaz Arı, İlhan Kaya. Balıkesir: Coğrafyacılar Derneği Yayını. Ss.73-107
- Demirci, F. (1991). Irak Türklerinin Dünyü ve Bugünü. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Dilaçar, A. (1968). Dil, Diller ve Dilcilik. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Doğan, S. (2018). Irak Türkmenleri, INSAMER Dergisi.
- Ercilasun, A. B., Akkoyunlu, Z. (2015). Divânü Lugâtî't-Türk Giriş Metin Çeviri NotlarDizin. Ankara: TDK.
- Erendor, M. (2018). Irak Türkmenleri: Türkmenlerin Dünyü, Bugünü, Yarını. İstanbul: Bilgeoğuz Basım Yayın.
- Ergin, M. (2013). Türk Dil Bilgisi. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Eroğlu, C., Babuçoğlu, M. ve Özdil, O. (Editörler). (2012). Osmanlı VilayetSalnamelerinde Musul (Birinci Baskı), Ankara: Orsam.
- Gemalmaz, E. (2010). Ağız Bilimi Araştırmaları Üzerine Genellemeler. Türkçenin Derin Yapısı, (Yay. Hzl. Cengiz Alyılmaz-Osman Mert), Ankara: Belen Yayıncılık, 331-349.

- Gürsoy-Naskali, Emine (2000), “Ağız Araştırmalarının Diğer Disiplinlerle İlişkisi”, Yay. Haz. A. S. Özsoy-E. E. Taylan. Türkçenin Ağız Araştırmaları Bildirileri, Ankara, s. 17-20,
- Güzel, M. V. (2017). Zorunlu Göç/Sürgün Sürecinde Suriye Türkmen Milli Kimliği. Türk Yurdu Dergisi, 106(361): 1-7.
- Hasan Eren, Türklük Bilimi Sözlüğü, I. Yabancı Türkologlar, Ankara 1998, s. 279.
- Haşim, H. (2008). Osmanlı Döneminde Erbil Seyahat İçin Giden Türistlerin Notları. Eğitimve Bilim Dergisi, 15(3), 97.
- Haydar, Ç. K. (1979). Irak Türkmen Ağızları. Yayınlanmamış Doktora Tezi İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.
- Hürmüzlü H. (2003). Kerkük Türkçesi Sözlüğü, İstanbul: Kerkük Vakfı Yay.
- Hürmüzlü, E. (1994). Irak Türkleri (Birinci Baskı). Ankara: Irak Milli Türkmen Partisi.
- Hürmüzlü, E. (2006). Irak’ta Türkmen Gerçeği. İstanbul: Kerkük Vakfı Yayınları.
- Kafalı, M. (1973). Suriye Türkleri I. Töre Dergisi, Sayı:21/22. Ankara.
- Karahan, L. (2012). “Ağız Çalışmalarında Bilimsel Niteliğin Korunması Üzerine Birkaç Not”. Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literatureand History of Turkishor Turkic Volume 7/4, p. 131-136.
- Kerküklü, S. (2017). Genişletilmiş Türkmen Medyası. Bağdat: Kitap ve Belgeler Yayın Evi.
- Kirişcioğlu, Fatih (2013). Suriye’de İç Savaş Sürerken Suriye Türkleri, Ankara: 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü Yayınları, Rapor No:1.
- Korkmaz, Z. (1992). Gramer Terimleri Sözlüğü (1. baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Zeynep (2003), Gramer Terimleri Sözlüğü, TDK Yay. Ankara.

- Marufoğlu, S. (1998). Osmanlı Döneminde Kuzey Irak (1831-1914).
- Noor, N. (2020). Türkmenistan Türkmençesi ile Afganistan Türkmençesinin Ses ve Şekil Bilgisi Bakımından Karşılaştırılması. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ORSAM. (Kasım 2011). Suriye’de Değişimin Ortaya Çıkardığı Toplum: Suriye Türkmenleri. Ankara: Rapor No: 14.
- Özdarendeli, N. (2012). Eski Oğuz Türkçesinden Irak Türkmen Türkçesinde Karakteristik Ses Özellikleri. Irak Coğrafyasında Türk Varlığı ve Kültürü Sempozyumu, Bilecik Şey Edebali Üniversitesi Yayınları.
- Rabia Kocaman Aydın, “Irak Türklerinin Sosyal Hayatı”, Türkler, C. 20, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 621-623.
- Saatçi, S. (2003). Tarihten Günümüze Irak Türkmenleri. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Sancaktar, Zafer Yıldırım (Editörler). İstanbul: Beta Yayınları.
- static.akradyo.net (2023). <http://static.akradyo.net/4637839026,73872,9,Turkmenler-Irak-haritasindan-silindi.aspx>, 10.08.2023.
- Sulaiman, H.İ. (2021). Irak Türkmen Şairi Felekoğlu ve Şiirleri Üzerine Bir İnceleme. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- suriyeturkmenleri.com, (2023). <http://www.suriyeturkmenleri.com/232-suriye-turkmenleri-&a=1>, 10.08.2023.
- Şahin, S. (2019). Türkmen Türkçesinde Dudak Benzeşmesi, Türk Dünyası Dergisi, Sayı:47.
- TDK. (1993). Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü. TDK Yayınları.
- tesadernegi.org, (2023). <https://www.tesadernegi.org/irak-turkmenlerinin-iraktaki-durumu-ve-gelecegi.html>, 10.08.2023.

turkmenelivakfi.org, (2023). <https://www.turkmenelivakfi.org/irak-turkmenleri/>, 10.08.2023.

Umar, Ö. O. (2002). Suriye Türkleri. Türkler C.20. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Umar, Ö.O (2004). Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938). 2. baskı. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

Yıldırım, F. (2018). Suriye Bayır-Bucak Türkmen Ağzı, Giriş, İnceleme, Metinler, Dizin. Adana: Karahan Kitabevi.

Yiğit, A. (2014). Irak'ta Türklerin Yaşadığı Bölgeler. Irak Coğrafyasında Türk Varlığı ve Kültürü Sempozyumu, Bilecik, Türkiye, 18 - 19 Mayıs 2012, ss.184-202.

Zabit, Ş. S. (1960). Kerkük'te İctima'i Hayat. Bağdat: Zaman Basımevi.